

ΡΑΔΙΟ

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΤΟΣ Β' - ΑΡΙΘ. 10

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1939

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Β. ΜΠΙΑΖΙ . . . Ἐνας λησμονημένος φιλέλληνας: ὁ Ἴταλος ποιητής Μετζανόντε
- Γ. ΖΩΡΑ Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του
- Θ. ΒΟΡΕΑ . . . Ἡ κληρονομικότης καὶ τὸ περιβάλλον ὡς παράγοντες τῆς διανοίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος
- Μ. ΚΑΛΟΜΟΙΡΗ Δημοτικὸ καὶ Λαϊκὸ τραγούδι
- Γ. ΜΩΡΑΪΤΗ . . . Ἐνα γράμμα τοῦ Νικολάου Κάλβου στὸν ἀδελφὸ του Ἀνδρέα
- Φ. ΒΙΚΚΙΟ . . . Ἀνέκδοτος ἑλληνικὸς κώδιξ περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Τούρκων σουλτάνων
- Σ. Ι. ΜΕΡΚΑΤΗ - Γ. ΖΩΡΑ Νεοελληνικὴ λογοτεχνία

Ἄπο τὴν Ἑλληνο-ιταλικὴν πνευματικὴν κίνησιν - Ἄπο τὸν ἑλληνικὸν τύπον - Διαλέξεις ραδιοφωνικῶν σταθμῶν Μπάρι καὶ Ρώμης μὴνός Σεπτεμβρίου - Διάφορα

ROMA
Via Montello 5

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΤΟΣ Β'. ΑΡΙΘ. 10 || Ρώμη: Ε.Ι.Α.Ρ - Via Montello 5 || Ὀκτώβριος 1939

ΕΝΑΣ ΛΗΣΜΟΝΗΜΕΝΟΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝ:
Ο ΙΤΑΛΟΣ ΠΟΙΗΤΗΣ ΜΕΤΖΑΝΟΤΤΕ

τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἰταλικῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν
κ. ΒΙΝΤΣΕΝΤΣΟ ΜΠΙΑΖΙ

Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἰταλίας εἰς τὰ ἐνδοξα γεγονότα, ἅτινα προηγήθησαν τῆς ἑλλη-
νικῆς ἀναγεννήσεως καὶ συνώδουσαν αὐτήν, δὲν εἶνε ἀσφαλῶς κατωτέρα τῆς συμμε-
τοχῆς οἰασδῆποτε ἄλλης χώρας.

Μέγας εἶνε ὁ ἀριθμὸς ἐκείνων, οἵτινες ἠγωνίσθησαν καὶ ἐθυσίασαν καὶ τὴν ζωὴν
των ἀκόμῃ μαχόμενοι κατὰ τοῦ ξένου τυράννου, οἵτινες προσέφεραν ὑλικά μέσα καὶ
ὄπλα ἢ, μὴ δυνάμενοι νὰ πράξουν ἄλλως, ἐπέδρασαν διὰ τοῦ καλάμου των ἐπὶ τῶν
γενναιοψύχων ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς των καὶ ἀπηθανάτισαν τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα,
τὰ ὁποῖα μετὰ μακροῦς καὶ αἱματηροῦς ἀγῶνας ἔδωσαν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τὴν
πολύτιμον καὶ ποθητὴν ἐλευθερίαν του. Μεταξὺ τῶν τελευταίων αὐτῶν νομίζω ὅτι
εἶνε ἄξιος νὰ ἀναφερθῇ ἓνας ποιητῆς, σήμερον σχεδὸν λησμονημένος, ὅστις ὅμως ἔχαιρε
κατὰ τὴν ἐποχὴν του καλῆς φήμης. Πρόκειται περὶ τοῦ Antonio Mezzanotte.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως, πρὸ ἐκατὸν ἐτῶν, ὁ Mezzanotte ἦτο
καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Περούτζια, ἀνηκούσης
εἰς τὸ παπικὸν κράτος, ἐν ἀπὸ τὰ πολλὰ κρατίδια ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπετελεῖτο τότε ἡ
Ἰταλία. Ὁ Mezzanotte εἶχεν ἤδη συγγράψῃ σχόλιον καὶ ἔμμετρον μετάφρασιν τῶν
ἔργων τοῦ Πινδάρου καὶ ἦτο εὐφῆμως γνωστός, θαυμαζόμενος διὰ τὰ πρωτότυπα
ἔργα του, ἔμμετρα καὶ πεζά, ὅτε ἡ ψυχὴ του ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξυμνήσῃ τὰ
μεγάλα γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τὰ ὁποῖα ἐξετυλίχθησαν ἐπὶ δώδεκα
συνεχῆ ἔτη, μέχρις ἐντελοῦς ἀποκτήσεως τῆς ἐλευθερίας καὶ προεκάλεσαν τὸν θαυμα-
σμὸν ὀλοκλήρου τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Ὁ ποιητῆς ἐπιτιλοφόρησε τὸ νέον του ἔργον «I fasti della Grecia nel se-
colo XIX», — τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδοθῇ ὡς «τὰ χρονικά ἢ τὰ γεγονότα
τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα» — καὶ τὸ ἐξέδωκε τὸ 1836 εἰς τὴν Μολώνια,
ἐν ὠραία ἐκδόσει. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν τέταρτον τόμον τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ
ποιητοῦ, εἶνε δὲ ἡδὴ σπανιώτατον. Πρόκειται περὶ πραγματικοῦ ἐπικολυρικοῦ ποι-

ήματος αποτελουμένου από 36 ᾠδὰς, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει τὴν ἀφήγησιν καὶ ταυτοχρόνως τὴν ἐξύμνησιν τῶν ἡρωϊκῶν γεγονότων τῆς ἐλληνικῆς ἀναγεννήσεως, τῶν ἀνδραγαθημάτων καὶ ἐν γένει τοῦ βίου τῶν ἡρώων καὶ ἡρωϊδῶν τῆς ἐπαναστάσεως, ἀπὸ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου μέχρι τοῦ τραγικοῦ θανάτου τοῦ Καποδίστρια καὶ τῆς ἀναρρήσεως, ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ἑλλάδος τοῦ Ὁθωνος.

Αἱ 34 ᾠδαὶ δὲν εἶνε ὅλαι τοῦ αὐτοῦ μεγέθους καὶ μέτρου. Ἡ ὕλη ἦτο πράγματι ἐπική ἀλλὰ ὁ Mezzanotte συνήντησεν ἀσφαλῶς ἀμέσως τὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας παρουσίαζεν ἢ πρόθεσις του νὰ περιλάβῃ εἰς ἓν ἐνιαῖον ἐπικὸν ποίημα τόσα γεγονότα, συνήθως, τοπικῶς καὶ χρονικῶς χωρισμένα, προκαλοῦντα ἐντύπωσιν κυρίως ὡς μεμονωμένα ἐπεισόδια ἢ ὡς κινήσεις γενική καὶ συνολική, διευθυνομένη ὑπὸ ἐνὸς μοναδικοῦ ἀρχηγοῦ. Τὰ φιλολογικὰ γοῦστα, ἀφ' ἑτέρου τῆς ἐποχῆς, δὲν προσηρμόζοντο πλέον πρὸς τὸν τύπον τοῦ ἀρχαικοῦ ποιήματος καὶ τὰ γεγονότα ἦσαν λίαν πρόσφατα διὰ νὰ δυνηθῇ ὁ ποιητὴς νὰ τὰ διαπλάσῃ καὶ τὰ τροποποιήσῃ ἐλευθέρως, διὰ τῆς φαντασίας του. Ὁ Mezzanotte δὲν ἀπομακρύνεται τῆς ἱστορίας. Φροντίζει μάλιστα νὰ προτάξῃ κάθε ᾠδῆς του μίαν πεζὴν ἀφήγησιν, ὅπου τὰ γεγονότα ἐκτίθενται μὲ ἀσυγκράτητον αἰσθημα θαυμασμοῦ ἀλλὰ καὶ μὲ τελείαν περιγραφικὴν ἀκρίβειαν.

Ἐὰν ὁ ποιητὴς εἶχε τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Φώσκολο, τοῦ Σολωμοῦ ἢ τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου, οἵτινες καὶ οἱ τρεῖς ὑπῆρξαν σύγχρονοὶ του, θὰ κατῴρθωνε νὰ ὑπερνηκῆσῃ κατὰ τρόπον ἀσφαλῶς διάφορον τὴν δυσχέρειαν τοῦ νὰ προσδώσῃ ποιητικὴν ψυχὴν εἰς τὴν ὕλην, λαμπρὰν αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν, ἀλλ' ἀδρανῆ. Καὶ εἶνε μὲν βέβαιον ὅτι τὸ ἔργον του παραμένει δι' ἡμᾶς μᾶλλον ὡς ἱστορικὸν δοκίμιον ἢ ὡς ποιητικὸν ἔργον. Ὁπωδήποτε ὅμως δὲν εἶνε ἄξιον, διὰ τὸν λόγον αὐτόν, τῆς λήθης εἰς τὴν ὁποίαν κατεδικάσθη, καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λησμονηθῇ, ἰδίως ἐν Ἑλλάδι σήμερον, ὅποτε ἀνθεὶ ἐκ νέου, μὲ τόσῃ ἐντασιν, τὸ ἐθνικὸν αἰσθημα. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν θαυμασμὸν καὶ τὸν ἔρωτά του διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, συνήνωσε τοσοῦτον ἐνθουσιασμὸν διὰ τὴν νεωτέραν καὶ ἐχαιρέτισε μὲ ζωηρὰν συγκίνησιν τὴν ἀναγέννησίν της, εὐχρηθεὶς εἰς τοὺς ἀναγεννηθέντας εὐτυχίαν καὶ μελλοντικὸν μεγαλεῖον, προτρέπων αὐτούς νὰ ὁμονήσουν καὶ νὰ ἀκολουθήσουν τὰς ὑψηλὰς ἀρχαίας παραδόσεις, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶνε ἴσως ἄξιος ἀπὸ κάτι περισσότερον παρὰ τὴν βραχεῖαν ἀναπόλησίν μου.

Πάντως εἰς τὰς ᾠδὰς τοῦ Mezzanotte ἀπαντῶνται συχνάκις περίοδοι ὠραίας καὶ ὑψηλῆς ἐμπνεύσεως. Καὶ θεωρῶ σκόπιμον νὰ ἀναφέρω μερικὰ ἀποσπάσματα.

Εἰς τὴν πρώτην ᾠδὴν, ἐπὶ παραδείγματι, περιγράφει διὰ ζωηρῶν χρωμάτων τὸ μαρτύριον τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου καὶ καταλήγει ὡς ἐξῆς:

« Ἀλλὰ τὸ αἶμα δὲν ἐχύθη ἐπὶ ματαίῳ καὶ ἐζήτησεν ἐκδίκησιν ἀπὸ τὸν θρόνον τοῦ Παντοκράτορος. Ἀνέτειλε τότε ἡ μοιραία ἡμέρα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ἠκούσθη καὶ ἀντήχησεν εἰς τὸν ἀέρα, συνωδευομένη ἀπὸ βροντὰς καὶ ἀστραπάς, ἡ φωνὴ τοῦ Ὑψίστου, ἐπὶ τῆς Πίνδου, εἰς τὸν Ὀλυμπον καὶ ἀνὰ τὰ πέρατα τοῦ Αἰγαίου ».

Καὶ ἐὰν, περαιτέρω, ὁ Mezzanotte, ἐξυμνῶν τὰς νίκας τοῦ Ὀδυσσεῶς Ἀνδρούτσου, εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ τὴν Φωκίδα, ἢ τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ Νικηταρά τοῦ Τουρκοφάγου, ἢ τὴν νίκην τῶν Θερμοπυλῶν, ἢ τὴν κατάληψιν τῆς Τριπολιτσᾶς, ἢ τὴν τραγωδίαν τῶν Ψαρρῶν, δὲν εὐρίσκει πτερωτοὺς στίχους ἰσαξίους τοῦ ὕψους τοῦ θέματός του, κατορθώνει, ἐν τούτοις, εἰς τὴν δεκάτην ᾠδὴν τοῦ ἔργου του, νὰ φθάσῃ εἰς σφαίρας ἐξαιρετικὰς διὰ νὰ περιγράψῃ κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον τὴν θριαμβευτικὴν μεταφορὰν τοῦ Σταυροῦ τοῦ Κωνσταντίνου ἀπὸ τὴν Σαμοθράκην εἰς τὴν Ὑδραν, διαταχθεῖσαν, ὡς γνωστόν, ὑπὸ τοῦ ναύαρχου Μιαούλη, διὰ νὰ εἶνε ἀσφαλέστερος ὁ Σταυρὸς ἀπὸ πάσης προσβολῆς τῶν ἀπίστων.

Ὁ ποιητὴς περιγράφει μὲ πόσῃ συγκίνησιν ὁ μητροπολίτης Κύριλλος καὶ ὁλόκληρος ὁ λαὸς ὑπεδέχθησαν τὸ ἱερόν αὐτὸ κειμήλιον. Ὁ Μιαούλης εἶχεν εἰδοποιήσῃ τοὺς Ὑδραίους ὅτι τὸ πλοῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου θὰ εὐρίσκετο ὁ Σταυρὸς, θὰ ἔφερεν ἐπὶ τοῦ ἴστου ἐν λαμπρῶν φῶς, οὕτως ὥστε νὰ εἶνε ὄρατὸν καὶ μακρόθεν ἐν καιρῷ νυκτός. Καὶ ἰδοὺ τὸ πλοῖον φθάνει. Ἐν μέσῳ ἐξᾴλλου ἐνθουσιασμοῦ τοῦ πλήθους ὁ σταυρὸς μετακομίζεται πανηγυρικῶς εἰς τὸν ναὸν καὶ ὁ ναύαρχος ἐναποθέτει τὴν σπάθη ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης, ἱκετεύει τὸν Θεὸν νὰ προστατεύσῃ τὸν ἀγωνιζόμενον ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του λαὸν καὶ προφέρει τὸν ἀκόλουθον ὄρκον:

« Ὁρκίζομαι, ὦ Ὑψιστε, ὅτι διὰ τὸν Σταυρὸν σου καὶ τὴν πατρίδα, θὰ χύσω ὅλο μου τὸ αἶμα: ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῆς πίστεως καὶ ἐγὼ θὰ δυνηθῶ νὰ ἀποκαλέσω ὠραῖον τὸν θάνατον. Καὶ σεῖς, ἐνδοξοὶ μάρτυρες τῆς Χίου, ἀναφέρατε τὸν ὄρκον μου εἰς τὸν Παντοκράτορα, ὅστις προστατεύει τὴν Ἑλλάδα. Ἄς καταστραφοῦν ὑπὸ τὸ θεῖον πλήγμα ὅλοι οἱ ἐχθροὶ τῆς πατρίδος μας καὶ ἄς ἀνατείλῃ ἐπὶ τέλους ἡ ἡμέρα τοῦ λυτρωμοῦ ».

Οὔτε ὀλιγότερον λυρικὴ εἶνε, εἰς τὴν ἐνάτην ᾠδὴν, ἡ ἐξύμνησις τῶν ἡρωϊδῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατέχει ἰδιάζουσαν θέσιν ἡ θρυλικὴ Μπουμπουλίνα.

« Τὸ πνεῦμα μου σᾶς χαιρετᾷ — ἀναφωνεῖ ὁ ποιητὴς — ὦ Ἑλληνίδες γυναῖκες, ποὺ κατορθώσατε νὰ δρέψετε δάφνας μιᾶς ἀθανάτου δόξης... Ὡ ἐνδοξοὶ καὶ μεγάλη στρατιά, πόσον εὐκλεῆς θὰ εἶνε ὁ θρῦλος σας, ἰσχυρότερος τῆς λήθης καὶ τοῦ χρόνου! »

Ἡ ἐπική περιγραφή τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου μὲ τὰς ἡρωϊκὰς της σελίδας σὰν νὰ εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὅλου ποιήματος καὶ περιλαμβάνεται εἰς τρεῖς ὁλοκλήρους ᾠδὰς. Ἀκολουθοῦν κατόπιν, κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν, τὰ σπουδαιότερα γεγονότα μέχρι τῆς ἀποφασιστικῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου. Καὶ ἀπὸ ὁλόκληρον τὸ τελευταῖον αὐτὸ μέρος δὲν λείπουν αἱ ὠραῖαι ποιητικαὶ ἐξάρσεις. Ἀρκοῦμαι, σχετικῶς, νὰ ἀναφέρω τὸ τέλος τῆς ὑστάτης ᾠδῆς, τῆς τριακοστῆς τετάρτης, ἢ ὁποία ἀπευθύνεται πρὸς τὴν Νέαν Ἑλλάδα.

« Ἑλλάς ἀναγεννηθεῖσα, σεπτὴ Ἀνασσα, σὲ χαιρετῶ. Βλέπω τὴν ἐλευθερίαν νὰ πλησιάζῃ τὸ κατῶφλί σου καὶ νὰ θραύῃ τὰ δεσμά σου. Ἡ Νίκη ἐναποθέτει εἰς τοὺς πόδας σου δάφνας καὶ φοίνικας. Καὶ ἡ Εὐρώπη, ἐκθαμβος, χειροκροτεῖ διὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν φρόνησίν σου ».

Ἡ ᾠδὴ τελειώνει μὲ μιαν ἐπίκλησιν πρὸς τὸν Θεόν, ὅπως « καθοδηγήσῃ τὸν μεγάλον ἀρχηγὸν — τὸν Καποδίστριαν — εἰς τὴν ἐπίπονον προσπάθειαν τῆς εἰρήνης » καὶ ὅπως « ἡ ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλάς τύχῃ ἐνδόξου πεπρωμένου ».

Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Mezzanotte περιλαμβάνεται καὶ ἓνας ὕμνος, « ἡ κοινὴ εὐχὴ », τὴν μουσικὴν τοῦ ὁποίου συνέθεσεν ὁ μαρκήσιος Giuseppe Antinon, ὡς καὶ μία ᾠδὴ, γραφεῖσα εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν μὲ ἀντίστοιχον ἰταλικὴν μετάφρασιν, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν νέον βασιλέα Ὁθωνα καὶ ἓνας στοργικὸς χαιρετισμὸς πρὸς τὴν Χρυσῆν, τὴν χήραν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη.

Ἐν σημείωμα τοῦ ἐκδότου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ ἔργον ἔσχεν εὐρυτάτην ἀπήχισιν ὄχι μόνον ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ὅτι εἶχε μεταφρασθῆ εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Πινδάρου. Ὅσον ἀφορᾷ ἐμὲ δὲν κατώρθωσα ἀκόμη ν' ἀνακαλύψω ἐὰν πράγματι ἔγινε τιοαύτη μετάφρασις εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Δὲν γνωρίζω ἐὰν ἀξίζη τὸν κόπον ν' ἀρχίσῃ κανεὶς μιαν μακρὰν ἐργασίαν, μεταφράζων ἐν ἔργον, μᾶλλον ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἀξίας, νομίζω ὅμως ὅτι ἐπεβάλλετο νὰ γίνῃ μνεῖα αὐτοῦ καὶ εἰς τοῦτο ἀκριβῶς ἀπέβλεψα διὰ τοῦ παρόντος σημειώματος.

Ο ΚΑΛΒΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ

τοῦ καθηγητοῦ Νεοελληνικῆς Γλώσσης καὶ Λογοτεχνίας ἐν τῷ Β. Πανεπιστημίῳ Ρώμης
κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου)

Ὁ Κάλβος καὶ οἱ οἱ σχέσεις μὲ τοὺς φίλους, τοὺς συναδέλφους καὶ τοὺς συμπατριῶτες. — « Εὐρέθιστος, ὡς αἰμορροδιακὸς — γράφει ὁ Χιώτης γιὰ τὸν Κάλβο — ἐφέρετο τραχὺς καὶ ἀνοίκειος πρὸς τοὺς φίλους ⁽¹⁾. Καὶ πραγματικὰ φαίνεται πὸς ὁ ποιητὴς τῶν Ὁδῶν, μὲ τὸν παράξενο χαρακτῆρα του, δὲν κατώρθωνε νὰ κρατήσῃ ἐγκάρδιους φίλους γιὰ πολὺ καιρὸ. Κι αὐτὸ μπορούμε νὰ τὸ συμπεράνουμε διπλᾶ: δηλ. ἀρνητικὰ καὶ θετικὰ. Ἀρνητικὰ, γιὰτι λείπουν μαρτυρίες ὅτι ὁ Κάλβος εἶχε ποτὲ στενοὺς φίλους στῆ ζωὴ του: οὔτε καμμία πληροφορία μᾶς δείχνει τέτοιο πρᾶγμα. Ἀλλὰ καὶ θετικὰ ἔχουμε ἀποδείξεις ὅτι μὲ ὄσους ἔκανε φιλία, γρήγορα ἤρθε ἡ στιγμή πού οἱ σχέσεις του ἐψυχράθησαν ἢ διακόπησαν ὅπως διόλου. Περιορίζουμαι νὰ ἀναφέρω ἐδῶ δυὸ-τρεῖς περιπτώσεις, γιὰ τίς ὁποῖες ἔχουμε ὡς μαρτυρία μερικὰ γράμματα.

Ὁ Κάλβος, ὡς γνωστόν, ἔζησε τὰ νεανικά του χρόνια στὸ Λιβόρνο καὶ ἐπόμενο ἦταν νὰ κἀνῃ τίς πρῶτες του γνωριμίες καὶ τίς πρῶτες του φιλίες σ' αὐτὴ τὴν πόλιν. Κι ὅμως σὰν ἔφυγε ἀπὸ καὶ λησμόνησε ὅλους, καὶ τοὺς πιὸ στενοὺς φίλους. Μᾶς τὸ δείχνει τὸ γράμμα ἐνὸς φίλου του Ἑλληνοσ, τοῦ Δημητρίου Δρόσου, στὸν ὁποῖο φεύγοντας ἀπ' τὸ Λιβόρνο γιὰ νὰ πάῃ στῆ Φλωρεντία, κοντὰ στὸ Φώσκολο, εἶχε ὑποσχεθῆ νὰ τοῦ στείλῃ τὴν τραγωδίαν « Αἶας » τοῦ μεγάλου συμπατριώτου ποιητοῦ, πού ἦταν δύσκολο νὰ βρεθῆ στὴν ἐλεύθερη ἀγορά, γιὰτι οἱ αὐστριακὲς ἀρχὲς τὴν εἶχαν ἀπαγορεύσει γιὰ πολιτικούς λόγους. Ἀλλ' ὁ Κάλβος σὰν ἔφυγε οὔτε τὸ βιβλίον ἔστειλε, ἀλλ' οὔτε κἀν δυὸ λόγια ἔγραψε στὸ φίλον του. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Δρόσος ἀφοῦ περίμενε τέσσερους μῆνες, τοῦ ἔστειλε ἓνα γράμμα γεμᾶτο παράπονα, στὸ ὁποῖο προτάσσει ἓνα ἀρκετὰ καυστικὸ δίστιχον: « ἔχει ὀρειχάλκινη καρδιὰ ὅποιος ἐμπιστεύεται στὴν ἀπιστὴ πίστι τοῦ Κάλβου » ⁽²⁾. Αὐτὸ τὸ γράμμα μᾶς δείχνει τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ Κάλβου πρὸς ἓνα στενώτατο φίλον του, ἀλλὰ ἀκόμη ὅτι καὶ οἱ γνωστοὶ ἤξεραν καλὰ τὸ χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀδιαφορίαν του, ὥστε νὰ τοῦ γράφουν εἰρωνικὰ δίστιχα καὶ ποιηματάκια.

(1) Ἡ βιογραφία τοῦ Κάλβου ἀπὸ τὸ Χιώ τῃ δημοσιεύθηκε τὸ 1900 στῆ Ζάκυνθο ἀπὸ τὰ Ζώη στὸν Ζ' τόμον τῶν « Ἱστορικῶν Ἀπομνημονευμάτων Ἑπτανήσου ».

(2) Τὸ ἰταλικὸ πρωτότυπον ἐδημοσίευσεν ὁ Camillo Antona-Traversi στὸ ἄρθρον του « Notizie e documenti sopra Andrea Calbo », πού ἀναφέραμε πάρα πάνω. Ἑλληνικὴ μετάφρασις μὲ σχόλια ἐδημοσίευσεν ὑπὸ τὸν τίτλον « Ἐπιστολὴ Δρόσου πρὸς Κάλβον » στὴν « Ἑλληνικὴ Ἐπιθεώρησι », Ἰανουάριος 1938. Τὸ ἀναφερόμενον δίστιχον ἔχει ἰταλιστὶ ὡς ἐξῆς:

Ha ben di bronzo il cuor chi dell'infida
fede di Calbo mancoator si fida.

Ένα άλλο γράμμα επίσης αρκετά χαρακτηριστικό είναι εκείνο που αναφέραμε πάρα πάνω, μιλώντας για τη νέα που ο ποιητής εγκατέλειψε στη Φλωρεντία. Ο Πεκκιόλι, επίσης στενότερος φίλος του Κάλβου, τόσο πολύ είχε λυπηθεί και θυμώσει για τη συμπεριφορά του, ώστε του γράφει ότι δεν ξέρει τώρα πια αν πρέπει να εξακολουθήσει να τον αγαπά ή αν πρέπει να τον μισήσει. « Ποτέ δεν θα περίμενα από σένα μια τέτοια πράξη », « πώς μπόρεσες να λησμονήσεις το φίλο σου », « από σένα ποτέ δεν θα το έπεριμένα, άλλ' άπατήθηκα » κλ.

Για την άδιαφορία του Κάλβου έχουμε μία μαρτυρία και της Ματζιόττη. Σένα γράμμα που η καλή αυτή φίλη έστειλε στο Φώσκολο απ' τη Φλωρεντία στις 21 Φεβρουαρίου 1817, μεταξύ των άλλων προσθέτει και λίγα λόγια για τον Κάλβο: « Και σεεις Άνδρέα να γράψετε στο Φίντζι και στην αγαπημένη σας, που στέλνει πάντα να μάθη νέα σας » (1).

Όστε και οι φίλοι παραπονεμένοι μένουν πάντα με τον Κάλβο για τη διαγωγή του και την άδιαφορίαν του. Όταν βρίσκεται μαζί τους, τους κάνει το φίλο, αλλά όταν απομακρύνεται τους παραμελεί και άδιαφορεί όλωσδιόλου γι' αυτούς, — με όσους έννοεΐται δεν είχε συγχυσθή και μαλώσει πριν ακόμη απ' το χωρισμό.

Για τις σχέσεις του Κάλβου με τους συναδέλφους και τους μαθητές του δεν έχουμε πολλές πληροφορίες. Στην Κέρκυρα που διωρίστηκε καθηγητής δεν τὰ πάει και τόσο καλά με τους άλλους καθηγητάς και γρήγορα συγκρούστηκε με τον Θεριανό, με τον όποιο είχε μία φοβερή πολεμική, που του στοίχισε έμμέσως τη θέση του. Όλοι τότε επιτίθενται κατά του Κάλβου και κατακρίνουν τη συμπεριφορά του (2).

Στο Λονδίνο δεν ξέρουμε αν τὰ πήγαινε καλά με τους συναδέλφους του στα διάφορα ιδιωτικά σχολεία που δίδαξε. Μόνο με τη διευθύντρια ενός τέτοιου σχολείου, όπου δίδασκε τὰ τελευταία χρόνια βρισκότανε σε πολύ καλές σχέσεις, ώστε να φθάσουν σε γάμο.

Με τους ιδιωτικούς του μαθητές — κυρίως μαθήτριες — οι σχέσεις ήσαν αρκετά καλές, καθώς βλέπουμε από μερικά ένθουσιώδη γράμματα που του έστελναν. Όταν όμως βρέθηκε σε δημόσιο σχολείο οι σχέσεις με τους μαθητές δεν ήσαν λαμπρές. Στην Κέρκυρα οι μαθητές του δεν τον έβλεπαν με καλό μάτι και μετά το γνωστό έπεισόδιο με τον Θεριανό, πήραν όλοι το μέρος του τελευταίου (3).

Για τις πολιτικές του ιδέες και το δημοσιογραφικό του στάδιο, ο Χιώτης μᾶς πληροφορεί ότι: « Συνταχθείς με τους αντιπολιτευομένους συνειργάζετο μετά των συντακτών της « Πατρίδος ». Άπεχωρίσθη αυτών εξελέγξας θρησκοπολιτικόν φυλλάδιον

(1) Πρόκειται για την Ίουδήθ, την δυστυχημένη νέα, που εγκατέλειψε ο Κάλβος στη Φλωρεντία.
 (2) Σχετικά μ' αυτό το ζήτημα βλ. Λεωνίδα Ζώη: « Έν έπεισόδιο με ήρωα τον ποιητήν Κάλβον » εις « Ίόνιον Άνθολογίαν », τεύχος 117-119, Ίούλιος 1937.
 (3) Πρέπει να θυμήσουμε ακόμη την άποχώρησι του Κάλβου απ' την έδρα της Φιλοσοφίας και την άγανάκτησί του γιατί οι μαθηταί καταχειροκροτούσαν τον αντίπαλό του Φραγκίσκο Όριόλι.

του Δανδόλου και άντεφέρετο δι' άλλης έφημερίδος προς άπαντας τους συμπολιτευομένους κυβερνητικούς » (1).

Άλλά και με τους συμπατριώτες του ο Κάλβος γρήγορα έψυχράνθη. Κανείς άλλος δεν αγάπησε την Πατρίδα με τέτοια αγάπη και λατρεία όση ο Κάλβος. Όλη του η δράσι, όλη του η ποιητική παραγωγή μόνο θέμα και αντικείμενο έχουν την Έλλάδα. Την ιδιαίτερη πατρίδα του τη Ζάκυνθο, εκθειάζει και της αφιερώνει την πρώτη του Ώδή. Και όμως με τους συμπατριώτες του δεν κατώρθωσε να έχη εγκάρδιες σχέσεις. Όταν κατέβηκε στην Έλλάδα, στην Κέρκυρα ζούσε άπομονωμένος και δεν συνέδεσε στενές φιλίες με άλλους λογοτέχνες ή άλλους γνωστούς κι ούτε με κανένα εκράτησε άλληλογραφία μετά την αναχώρησί του. « Ούδένα οικειον απέκτησε κατά την παραμονήν του εις Έλλάδα », μᾶς πληροφορεί ο Ζερβός.

Στο Ναύπλιο, που πήγε για να πολεμήση, έμεινε πολύ λίγο κι έπειτα έφυγε, κατά πᾶσαν πιθανότητα γιατί δεν μπορούσε να υποφέρει η συμφωνήση με τους αγωνιζομένους.

Άκόμη η εγκατάλειψι στα γερατιά του της Έλλάδος και της αγαπημένης του Πατρίδας για την όποια άλλοτε είχε γράψει:

Άς μη μου δώση η μοΐρα μου
 εις ξένην γήν τον τάφον·
 είναι γλυκός ο θάνατος
 μόνον όταν κοιμώμεθα
 εις την Πατρίδα, (Ώδή I, ΚΓ.)

μᾶς δείχνει ότι η παραμονή του είχε γίνει άνυπόφορη, κι ότι δεν κατώρθωσε να άφομωιωθή με το περιβάλλον και τους συμπατριώτες του.

* * *

Κάλβος και Φώσκολος. — Χωριστός λόγος πρέπει να γίνη για τις σχέσεις του Κάλβου και του Φώσκολου. Ο τελευταίος τον έδέχτηκε στη Φλωρεντία φτωχό και άσημο κι απ' την πρώτη στιγμή του έδειξε άδελφικό ενδιαφέρον κι έκανε ό, τι μπόρεσε για να τον βοηθήση. Έγραψε στην Κέρκυρα — το γνωστό γράμμα στον Τσιτσιλιάνι — για να εύρη μια ύποτροφία για να μπορέση να συμπληρώση τις σπουδές

(1) Βλ. σχετικά τις πληροφορίες που μᾶς παρέχει ο Χιώτης και που αναφέρουμε πάρα πάνω. Ο Παλαμᾶς εξ άλλου μᾶς πληροφορεί — Πρωτα Κριτικά — ότι έμαθε απ' τον Τσαρλαμπᾶ ότι ο Κάλβος « συνδέσας έν Κερκύρα σχέσεις μετά της οικογενείας του άρμοστού, μετέβαινε συχνά προς επίσκεψίν του. Άλλ' άγνωστον διά τίνα λόγον δυσαρεστηθείς εναντίον του άρμοστού, έπαυσε φοιτών εις το παλάτιόν του, και το περιεργότερον, άπεδίωξε τον υιόν του άρμοστού μεταβάντα μιᾶ των ήμερών εις την οικίαν του, διατάξας τον ύπηρέτην του μεγαλοφώνως, ώστε να άκουσθή ύπό του επισκέπτου, να τῷ εΐπη ότι: « δεν είναι στο σπίτι ».

του. Τὸν πῆρε μαζί του καὶ τὸν συντηροῦσε, ὅσο τοῦ ἐπέτρεπαν τὰ μέσα του (1). Τὸν σύστησε σὲ φίλους καὶ γνωστούς του. Τοῦ ἔδωσε συμβουλές, καὶ πατρικὰ παρακολουθοῦσε τὰ ἔργα του, νουθετῶντας τὸν ἀπὸ κοντὰ καὶ ἀπὸ μακριά, μὲ γράμμα-
τα (2). Ἀργότερα τὸν πῆρε μαζί του στὴν Ἑλβετία, ὅπου μοιράσθηκε μαζί του — τὸ λέει ὁ ἴδιος στὰ γράμματά του — τὸ ψωμί καὶ τὰ φορέματά του (3). Κι ἦταν τόσο δύσκολο στὰ δυστυχημένα ἐκεῖνα χρόνια στὸ Φώσκολο νὰ συντηρῆ ἓναν ἄνθρωπο! Ἀργότερα τὸν πῆρε στὸ Λονδῖνο, ὅπου χωρὶς ἄλλο χάρις στὴν ὑποστήριξί του, ὁ Κάλβος ἔκανε τὶς πρώτες γνωριμίες του καὶ εὑρήκε τοὺς πρώτους μαθητές του. Μερικὲς φορές ὁ Φώσκολος παραπονιόταν ὅτι ὁ Κάλβος τοῦ στοίχιζε πολὺ, κι ὅτι ἂν ἦταν μόνος θὰ τοῦ ἦταν εὐκόλο νὰ ζῆ μὲ πολὺ λιγώτερα ἔξοδα: κι ὅμως ποτὲ δὲν σκέφτηκε νὰ διώξῃ τὸν ἀγαπημένο του φίλο (4). Ἀντιθέτως πάντα τοῦ φερνότανε μὲ ἀγάπη καὶ προσπάθησε νὰ μὴ τὸν στενοχωρήσῃ ποτέ.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ φιλία τέλειωσε μὲ τὸ γνωστὸ ἀπότομο τρόπο. Ὅταν ὁ Φώσκολος ἦταν ἄρρωστος στὸ Λονδῖνο, ὁ Κάλβος τὸν ἐγκατέλειψε, φαίνεται ἔπειτα ἀπὸ μιὰ σκηνὴ πού ἔγινε μεταξύ τους. Ἐξ ἄλλου τώρα πιά δὲν κατοικοῦσαν μαζί. Ποιὰ ὑπῆρξε ἀκριβῶς ἡ αἰτία τοῦ χωρισμοῦ δὲν ξέρουμε, τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ δύο παλιοὶ φίλοι δὲν μιλήθηκαν πιά. Ἴσως αἰτία τοῦ μαλώματος νὰ στάθηκαν μερικὲς χρηματικὲς διαφορές. Ὁ Φώσκολος εἶχε δανείσει μερικὰ χρήματα στὸν Κάλβο καὶ τοῦ τὰ ζήτησε ἐπανειλημμένως ὅταν βρέθηκε σὲ οικονομικὴ ἀδιέξοδο. Μᾶς τὸ μαρτυρεῖ ἓνα γράμμα του πρὸς τὸ Κάλβο πού μεταφράζουμε ἀπ' τὸ ἰταλικὸ πρωτότυπο:

Λονδῖνο, Παρασκευὴ 17 Φεβρουαρίου 1817.

Ἄν δὲν εἶχα προΐδεις ὅτι σήμερα θὰ βρισκόμουν σὲ μεγάλη ἀνάγκη, δὲ θὰ εἶχα φθάσει ποτὲ στὸ σημεῖο νὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ μοῦ ἐπιστρέψετε τοῦλάχιστο ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ χρήματα πού σᾶς ἐδάνεισα. Σήμερα, ἀφοῦ περιμένα δέκα ἡμέρες, εἶμαι ὑποχρεωμένος ἀπ' τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβω καὶ πάλιν τὴν παράκλησι. Δι' ὅλον δὲ

(1) Βλ. σχετικὰ τὸ γράμμα τῆς 20 Ἀπριλίου 1816 τοῦ Φώσκολου πρὸς τὴ Ματζιόττη Ὁ Κάλβος ἔμενε μὲ τὸ Φώσκολο στὸ Μπελσγουάρνο, ὅπου πῆγαινε ταχτικά — καθὼς λέει ὁ ἴδιος — καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησι τοῦ προστάτου του.

(2) Πολὺ σπουδαῖο τὸ γράμμα πού ὁ Φώσκολος ἔστειλε στὸν Κάλβο ἀπ' τὴ Γοτίγγη στὶς 17 Δεκεμβρίου 1815, καὶ στὸ ὅποιο τοῦ δίνει διάφορες συμβουλές γιὰ τὶς μελέτες του καὶ γιὰ τὴ φιλολογικὴ του ἐργασία. Τὸ γράμμα αὐτὸ ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ ἰταλικὸ πρωτότυπον ὁ Camillo Antona-Traversi στὴ μελέτη του: «Una lettera inedita di Ugo Foscolo e una canzone inedita di Andrea Calbo» εἰς «Nuova Antologia», 1884, σελ. 209 ἐπ. Μεταφράσεις ἐδημοσίευσεν ὁ Δὲ Βιᾶζης εἰς τὸ ἀναφερθὲν ἔργον του: «Τὰ ἰταλικά καὶ τὰ ἐν πεζῷ λόγῳ ἔργα τοῦ Κάλβου» εἰς «Ἑλληνικὴν Ἐπιθεώρησιν» Μάϊος 1818 — Ἀπρίλιος 1919, ὁ Κ. Καροφύλλας στὴ μελέτη του «Φώσκολος καὶ Κάλβος» στὴ «Νέα Ἑστία», Σεπτέμβριος 1927, σελ. 592 καὶ ἐγὼ στὴ μελέτη μου: «Ἡ Ὁδὴ εἰς Ἰονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου» εἰς «Νέαν Ἑστίαν», 15 Ἀπριλίου 1937.

(3) Βλ. γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὴ Ματζιόττη τῆς 20 Ἀπριλίου 1816.

(4) Βλ. γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὴ Ματζιόττη τῆς 19 Σεπτεμβρίου 1816.

τὸν Φεβρουάριον οἱ ἐλπίδες μου στηρίζονται ὅλες σὲ κείνες τὶς λίγες λίρες, πού καὶ ἂν ἀκόμη μοῦ τὶς ἐπιστρέψετε μία πρὸς μία θὰ μ' ἔβγαζαν ἀπὸ τὶς στενοχώριες στὶς ὁποῖες ζῶ. Στεῖλτε μου δύο ἢ τρία ἐπισκεπτήρια μὲ τὴ διεύθυνσί σας. Σᾶς βρῆκα, ἐλπίζω, ἓνα ἄλλο μάθημα νεοελληνικῆς γιὰ μιὰ κυρία πού μπορεῖ νὰ σᾶς βοηθήσῃ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις. Δὲν ἀποφάσισε ἀκόμη ἂν θὰ ἀρχίσῃ ἀμέσως· πάντως θέλει νὰ ξέρῃ πού μπορεῖ νὰ σᾶς εὔρη.

ΟΥΓΟΣ ΦΩΣΚΟΛΟΣ

Μήπως ὁ Κάλβος δὲν ἔδωσε καμιὰ ἀπάντησι; Μήπως ἄφησε σὲ ἄσχημη οἰκονομικὴ κατάστασι τὸ Φώσκολο κι ὁ τελευταῖος ἐξεμάνη καὶ γι' αὐτὸ τοῦ φέρθηκε αὐστηρὰ ἢ τοῦ εἶπε βαρεῖα λόγια; Δὲν ἀποκλείεται, ἀφοῦ ἡ σύγκρουσις μεταξύ τῶν δύο φίλων ἐπῆλθε σὲ λίγο καὶ ἀφοῦ ὁ Φώσκολος γράφοντας στὴ Ματζιόττη γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα μιλάει γιὰ χρήματα καὶ χρηματικούς ὑπολογισμούς τοῦ Κάλβου. Πράγματι μετὰ ἓνα περίπου μῆνα, στὶς 25 Μαρτίου 1817, τῆς ἔγραφε τὰ ἐξῆς:

«...Κατὰ τὸ χρόνον τῆς ἀρρώστειας μου, ὅταν εἶχα περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ἀνάγκη συνδρομῆς, καὶ ἄλλη δὲ μοῦ ἔμενε ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα, κατάλαβα ξάστερα ὅτι ὁ Ἀνδρέας ὄχι μόνον βαριότανε νὰ εἶναι νοσοκόμος, ὄχι μόνον εἶχε τρομάξει ἀπὸ τὴν τωρινὴ καὶ τὴ μελλοντικὴ μου φτώχεια, ἀλλὰ δυστυχῶς! κατάλαβα καὶ κεῖνο πού εἶχα ὑποπτευθῆ στὴ Ζυρίχη, ὅτι δηλ. ὁ Ἀνδρέας εἶχε ἐπωφεληθῆ τῆς εὐκαιρίας γιὰ νὰ τοῦ πληρώσω τὸ ταξίδι ἕως τὸ Λονδῖνο καὶ ἔπειτα νὰ μὲ ἀφίση χωρὶς κἂν νὰ μοῦ πῆ εὐχαριστῶ. Ἄν ἐδιάβαζες (καὶ ποιὸς ξέρει ἂν ἀκόμα δὲν τὰ ἔχῃς) ὅλα τὰ γράμματα πού σοῦ ἔγραφα ἀπ' τὸν Ὀκτώβριον θὰ ἔβλεπες ὅλες τὶς λεπτομέρειες, πού ἐνῶ θὰ σὲ ἔκαναν νὰ στενάζῃς καὶ νὰ φρίζῃς, θὰ σὲ ἐπειθάν καὶ γιὰ τὴν ἐξῆς ἀλήθεια: ὅτι ὁ νέος αὐτὸς ἔφυγε ἀπ' τὴ Φλωρεντία μὲ τὸν προμελετημένο ὑπολογισμό ἢ νὰ ἐπωφεληθῆ τῆς τύχης μου ἂν ἦταν εὐνοϊκὴ ἢ νὰ δοκιμάσῃ τὴ δικὴ του ἂν ἐγὼ ἦμουν φτωχὸς καὶ νὰ μὲ ἐγκαταλείψῃ στὸ χεῖλος τοῦ τάφου μισοζώντανου καὶ ἄταφο. Θὰ προσπαθῆσω νὰ μάθῃς γρήγορα τὶς λεπτομέρειες, καὶ θὰ σοῦ γράψω ἓνα γράμμα στὸ ὅποιο θὰ σοῦ μιλήσω μόνον γι' αὐτόν. Αὐτὸ τὸ γράμμα θὰ τὸ λάβῃς μετὰ τρεῖς μέρες, γιὰτὶ χωρὶς ἄλλο θὰ τὸ γράψω καὶ θὰ τὸ ταχυδρομήσω μὲ τὸ προσεχὲς ταχυδρομεῖο. Πάντως νὰ εἶσαι βεβαιωτάτη καὶ σοῦ τ' ὀρκίζομαι στὴν ἀγάπη πού ἔχω γιὰ σένα καὶ τὴ Μητέρα μου, ὅτι μπορῶ νὰ αἰσθάνομαι τύψεις γιὰ τὴν ὑπερηφάνεια ἢ τὴν ὀξύθυμία μου πρὸς ὅλους τοὺς θνητούς πού ἐγνώρισα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα...».

Κρῖμα πού δὲν βρέθηκε τὸ γράμμα πού ὑποσχέθηκε νὰ γράψῃ ὁ Φώσκολος γιὰ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν Κάλβο καὶ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ τελευταίου. Θὰ μαθαίναμε πολλὰς ἀγνωστες πληροφορίες. Ὅπως δὲ ποτε δὲν ἀποκλείεται ἢ φιλονεικία τῶν δύο ποιητῶν νὰ ὀφείλεται σὲ χρηματικούς λόγους.

Ὁ Φώσκολος ποτὲ δὲν συγχώρησε τὴν ἀγνωμοσύνη τοῦ Κάλβου καὶ τὰ γράμματά του δείχνουν πόσο στάθηκε μεγάλος ὁ πόνος, ὁ καημὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ θυμὸς του

για τὴ συμπεριφορὰ τοῦ νεαροῦ συμπατριώτου ⁽¹⁾. Οἱ φωσκολισταὶ κατέκριναν φοβερὰ τὸν Κάλβο καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Camillo Antona Traversi ποῦ ἐχαρακτήρισε μὲ τὰ πιὸ βαρεῖα ἐπίθετα τὸν ποιητὴ τῶν Ὠδῶν. Ὅλοι ὑπεστήριζαν ὅτι ὁ Κάλβος εἶχε πλησιάζει τὸ μεγάλο καὶ τότε περίφημο ποιητὴ τῶν Χαρίτων μόνο καὶ μόνο γιὰ συμφορά. Ἐξ ἄλλου, καθὼς εἶδαμε, ἡ αὐστηρότερη κατηγορία εἶναι τοῦ ἴδιου τοῦ Φώσκολου.

Ἡ κατηγορία αὐτὴ εἶναι ὅμως ὑπερβολικὴ. Δὲν νομίζω ὅτι ὁ Κάλβος ἀπ' ἀρχῆς ἐσχεδίαζε νὰ ἐπωφεληθῆ μόνον — καὶ μάλιστα κατὰ τὸν αἰσχρότερο τρόπο — ἀπὸ τὴ φιλία τοῦ Φώσκολου. Τὰ γράμματά του μᾶς δείχνουν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Πράγματι ὁ Κάλβος ποῦ ἦταν πάντοτε τόσο ἀμελής καὶ δύσκολος στὴν ἀλληλογραφία του, δὲν παρέλειπε νὰ γράφῃ ταχτικά στὸ Φώσκολο ὅταν βρίσκονταν μακριὰ του καὶ νὰ τὸν βεβαιώνῃ γιὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἀφοσίωσί του. « Σοῦ ἔγραψα, ἀγαπητέ μου Φώσκολο — τοῦ γράφει ὁ Κάλβος ἀπ' τὴ Φλωρεντία στίς 9 Δεκεμβρίου 1815 — ἐπανειλημμένως, ἀλλὰ δὲν εἶχα ποτὲ τὴν εὐχαρίστησι νὰ φιλήσω τὰ γράμματά σου ἢ νὰ μάθω ἀκριβεῖς πληροφορίες σου. Γι' αὐτὸ ἀπ' ὅτου ἔφυγες ἔχω στὴν καρδιά μου ἓνα ἀγκάθι ὄχι μικρό. Πόσες φορές σὲ πεθύμησα στὴ Φλωρεντία μόνον ὁ Θεὸς τὸ ξέρει! Δὲν πηγαίνω ποτὲ στὸ Μπελλοσγουάρντο (κι αὐτὸ συμβαίνει συχνὰ) χωρὶς νὰ κλάψω θυμούμενος τὴν Ριτσιάρντα καὶ τὸν ὕμνον στίς Χάριτες... ». Καὶ ὑπογράφεται « ὁ πιὸ ἀφωσιωμένος φίλος σου — Κάλβος ».

Τὸ γράμμα αὐτό, καθὼς καὶ μερικὰ ἄλλα, μᾶς δείχνουν πόσο μεγάλη καὶ πόσο εἰλικρινὴς ἦταν ἡ ἀγάπη καὶ ἡ φιλία τοῦ Κάλβου πρὸς τὸν εὐεργέτη του. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Κάλβος δὲν μπορούσε νὰ προβλέψῃ ὅτι ὁ Φώσκολος θὰ τὸν καλοῦσε ἀργότερα κοντά του, οὔτε ἦταν δυνατὸ νὰ σκεφθῆ ὅτι θὰ τὸν ἐπαιρνε μαζύ του στὸ Λονδίνο καὶ θὰ φρόντιζε γιὰ τὴν ἀποκατάστασί του ⁽²⁾. Ἄν ἔγραφε τόσο ἐγκάρδια λόγια, αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι ὁ Κάλβος ἀγαποῦσε καὶ ἐκτιμοῦσε πραγματικὰ τὸ Φώσκολο, χωρὶς ὑστεροβουλίες καὶ ὑπολογισμούς, καὶ ὅτι τοῦ ἦταν βαθεῖα εὐγνώμων γιὰ ὅσα εἶχε κάνει ὡς τότε γιὰ νὰ τὸν βοηθήσῃ. Ἐξ ἄλλου ὅταν ἄφησε τὴ Φλωρεντία γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸ φίλο καὶ δάσκαλό του, ποῦ τὸν εἶχε καλέσει στὴν Ἑλβετία γιὰ γραμματέα του — καὶ στὰ γράμματά του ὁ Φώσκολος τοῦ εἶχε τονίσει καθαρὰ ὅτι βρίσκονταν σὲ οικονομικὴ στενοχώρια καὶ ὅτι δὲν μπορούσε νὰ τοῦ προσφέρῃ ἄλλο παρὰ τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα — ὁ Κάλβος εἶχε βρῆ κάποια ἀποκατάστασι στὴ Φλωρεντία καὶ εἶχε ἐξασφαλίσῃ ὄχι μόνο τὴ ζωὴ του, ἀλλὰ καὶ ἓνα μικρὸ μισθὸ τὸ μῆνα. Ἔτσι

(1) Ὅλα τὰ γράμματα ποῦ ὁ Φώσκολος ἔγραψε μετὰ τὸν ἀποχωρισμὸ τοῦ Κάλβου — ὅσες φορές τοῦ δόθηκε εὐκαιρία νὰ ἀναφέρῃ τὸν ἀγνώμονα συμπατριώτην του — εἶναι γεμᾶτα πολὺ αὐστηρὰ λόγια γι' αὐτόν. Ἔτσι τὰ γράμματα τῆς 25 Μαρτίου 1817, τῆς 15 Μαΐου 1818, τῆς 16 Μαΐου 1819, τῆς 3 Νοεμβρίου 1821 πρὸς τὴ Ματζιόττη καὶ τοῦ Ἰουλίου 1817 πρὸς τὸν Holland κ. λ.

(2) Βλ. καὶ τίς παρατηρήσεις στὸ ἄρθρο μου: « Ἡ Ὠδὴ εἰς Ἰονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου » ποῦ ἀνέφερε ἤδη.

γράφει ἡ ἴδια ἡ Ματζιόττη στὸ Φώσκολο ⁽¹⁾: « Ὁ Ἀνδρέας θὰ ἐρχότανε μὲ φτερά γιὰ νὰ σὲ βοηθήσῃ στοὺς κόπους σου καὶ στὰ ταξίδια, ἂν καὶ ἔχει βρεῖ κατοικία, φαῖ καὶ δέκα σκούδα τὸ μῆνα στὸ σπίτι τοῦ Βέντζι ». Ὡστε στὴ Φλωρεντία ὁ Κάλβος δὲν ἦταν πολὺ ἄσχημα, οὔτε στὴν Ἑλβετία ποῦ πῆγαινε περίμενε νὰ βρεθῆ οἰκονομικῶς καλλίτερα. « Γιὰ τώρα — γράφει ὁ Φώσκολος — δὲν μπορῶ νὰ τοῦ προσφέρω παρὰ μονάχα τὸ ψωμί μου, τὴ στέγη μου καὶ τὰ μισὰ πουκάμισά μου. Ἄλλὰ χρήματα γιὰ μισθὸ δὲν ἔχω » ⁽²⁾.

Ἄδικα λοιπὸν τὰ λόγια ὅτι ὁ Κάλβος ἔφυγε ἀπ' τὴ Φλωρεντία ἀπὸ οικονομικοὺς ὑπολογισμούς. Ἡ ἀπόφασί του ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἀφοσίωσι πρὸς τὸ Φώσκολο καὶ στὴν ἐπιθυμία νὰ τοῦ φανῆ χρήσιμος καὶ νὰ τοῦ κρατήσῃ συντροφιά στίς δύσκολες στιγμὲς τῆς ζωῆς του, ἂν καὶ ἤξερε ὅτι ἡ πράξι του αὐτὴ καὶ ἡ μεγάλη του φιλία μὲ τὸν ἐξόριστο ποιητὴ μπορούσε νὰ τοῦ εἶναι πολὺ βλαβερὴ ἀπὸ πολιτικῆς πλευρᾶς.

Βέβαια, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἶχε ἄδικο νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ Φώσκολο ἄρρωστο καὶ σὲ ἐλεεινὴ οἰκονομικὴ κατάστασι, ἀκριβῶς ὅταν ἡ παρουσία του ἦταν περισσότερο ἀναγκαῖα, ἀλλ' ὅτι ὁ χωρισμὸς ὀφείλεται σὲ παλαιὰ σκηνοθεσία δὲν εἶναι ἀληθινὸ. Φαίνεται μᾶλλον ὅτι ἐπειδὴ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Φώσκολος περνοῦσε ἄθλια ζωὴ καὶ βρίσκονταν σὲ μεγάλη φτώχεια, ὁ Κάλβος σκέφθηκε ὅταν θᾶταν καλὸ σιγὰ-σιγὰ νὰ φύγῃ ἀπὸ κοντά του καὶ νὰ φροντίσῃ μόνος του γιὰ τὸ μέλλον. Ἔτσι τὸν συμβούλευσαν καὶ οἱ φίλοι του, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ πάλι ὁ ἴδιος ὁ Φώσκολος σ' ἓνα γράμμα του τῆς 16 Μαρτίου 1819 πρὸς τὴ Ματζιόττη: « Ἦταν ἀκριβῶς ὁ Wardini ποῦ κολλακεύοντας, ἐπαινώντας καὶ ἐξαπατῶντας τὸν Ἀνδρέα τὸν ἔπεισε νὰ φερθῆ σὰν οὐτιδανός ». Δὲν πρέπει τέλος νὰ ἀποκλείσουμε ὅτι καὶ ὁ Φώσκολος ἤμπορεῖ νὰ συμπεριφέρθηκε βίαια πρὸς τὸ γραμματέα του. Ἐξέρουμε ὅτι ὁ χαρακτήρας τοῦ Φώσκολου ἦταν φοβερὰ δύσκολος: θυμώδης καὶ εὐεξάπτος πολλὰς φορές δὲν ἤξερε νὰ συγκρατήσῃ τὴν ὀργὴν του καὶ παρεφέρετο. Ἴσως νὰ ἐπρόσβαλε τὸν υπερήφανο χαρακτήρα τοῦ Κάλβου καὶ τὸ ἀγέρωχο ὕφος σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε ὁ τελευταῖος νὰ μὴ μπορούσε νὰ μείνῃ πιά κοντά του. Μὲ τὸν παράξενο καὶ ὀργίλο χαρακτήρα ποῦ εἶχαν καὶ οἱ δύο, δὲν εἶναι πολὺ εὐκόλο νὰ κρίνῃ κανεὶς καὶ νὰ καταδικάσῃ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο. Πάντως ἡ αἰτία τῆς φιλονεικίας καὶ τοῦ χωρισμοῦ ἦταν μᾶλλον οἰκονομικὴ.

* * *

Αὐτὴ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Κάλβου πρὸς συγγενεῖς καὶ γνωστούς: γενικῶς κατέληγε σὲ φιλονεικία, σὲ ἐχθρα ἢ, τὸ λιγώτερο, σὲ ἀδιαφορία. Αὐτὸ ὀφείλεται ἐν μέρει στὸ φυσικὸ του χαρακτήρα καὶ ἐν μέρει στὴν ἀνατροφή καὶ στίς περιπέτειές του. Χωρὶς μητρικὴ ἀγάπη, ἀναθρεμμένος μέσα σὲ βάσανα καὶ σὲ στερήσεις εἶχε γίνῃ πολὺ ἀπότομος καὶ ἐγωῖστής. Ἄν προσθέσουμε καὶ τὴν ἀρρώστεια του (ἦταν αἰμορροδια-

(1) Γράμμα τῆς Ματζιόττη πρὸς τὸ Φώσκολο τῆς 29 Ἀπριλίου 1816.

(2) Γράμμα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὴ Ματζιόττη τῆς 20 Ἀπριλίου 1816.

κός) είναι εύκολο να καταλάβουμε πώς θύμωνε και φιλονεικούσε με όλους. Και όμως όταν ήταν ήσυχος, δείχνονταν πολύ ευγενικός και καλός και γι' αυτό όσοι τον πρωτογνώριζαν έμεναν ένθουσιασμένοι. Βρίσκουμε για τον Κάλβο πολλούς επαινούς από όλους τον έπληθίασαν.

Έν πρώτοις με ένθουσιασμό μιλάει γι' αυτόν ο Φώσκολος. 'Απ' τὸ πρῶτο γράμμα του πρὸς τὸν Τσιτσιλιάνι τὸ 1811, ὡς τῆ στιγμῆ τοῦ τελικοῦ ἀποχωρισμοῦ του μετὰ τὸν Κάλβο, τὸν γεμίζει επαινούς, τόσο ὡς ἄτομο καὶ φίλο, ὅσο καὶ ὡς ἐπιμελῆ καὶ ἐξυπνο μελετητῆ. Τὸν ἀποκαλεῖ: «ἀνατέλλουσαν μεγαλοφυΐαν», «εὐγενικὸν καὶ σεμνόν», «ἠθικὸν φιλόσοφον», πολλές φορές «ὁ καλὸς Ἀνδρέας», «ὁ ἀγαπητὸς Ἀνδρέας», «ὁ διακριτικώτατος Ἀνδρέας», «ἄριστος νέος». Ἀκόμη τὸν θεωρεῖ «ἀδελφόν», «περσότερο ἀπὸ ἀδελφόν», «ἀπόστολο». Τοῦ γράφει: «φίλε μου ὡσάν ἀδελφός, καὶ ἀγαπητὴ ὡσάν παιδί μου, γλυκώτατε Ἀνδρέα», καὶ ἄλλοτε: «τέκνο τῆς καρδιᾶς καὶ ἀπόστολε τοῦ πνεύματός μου». Τόσο πολὺ τὸν ἐκτιμᾷ, ὥστε γράφει κάποτε στὴν Ματζιόττη: «Εἶμαι ἔτοιμος γιὰ ὅλα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ δυστύχημα, πού ποτὲ δὲν θὰ μοῦ συμβῆ, νὰ μὴν ἀγαπιέμαι πιά ἀπὸ σένα, ἀπὸ τὴ μητέρα μου, ἀπὸ τὸν ἀδελφόν μου, καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ νέο πού μοῦ ἔστειλες (τὸν Κάλβο), ὁ ὁποῖος μοῦ εἶναι πραγματικὰ ἀδελφός, καὶ μάλιστα περσότερο ἀπὸ ἀδελφός. Γιὰ χάρι του ἔγινα πιά χαρούμενος. Γιὰ χάρι του ἐργάζομαι περσότερο ἀπ' ὅσο θὰ ἐργαζόμουν ἂν εἶχα μείνει ὀλομόναχος. Γιὰ χάρι του τέλος ἀπολαμβάνω τίς χαρὲς τῆς μοναξιάς, χωρὶς νὰ δοκιμάζω τὴν θανατικὴν λύπην τῆς ἀπελπισίας», καὶ ἄλλοι: «εὐχαριστῶ τὸν Οὐρανὸ καὶ σένα γιὰ τὴ συντροφιά τοῦ καλοῦ μου Ἀνδρέα», «εἶναι πιστὸς ὡς Ἀπόστολος». Ὅταν στὸ Λονδῖνο ἡ συντήρησι τοῦ Κάλβου κόστιζε ἀρκετὰ στὸ Φώσκολο, ὁ τελευταῖος ἔγραφε στὴ Ματζιόττη: «μιὰ τέτοια συντροφιά (τοῦ Κάλβου) δὲν ὑπάρχει θησαυρὸς πού νὰ τὴν πληρώνη. Ἐξ ἄλλου θὰ ἔλθῃ σὲ λίγο καιρὸς, πού θὰ με βοηθήσῃ νὰ κερδίσω τὰ σημερινὰ ἔξοδα».

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ἡ ἀγάπη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκτίμησι τοῦ Φώσκολου ἦσαν ἀπόλυτες ὡς τὴν ἡμέρα πού ἐπῆλθε ἡ φιλονεικία καὶ ὁ χωρισμός.

Πολὺ κολακευτικὰ λόγια γράφει γιὰ τὸν Κάλβο καὶ ἡ Ματζιόττη πού τὸν γνώριζε χρόνια στὴ Φλωρεντία. Τὸν ἀποκαλεῖ καὶ αὐτὴ «ὁ καλὸς Ἀνδρέας», «ὁ ἄριστος Ἀνδρέας», «ὁ καλὸς ἀπόστολος», καὶ προσθέτει στὸ Φώσκολο ὅτι σ' αὐτὸν θὰ βρῆ ἕναν πολύτιμο φίλο, συνεργάτη καὶ ἀδελφόν.

Ἐπίσης γεμάτος ένθουσιασμὸ εἶναι γιὰ τὸν Κάλβο καὶ ὁ Σύλβιος Πέλλικο. Σένα του γράμμα πρὸς τὸ Φώσκολο γράφει (1): «Ἰερὴ μοῦ εἶναι, ἀπὸ τρεῖς μέρες, ἡ γνωριμία καὶ ἡ συντροφιά τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου, τὸν ὁποῖο ζηλεύω διότι θὰ μπρορέσῃ νὰ σὲ ξαναἰδῆ καὶ νὰ σὲ βλέπῃ πάντοτε καὶ νὰ συμμερίζεται τὴν τύχη σου. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι μοῦ εἶναι ἀγαπητὸς γιὰ σένα, μοῦ εἶναι ἀκόμη περισσότερο ἀγαπητὸς διὰ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν του, γιὰ τὴν ἐξυπνάδα του, γιὰ τὴ ψυχὴ του».

(1) Γράμμα τῆς 27 Μαΐου 1816.

Ξέρουμε ἀκόμη ὅτι τὸν ἐκτιμοῦν πολὺ καὶ τοῦ γράφουν πολὺ κολακευτικὰ γράμματα διάφορες γνωστὲς καὶ μαθητριάδες του στὸ Λονδῖνο, ὅπου γρήγορα ἀπόχτησε πολὺ καλὴ φήμη.

* * *

Ποῖο εἶναι τὸ συμπέρασμα; Ὁ Κάλβος ἦταν ἄνθρωπος μετὰ πολὺ εὐγενικούς τρόπους καὶ ἀπὸ τὴ πρώτη στιγμῆ προξενούσε καλὴ ἐντύπωσι καὶ ἐνέπνεε ἐμπιστοσύνη. Σ' αὐτὸ τὸν βοηθοῦσε πολὺ καὶ ἡ ἐξυπνάδα του καὶ οἱ γνώσεις του καὶ ἡ καλωσύνη του.

Δυστυχῶς ὅμως ἦταν πολὺ εὐέξαπτος, ὑπερήφανος καὶ λίγο ἐγωϊστῆς. Ὑπέφερε ἀκόμη ἐξ αἰτίας τῆς ἀρρώστειας του καὶ δὲν ἠνείχετο συμβουλὲς ἢ παρατηρήσεις. Ἡ συμπεριφορά του πρὸς τὸ Φώσκολο, ἀλλὰ καὶ ἡ ζωὴ του στὴν Κέρκυρα μᾶς τὸ δείχνουν. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτὰ εἶχε καὶ τὸ ἐλάττωμα τῆς ἀδιαφορίας καὶ τῆς ἀμέλειας καὶ γι' αὐτὸ πολλές φορές τοῦχε κάνει παρατηρήσεις ὁ Φώσκολος. Στὸν παράξενο, δξύθυμο καὶ ἀγέρωχο χαρακτήρα του, ὁ Κάλβος ἐμοιαζε πολὺ μετὰ τὸ Σολωμό, πού ὅσο πέρασαν τὰ χρόνια τόσο καὶ περισσότερο ἀποξενώνονταν ἀπὸ φίλους καὶ γνωστούς.

Ἀποτέλεσμα τοῦ δυστρόπου χαρακτήρος τοῦ Κάλβου εἶναι ὅτι οἱ σχέσεις του μετὰ τοὺς ἄλλους δὲν ἦταν εὐνοϊκὲς καὶ καλὲς. Μετὰ τοὺς συγγενεῖς, μετὰ τοὺς φίλους, μετὰ τοὺς γνωστούς ἔφθασαν στιγμὲς πού — παραφερόμενος ἀπ' τὸν δξύθυμο χαρακτήρα του — φιλονεικούσε καὶ ἀποχωρίζονταν ἢ τοῦλάχιστο παραμελοῦσε καὶ λησμονοῦσε: γρήγορα ἔκοβε τὴν ἀλληλογραφία καὶ κάθε ἄλλη ἐπικοινωνία.

Μίαν ἀκριβῆ σκιαγραφία τοῦ Κάλβου μᾶς δίνει ὁ Ζερβός: «Ἄν καὶ εἶχε ψυχῆς εὐγένειαν καὶ ἐντιμότητα καὶ φιλεργίαν, ἦτον ὅμως ἀπότομος, ἄκαμπτος καὶ ὀργίλος. Εὐφραδῆς καὶ ὀμιλητικὸς εἰς τὰς καλὰς του στιγμὰς, ὥστε ἡ μετ' αὐτοῦ συναναστροφή διὰ τὴν πολυμάθειάν του καὶ τὴν εὐρύτητα τῆς σκέψεως νὰ εἶναι περιζήτητη ἀπόλαυσις, δὲν εἶχεν ὅμως φίλους καὶ συνομιλητάς, διότι συχνὰ ἦτο στυγνὸς καὶ ὄχι σπάνια ὑπεροπτικὸς ἐπιτιμητῆς» (1).

Ὁ Κάλβος δὲν ἦταν αἰσθηματίας. Ἡ μόνη πραγματικὴ ἀγάπη του, ἡ μόνη ἀφοσίωσι, ἡ μόνη λατρεία του ἦτον γιὰ τὴ Πατρίδα του, γιὰ τὴν Ἑλλάδα, πού ὄνειρεύτηκε καὶ ὕμνησε μετὰ τρόπο ξέχωρο, ὡς κάτι ἰδανικόν, ὑψηλότερο, θεῖο. Κι ἡ ἀγάπη του αὐτὴ γέμιζε ὅλο του τὸ εἶναι: δὲν ὑπῆρχε θέσι γι' ἄλλη ἀγάπη.

(1) Ἀνδρέου Κάλβου: «Ἡ Λύρα», ἔκδοσις Φέξη, 1911 βλ. εἰσαγωγὴν I. Ζερβοῦ: «Ἀνδρέας Κάλβος».

Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΣ

Ραδιοφωνική διάλεξις τοῦ τέως Πρυτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Προέδρου τῆς
Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΒΟΡΕΑ

Β'

Εἶπομεν ὅτι ἡ κληρονομικότης ἐκδηλος εἶναι εἰς πᾶσαν ὀργανικὴν φύσιν, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Πρέπει δὲ νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα ὅτι καὶ νόμοι τῆς κληρονομικότητος καθωρίσθησαν ὑπὸ πολλῶν καὶ τῆς σωματικῆς καὶ τῆς ψυχικῆς, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἐξῆς εἶναι οἱ γνωριμώτατοι.

α) Πᾶν ὀργανικὸν ὃν λαμβάνει παρ' ἀμφοτέρων τῶν γονέων χαρακτῆρας σωματικούς καὶ ψυχικούς. — Περιθρύλητον εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ Γκαίτε, ὅστις περὶ ἑαυτοῦ λέγει ὅτι παρὰ μὲν τοῦ πατρὸς ἐκληρονόμησε τὸ αὐστηρὸν ἦθος, παρὰ δὲ τῆς μητρὸς τὸ εὐθυμον καὶ τὸ ἀφηγηματικόν. Καὶ ὁ Σοπενάουερ ἐδίδαξεν ὅτι ὁ πατὴρ τὸν χαρακτῆρα μεταδίδει εἰς τὰ τέκνα τὴν διάνοιαν δὲ ἡ μήτηρ. Καὶ ἄλλοι δ' ἐσπούδασαν νὰ ἀνεύρωσι ψυχικούς χαρακτῆρας ἐξ ἀμφοτέρων τῶν γονέων προερχομένους: οὕτω τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς Ὀλυμπιάδος, τοῦ Νέρωνος ἐκ τοῦ Δομιτίου καὶ τῆς Ἀγριππίνης, τῆς Ἐλισάβετ τῆς Ἀγγλίας ἐκ τοῦ Ἐρρίκου Η' καὶ τῆς Ἀννης Βολέυν.

β) Ὁ ἕτερος τῶν γονέων πολὺ μεγαλύτεραν ἔχει ἐπὶ τὰ τέκνα ροπήν, εἴτε ὁ πατὴρ εἴτε ἡ μήτηρ. — Ὁ Μοζάρτ, ὁ Μπετόβεν, οἱ Πίττ, ἡ φιλόσοφος Ὑπατία, ἡ Λουκρητία Βοργία εἶναι παραδείγματα τῆς ἀπὸ τῶν μητέρων.

γ) Εἰς ἕκγονα ἀπομεμακρυσμένα ἀνακύπτουσι σωματικοὶ καὶ ψυχικοὶ χαρακτῆρες, τοὺς ὁποίους δὲν ἔχουσιν οἱ ἄμεσοι ἀπόγονοι. — Ὀνομάζεται δὲ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς κληρονομικότητος προγονισμὸς ἢ παλινδρόμησις, ἥτοι ἐπάνοδος εἰς τοὺς πάππους καὶ προπάππους, παρατηρήθη δὲ καὶ ἀπὸ παλαιστάτου χρόνου ἀναφέρεται ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.

δ) Τὸ κληρονόμημα ἐκφαίνεται παρὰ τῷ κληρονομοῦντι ἐν ἡλικίᾳ συνέπεσε παρὰ τῷ κληροδοτήσαντι. — Ἐπικρατεῖ τὸ εἶδος τοῦτο κυρίως ἐν ταῖς ἀσθενείαις. Ἐν τινι οἰκογενείᾳ ὁ πατὴρ καὶ τέσσαρα τέκνα ἐτυφλώθησαν κατὰ τὸ 21ον ἔτος τῆς ἡλικίας· τέσσαρα μέλη ἄλλης οἰκογενείας κατὰ τὸ 40ὸν ἔτος ἀπέβησαν κωφοί.

Παρατηρήθη δὲ πρὸς τούτοις ὅτι εὐκολώτερον κληρονομοῦνται καὶ σωματικὰ καὶ ψυχικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια καταβάλλουσι τὰς ρίζας αὐτῶν βαθέως ἐν τῷ ὀργανισμῷ καὶ γεννῶσι καταστάσεις καὶ διαθέσεις παραμονίμους μᾶλλον ἢ ἤττον. Οὕτως, ὡς ἐν παραδείγματι, αἱ σωματικαὶ ιδιότητες εὐκολώτερον κληρονομοῦνται ἢ αἱ ψυχικαὶ καὶ αἱ ὀρμαὶ καὶ τὰ ὀρμέμφυτα εὐκολώτερον ἢ ἡ διάνοια.

Ἐγγύτερον ἐσπούδασαν νὰ ἀκριβώσωσι τὰ ζητήματα ταῦτα ὁ Μέντελ καὶ ἄλλοι, ἀκολουθήσαντες αὐτὸν εἰς τὰς ἐρεῦνας ταύτας. Ἐξήτασαν οὗτοι τὰς δύο τῆς κληρονομικότητος μορφάς, τὴν τῆς μείξεως καὶ τὴν τῆς διασπάσεως ἢ ἀποσχίσεως, καθώρισαν νόμους αὐτῆς, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐξέτασιν δὲν εἰσερχόμεθα ἐνταῦθα.

Ἐδείχθη ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι αἱ ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις ἐκ κληρονομικότητος ἔχουσι τὴν πρώτην ἀρχήν. Ἀλλὰ τῆς κληρονομικότητος ταύτης δὲν εἶναι ἀπεριόριστον τὸ κράτος. Εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἀνθρώπων μεγάλην ἀσκεῖ καὶ τὸ περιβάλλον ροπήν. Ὁ νόμος, καθ' ὃν «ἐκαστον ὃν τείνει νὰ ἀπομακρυνθῇ τοῦ ἀρχικοῦ τύπου», ἰσχύει καὶ ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ τῆς φυσικῆς λειτουργίας. Ἡ παρατήρησις καὶ τὸ πείραμα, οἱ ἀσφαλεῖς οὗτοι γνώμονες τῆς ἀληθείας, πείθουσιν ὅτι τεραστίαν ὑφίσταται σωματικὴν καὶ ψυχικὴν ἀλλοίωσιν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, οὐ μόνον τοῦ φυσικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ. Αἱ σωματικαὶ προδιαθέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτῶνται αἱ προδιαθέσεις αἱ ψυχικαί, τὰ μόνα τοῦ ἀνθρώπου ψυχικὰ κληρονομήματα, ἀναπτύσσονται καὶ ἐπιδίδουσιν ἢ περιορίζονται καὶ διαφθείρονται πρότιστα πάντων ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ φυσικοῦ. Μηχανικαὶ πιέσεις προκαλοῦσαι ἀντίδρασιν τοῦ ὀργανισμοῦ, φῶς, θερμότης, ἠλεκτρισμὸς, ἀήρ, τροφαί, παρασιτικοὶ ὀργανισμοί, τοιαῦτα εἶναι αἱ αἰτίαι, εἰς τῶν ὁποίων τὴν διηνεκῆ ἐνέργειαν πάντα τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα ὑπόκεινται καὶ δὴ καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ἐμβρυακῆς ἡλικίας.

Ἀσθένειαι τῆς μητρὸς κατὰ τὴν κύησιν καὶ σφοδραὶ ψυχικαὶ συγκινήσεις μεγάλην ἔχουσιν ἐπὶ τὸ ἐμβρυον ροπήν, ὡσαύτως δ' ἐλλιπὴς διαμόρφωσις τοῦ σώματος, ἰδίᾳ τῆς κεφαλῆς, ἐξ ἧς προέρχεται ἀτελής ἀνάπτυξις τοῦ ἐγκεφάλου. Καὶ τραύματα δὲ κατὰ τὴν ἐμβρυακὴν ἡλικίαν γενόμενα ἢ καὶ ὕστερον δύνανται νὰ διαφθείρωσιν ὀργανισμὸν ἄρτιον καὶ ἐγκέφαλον γενναῖον· ὡσαύτως δὲ νευρικὴ ὑπερκόπωσις καὶ θρόμβος πλημμελῆς καὶ νοσήματα παντοῖα.

Πρὸς δὲ τούτοις ἀναντίλεκτον εἶναι ὅτι καὶ ἡ θέσις τῆς χώρας καὶ τὸ ὕψος ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ ὁ σχηματισμὸς αὐτῆς καὶ τὸ ξηρὸν ἢ ὑγρὸν τοῦ ἀέρος καὶ αἱ ἀτμοσφαιρικαὶ μεταβολαὶ τὸ μὲν ἀμέσως τὸ δ' ἐμμέσως ἐπενεργοῦντα οὐχὶ ὀλίγον συντελοῦσιν εἰς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ ὑπερβολικὴ θερμότης προκαλεῖ ταχεῖαν τοῦ αἵματος καὶ τῶν ἄλλων ὑγρῶν τοῦ ὀργανισμοῦ κίνησιν, διεγείρει δὲ τὴν φαντασίαν καὶ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον εὐερέθιστον καὶ ἐλαττώνει τὴν πρὸς ἐργασίαν ὀρμήν, τὸ δὲ ψῦχος πάλιν αὐξάνει τὴν τάσιν πρὸς ἐνέργειαν, ἡ δὲ ὑγρασία ἐπιβραδύνει τῶν χυμῶν τὴν κίνησιν καὶ ταράσσει τοῦ ἀγγειοκινητικοῦ συστήματος τὴν λειτουργίαν καὶ προδιαθέτει εἰς τὴν ἀδράνειαν τὴν φλεγματικὴν. Παρατηρήθησαν ταῦτα ἐκ παλαιῶ χρόνου. «Ἡ ὥρα», λέγει ὁ Θεόφραστος, «καὶ αἱ τροφαὶ καὶ ὁ ἀήρ ποιοῦσι τὰς ἀλλοιώσεις ὁμοίας ζώων καὶ φυτῶν». Ὁ δὲ Ἱπποκράτης παραβάλλων τοὺς ἀπολεμωτέρους. Ὁ Ἡρόδοτος πάλιν λέγει περὶ τῶν Ἰώνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὅτι τὴν καλλίστην χώραν εἶχον ἐκλέξει πρὸς κατοικίαν αὐτῶν, διότι οὔτε θερμὸν οὔτε πολὺ ψυχρὸν οὔτε ξηρὸν, ἀλλ' εὐκρατον εἶχε τὸ

κλίμα. Εἰς τὸ θεσπέσιον δὲ τοῦτο κλίμα, ὡς εἶναι γνωστόν, ἀπέβη κατὰ μέγα μέρος καὶ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης καθόλου ἢ ἀνάπτυξις ἐν τῇ Ἰωνίᾳ. Μυριόλεκτον εἶναι καὶ τὸ τοῦ Εὐριπίδου, ὅστις ἐκθειάζων τὸ κλίμα τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ Μηδείᾳ, εἰς τὴν ἀρμονίαν αὐτοῦ ἀποδίδει τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν τὴν ἐπίδοσιν. Ἐδίδαξε δὲ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι τὸ κλίμα ἐκάστης χώρας συντελεῖ εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν χαρακτήρων τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἐθνῶν.

Τῶν νεωτέρων χρόνων ἡ ἔρευνα ἐνίσχυσε τὰς παρατηρήσεις ἐκείνων. Διὰ τὴν ὑγρότητα τοῦ κλίματος καὶ τὴν κακὴν τροφήν ἵπποι μετενεχθέντες ἐξ Εὐρώπης εἰς τὰς Φαλκλάνδας νήσους, πρὸς ἀνατολὰς τῆς Γῆς τοῦ Πυρός, ἐγένοντο μετὰ δύο γενεᾶς μικρότεροι τὸ ἀνάστημα· ἔπειτα ζῶα τοῦ αὐτοῦ εἴδους εἶναι ἀγριώτερα εἰς τὴν διακεκαυμένην ζώνην, ἡμερώτερα δὲ εἰς τὴν εὐκρατον: ὁ λέων τοῦ Ἀτλαντος εἶναι ἡμερώτερος τοῦ λέοντος τῆς ἐρήμου. Τὰ αὐτὰ παρατηροῦνται ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Οἱ Ἀγγλοὶ οἱ μετοικήσαντες εἰς τὴν Ἀμερικὴν διεμορφώθησαν διὰ τὸ κλίμα εἰς τὸν Ἀμερικανικὸν τύπον.

Καὶ ὅχι μόνον ἐμμέσως διὰ τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀμεσώτερον τὸ φυσικὸν περιβάλλον ἐπιδρῶν, συντείνει εἰς τὴν γένεσιν παντοίων ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων καὶ πόθων. Προσφυῶς λέγει ὁ Λε Μπὸν ἐκάστης χώρας, οἱ κάτοικοι διαφέρουσιν ἀναλόγως τοῦ περιβάλλοντος τῆς ἰδίας πατρίδος. Ἐν τῇ ὀμιχλώδει πρωτευούσῃ τῆς Ἀγγλίας, ἐν τῇ πόλει τοῦ ποιητικοῦ ὀρίζοντος, τῇ Βενετίᾳ, ἐν Φλωρεντίᾳ ἐνώπιον τῶν ἀριστοτεχνημάτων τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης, ἐν Ἑλβετίᾳ ἐπὶ τῶν ἀποτόμων κορυφῶν τῶν ὀρέων, ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὰς παραρρηνεῖους χώρας, ὅπου ὑπάρχουσι κατεσπαρμέναι ἀρχαῖαι ἐπαύλεις καὶ πρυτανεῖαι ὁ κόσμος τῶν θρύλων, ἐν Μόσχᾳ, ὅπου τὸ ἱστορικὸν Κρεμλῖνον, ἐν Ἰνδίας, ἐν Περσίᾳ, ἐν Σινικῇ, ἐν Ἀθήναις, θὰ ἠδύνατό τις νὰ προσθέσῃ, ὅπου κάλλος ἀνέφικτον καὶ ἀπαραμίλλος ἀρμονία εἰς ποικιλίαν γραμμῶν καὶ χρωμάτων καταθέλουσι τὰς ψυχὰς καὶ τὸ δαιμόνιον τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης ἀθάνατον διαιτᾶται, αἱ ἰδέαι καὶ τὰ συναισθήματα, ὅσα προκαλοῦσι τὰ ὀράματα καὶ τὰ ἀκούσματα, παραλλάσσουσιν ἀπέριως.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. — Πολὺ περισσώτερον εἰς τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν ἐπιδρᾷ τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον. Ἡ πολιτεία, ὁ οἶκος, τὸ σχολεῖον, ἡ κοινωνία καθόλου εἰπεῖν εἶναι ἡ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ ἀτμόσφαιρα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ καὶ κινεῖται ἕκαστος ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας. Ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ τούτου περιβάλλοντος διὰ παρατηρήσεως, μιμήσεως καὶ ὑποβολῆς ἀρύεται ὁ ἀνθρώπος τὸ πλεῖστον τῶν γνώσεων, γλῶσσαν καὶ ἐπιστήμην καὶ τέχνην καὶ ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς καὶ πολιτικὰς ἰδέας, τὰ κοινωνικὰ κληρονομήματα, τὰ ὅποια μεταδίδονται ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον καὶ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ἡ μίμησις εἶναι γνώρισμα παντὸς ἀνθρώπου. Ὅχι μόνον τὰ παιδιά μιμοῦνται καὶ οἱ συνηθέστεροι τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῆς διανοήσεως καὶ τῆς βουλήσεως οἱ ἀριστεῖς, ἐπινοοῦσιν ἰδέας καὶ μεγάλα ἔργα δημιουργοῦσι καὶ χειραγωγοῦσι

τὴν ἀνθρωπότητα κατὰ τὴν διὰ τῶν αἰώνων πορεῖαν αὐτῆς. Ἐμφυτος ἔρος πρὸς τὴν γνῶσιν, ἀγὼν πρὸς τὴν περιβάλλουσαν φύσιν, φίλαυτος ὀρμή, στοργὴ πρὸς τὰ φίλτατα, φόβος καὶ ἐλπίς, ἄμιλλα πρὸς τοὺς ὁμοίους, τοιαῦτα εἶναι τὰ σπουδαιότατα ἐλατήρια, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀγόμενοι οἱ ἀνθρωποὶ ἀσκοῦσι τὰς πνευματικὰς αὐτῶν δυνάμεις, τὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν μνήμην καὶ τὴν κρίσιν, καὶ διαμοφοῦσιν εἰς δεξιότητα τὴν καλλιτεχνικὴν, τὴν ποιητικὴν καὶ οἰανδήποτε ἄλλην ἰδιοφυῖαν αὐτῶν. Εἰς πάντας γνωστόν εἶναι ὅτι πολλοὶ τῶν ζωγράφων καὶ τῶν ἄλλων καλλιτεχνῶν καὶ τῶν σοφῶν εὐδοκίμησαν ἐν τῷ βίῳ διότι ἀγαθὴν ἔχοντες προδιάθεσιν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐμιμήθησαν πατέρας, συγγενεῖς ἢ ἄλλους, οἵτινες τὴν αὐτὴν ἐπηγγέλλοντο τέχνην ἢ ἐπιστήμην, καὶ διδασκάλους δαιμόνιους καὶ ἐνθέους, οἵτινες κατεῖχον τὸ μυστήριον νὰ συναρπάζωσιν αὐτοὺς καὶ αἰχμαλωτίζωσιν αὐτόχρομα ὑπὲρ τοῦ ἔργου αὐτῶν.

Καὶ ὅχι μόνον γνώσεις ἀντλεῖ ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἕκαστος καὶ τὰς διανοητικὰς προάγει λειτουργίας, ἀλλὰ καὶ τὸ συναισθηματικὸν ρυθμίζει καὶ τὴν βούλησιν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καὶ πλάσσει κατὰ μικρὸν ἠθικὸν χαρακτήρα δι' ἀγαθῆς ἀγωγῆς ἢ καὶ τούναντίον ἀπὸ φαύλων παραδειγμάτων τὴν ραθυμίαν ὑποθάπτει καὶ τὰς ἄλλας κακίας. Ἡ καθ' ἐκάστην πείρα διδάσκει ὅτι τὸ φιλόλληλον καὶ φιλόπολι καὶ μεγαλόφρον, τὸ μεγαλεπήβολον καὶ μεγαλόπραγμον καὶ μεγαλοεργόν, τὸ θαρραλέον καὶ μετριοπαθὲς καὶ πρᾶον, τὸ συμπαθὲς καὶ σύγγνωμον καὶ ἐλεητικόν, πᾶσαι αἱ ἀρεταί, ὅσαι λαμπρύνουσι τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀγλαΐζουσι τὸν βίον, δὲν μεταδίδονται ἀποτελεσμέναι ἀπὸ τῶν γονέων εἰς τὰ τέκνα, ἀλλ' ἐκ διδασκαλίας καὶ διὰ παραδειγμάτων ὁ ἔμφυτος πυρὴν τῶν ἀρετῶν τούτων αὐξάνεται, ὅπως ἐκ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ζῆ ἕκαστος, τρέφει τὴν πρὸς τὴν κακίαν ὀρμήν.

Ὅρθως διὰ τῶν φιλοσόφων αὐτῆς ἐδίδαξεν ἡ Ἑλλάς ὅτι:

ἡ ὀμιλία

πάντων βροτοῖσι γίνεται διδάσκαλος.

καὶ ὁ Γκαῖτε εἶπεν «ἐν τῇ ἡσυχίᾳ δημιουργεῖται ἡ ἰδιοφυῖα, ὁ δὲ χαρακτήρ ἐν τῇ δίνῃ τῇ κοινωνικῇ».

Ἐθίζεται δὲ ὁ ἀνθρώπος εἰς τὸ διανοεῖσθαι καὶ πράττειν οὕτως ἢ ἄλλως κατὰ τὴν νεαρὰν μάλιστα ἡλικίαν, ὅτε εὐπλαστον μᾶλλον εἶναι τὸ σῶμα καὶ τὸ σύστημα τὸ νευρικόν. Κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην αἱ ἀγαθὰ κληρονομικὰ προδιαθέσεις δύνανται δι' ἀσκήσεως νὰ ἐνισχύωνται καὶ ὑπὸ κακῶν ἔξεων νὰ ἀνακόπτωνται καὶ πάλιν αἱ πονηραὶ νὰ ἐπιδίδωσιν ἢ ὑποχωρῶσι.

Διὰ τοιαύτης τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ἐπιδράσεως καὶ τὰ ἄγρια ζῶα βαθμηδὸν ἐτιθασσεύθησαν καὶ οἱ ἀνθρωποὶ ἀπηλλάγησαν τῆς πρώτης ἀγριότητος καὶ τῆς σκαιότητος, καθ' ἣν ἡ φιλιαντία ἐπρυτάνευε καὶ ἡ ὀμότης καὶ ἡ βία καὶ ἡ ἔρις, καὶ ἤχθησαν εἰς τὸν φιλόλληλον βίον καὶ τὸν εἰρηνικόν. Καὶ εὐλόγως ἀείποτε ἡ ἀριστοκρατία τῆς διανοίας ὑμνησε τὴν ὀρθὴν παιδείαν καὶ ἀγωγὴν, ὡς ἀπαλλάξασαν τὴν

διάνοιαν αὐτῆς καὶ ἡμερώσασαν τὸ ἦθος. «Φιλοσοφίαν» εἶπεν ὁ Ἰσοκράτης, «ἢ πρὸς τε τὰς πράξεις ἡμᾶς ἐπαίδευσεν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπράυνεν καὶ τῶν συμφορῶν τὰς τε δι' ἀμαθίαν καὶ τὰς ἐξ ἀνάγκης γινομένας διεῖλε, καὶ τὰς μὲν φυλάξασθαι, τὰς δὲ καλῶς ἐνεγκεῖν ἐδίδξεν, ἢ πόλις ἡμῶν κατέδειξε». Γνωριμώτατα δὲ εἶναι καὶ τὰ τοῦ Πλάτωνος: «ἄνθρωπος-παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὸν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῶον γίνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἱκανῶς δὲ ἢ μὴ παλῶς τραφὲν ἀγριώτατον ὅποια φύει γῆ». Παραπλήσια πρὸς ταῦτα ἐκήρυξαν οἱ ἐπιφανεῖς σοφοὶ πάντων τῶν αἰώνων.

ΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΡΑΤΙΚΟῦ ΚΑΙ ΣΥΝΤΕΧΝΙΑΚΟῦ ΔΙΚΑΙΟΥ

τοῦ καθηγητοῦ Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ἐν τῷ Β. Πανεπιστημίῳ Μπάρκι
κ. ΓΚΟΥΪΝΤΟ ΓΚΟΝΕΛΛΑ

Τὸ συντεχνιακὸν δίκαιον ὅπως νοεῖ τοῦτο ἡ γενικὴ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου ἐν Ἰταλία, φαίνεται εἰς τὰς κυριωτέρας του γραμμὰς ὡς παρακρατικὸν δίκαιον: ὁ ὀρισμὸς ὅμως αὐτὸς εἶναι σχετικὸς, ἀφοῦ ἐνίοτε τὸ ἴδιον αὐτὸ δίκαιον ἐκδηλώνεται ὡς κρατικὸν καὶ ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη ἀντικρατικὴν προέλευσιν. Ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου ἐνδιαφέρεται πολὺ νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν τοῦ συντεχνιακοῦ ἀπέναντι τοῦ κρατικοῦ δικαίου. Κατὰ τὴν συνηθεστέραν γνώμην οἱ ἀνταγωνισμοὶ καὶ αἱ ὀργανώσεις διαφόρων κατηγοριῶν ὑπερέβησαν τὰ ὅρια τῆς Κρατικῆς κοινωνίας καὶ ἐδημιούργησαν ἐσχάτως ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἓνα δίκαιον, τὸ ὁποῖον διέπει τὰ συνδικάτα.

Πρόκειται λοιπὸν διὰ νομικὸν ἐποικοδόμημα ἀρχικῶς ἐξωκρατικόν, τὸ ὁποῖον εἰσχωροῦν εἰς τὸ κρατικὸν δίκαιον εὔρε ἰδικὴν του ὀργανικὴν συστηματοποίησιν εἰς τὸν κύκλον τοῦ δημοσίου δικαίου.

Εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀποψίν μας νὰ ἐξετάσωμεν ἓνα ἐκ τῶν κυριωτέρων συντεχνιακῶν θεσμῶν καὶ νὰ μελετήσωμεν τὰ χαρακτηριστικὰ του σημεία ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς κρατικότητος τοῦ δικαίου.

Προτιθέμεθα ν' ἀναφέρωμεν συντόμως ἀξιοσημείωτον διαφωνίαν ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς συλλογικῆς συμβάσεως ἐργασίας ἢ ὅποια κρατεῖ εἰσέτι εἰς διάστασιν τοὺς θεωρητικούς τοῦ συντεχνιακοῦ δικαίου.

Ἡ ἐξέτασις τῆς νομικῆς φύσεως τῆς συλλογικῆς συμβάσεως ἐργασίας ἤγαγε τοὺς νομομαθεῖς νὰ τὸ ἐρμηνεύουν κατὰ τρεῖς διαφόρους τρόπους:

- 1) Πρᾶξις συμβάσεως, 2) Πρᾶξις σύνθετος μὲ χαρακτηριστικὰ συμβάσεως καὶ νόμου,
- 3) Πρᾶξις γενεσιουργὸς νομικῶν κανόνων ἄνευ συμβατικῶν χαρακτήρων.

Κατὰ τὴν ὑπό τινων ὑποστηριζομένην ἀποψίν ἔχομεν δύο συνυπάρχοντας νομικοὺς ὀργανισμούς: τὸν κρατικὸν καὶ τὸν συμβατικὸν ἐφ' ὅσον αἱ συνεταιρικαὶ ρῆτραι

δύο ἢ περισσοτέρων ὑποκειμένων ἔχουν ἰσχὺν νόμου δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι καθιέρωσαν αὐτοὺς τοὺς κανόνας, οἵτινες δυνατόν νὰ εἶναι ἢ πρωτότυποι νομικαὶ ρῆτραι, ἢτοι νὰ ὑφίστανται μόνον εἰς τὸν νομικὸν κρατικὸν ὀργανισμόν, ἢ νομικαὶ ρῆτραι πηγάζουσαι ἐξ ἄλλων μὴ κρατικῶν ὀργανισμῶν. Δοθείσης τῆς διακρίσεως αὐτῆς μεταξύ νομικῶν κανόνων πρωτοθέτων (δηλ. ἐξ ἀρχῆς κρατικῶν) καὶ παραγῶγων (δηλ. ἐξ ἀρχῆς ἐξωκρατικῶν) ὅσον ἀφορᾷ τὴν συλλογικὴν σύμβασιν ἐργασίας, τὸ Κράτος θὰ προετίμα ἐκείνην ἐκ τῶν συμβάσεων ἢ ὅποια θὰ ἐφαίνετο (δ.ἀ διαφόρους λόγους) πλέον συμφέρουσα. Ἐχομεν λοιπὸν μετάβασιν νομικοῦ ὀργανισμοῦ μὲ συμβατικὰς ὑποχρεώσεις εἰς ὀργανισμόν μὲ ἐπιτακτικούς τύπους νόμου.

Μὲ τὴν θεωρίαν αὐτὴν ἢ ὅποια βασίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς πολλαπλότητος τῶν νομικῶν ὀργανισμῶν ἐξηγεῖται ἡ μετάβασις ἀπὸ τὴν ἐξωκρατικὴν συμβατικότητα εἰς τὸ κρατικὸν δίκαιον. Δὲν δυνάμεθα ὅμως δι' αὐτὸ ν' ἀρνηθῶμεν νομικὸν χαρακτήρα εἰς συμβατικὸν τύπον προγενέστερον τῆς νομικῆς ἐπιταγῆς τοῦ Κράτους.

Πράγματι αὐτὸς οὗτος ὁ τέως ὑπουργὸς τῶν Συντεχνιῶν καὶ περίφημος θεωρητικὸς τοῦ Συντεχνιακοῦ Κράτους Bottai ὑποστηρίζει ὅτι ἡ συλλογικὴ σύμβασις ἐργασίας δὲν εἶναι μία μόνη πρᾶξις, ἀλλὰ δύο: εἶναι ἢ ἐπὶ τὸ αὐτὸ σύμπτωσις τῆς βουλήσεως δύο συνδικάτων καὶ ἐντολὴ τῶν συνδικάτων εἰς τοὺς ἐξ αὐτῶν ἐξαρτωμένους: εἶναι σύμβασις καὶ νόμος. Τουτέστιν εἶναι συμβατικὸς ἐξωκρατικὸς νόμος, ὁ ὁποῖος ἀποβαίνει κρατικὸς (εἰς μίαν ἄλλην περίπτωσιν).

Πολλοὶ ἄλλοι θεωρητικοὶ τοῦ Συντεχνιακοῦ Κράτους ὑποστηρίζουν ὁμοίως ὅτι ἐνῶ εἰς τὸν διασυνδικαλιστικὸν νομικὸν ὀργανισμόν (μεταξὺ συμβαλλομένων συνδικάτων) ἡ συλλογικὴ σύμβασις εἶναι συμβατικὴ ὑπόθεσις, εἰς τὸν ἐνδοσυνδικαλιστικὸν (μεταξὺ συνδικάτου καὶ μελῶν) νομικὸν ὀργανισμόν ἢ συλλογικὴ σύμβασις εἶναι νόμος τοῦ Κράτους.

Δὲν θὰ ἦτο ἐσφαλμένον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὅλ' αὐτὰ πηγάζουν ἀπὸ τὸ δόγμα τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζει εἰς ἐκάστην ὀργανικὴν κοινότητα τὴν ἱκανότητα δημιουργίας δικαίου καὶ ἐπομένως τὴν δυνατότητα καὶ πραγματικότητα ὑπάρξεως παρὰ τὸ Κράτος θεσμῶν γεννώντων δίκαιον.

Τὸ ἀνωτέρω δόγμα ἀπαιτεῖ ὅπως γίνῃ δεκτόν, ἐπὶ τοῦ συντεχνιακοῦ πεδίου, τὸ δόγμα συνυπάρξεως παρὰ τὸ Κράτος ἄλλων πρωτοθέτων ὀργανισμῶν, δηλ. δημιουργούντων δίκαιον. Οἱ ὀργανισμοὶ αὗτοι εἶναι πρωτόθετοι μόνον ἀπὸ μιᾶς ἐσωτερικῆς ἀπόψεως, δεδομένου ὅτι ἀπὸ ἐξωτερικῆς ἀπόψεως ἕκαστος ὀργανισμὸς περιορίζεται ἀπὸ τὸν νομικὸν ὀργανισμόν τοῦ Κράτους. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ συνδικάτον εἶναι νομικὸς ὀργανισμὸς, ἱκανὸς νὰ ἐπιβάλλῃ ἴδιον δίκαιον, εἶναι διευκρίνισις ἢ ὅποια ἐπιτρέπει νὰ τεθῇ ἡ ἐξουσία (imperium) τοῦ συνδικάτου μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ συντεχνιακοῦ δικαίου, αἱ ὅποια ἐκπορεύονται ἀπὸ διαφόρους ὀργανισμούς τοῦ Κράτους.

Πρόκειται, ἂν ὄχι περὶ αὐτονομίας, τοῦλάχιστον περὶ μιᾶς σαφῶς διακρινομένης αὐταρχίας.

Τὸ βασικὸν πρόβλημα ὅλων τῶν διαφωνιῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ εἶναι ἢ

παραδοχή ἢ μὴ τῆς θεωρίας τῆς πολλαπλότητος τῶν νομικῶν ὀργανισμῶν με τοὺς ἀναλόγους περιορισμούς.

Ἐν τῇ παραδοχῇ τῆς πολλαπλότητος τῶν νομικῶν ὀργανισμῶν ὑπάρχει ἡ βάση τῆς αὐτονομίας, ἡ ὁποία, ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζεται δὲν σημαίνει ἀποκλεισμόν τῆς ἐνό- τητος καὶ κυριαρχίας τοῦ Κράτους.

Αὐτονομία δὲν σημαίνει βεβαίως ἀνεξαρτησίαν ἀπόλυτον. Εἶναι δεκτὸν νὰ δημιου- ρῆ οἰοσδήποτε συνεταιρισμὸς ἢ θεσμὸς (ἴδρυμα) δίκαιον, ἀλλὰ διὰ νὰ θεωρῆται τὸ δίκαιον ἐνὸς θεσμοῦ δίκαιον τοῦ Κράτους, εἶναι ἀνάγκη ὁ θεσμὸς ν' ἀποτελῆ μέλος τοῦ Κράτους.

Γενικῶς πρόκειται, καὶ ἐπὶ τοῦ συντεχνιακοῦ ἐπιπέδου, νὰ συμβιβάζωμεν τὴν θεωρίαν τῆς αὐτονομίας με τὴν θεωρίαν τῆς κυριαρχίας. Ἐν προκειμένῳ ὁ καθηγη- τῆς Santi Romano ὑπεστήριξεν ὅτι: Καὶ ὅταν τὸ Κράτος δὲν συνιστᾷ τὸν θεσμόν ἀλλ' ἐπιτρέπει τὴν σύμπηξίν του ἀπὸ ἄλλους, πάντοτε τὸ Κράτος καθορίζει τὰ ὅρια ἰσχύος τῶν ἰδρυτικῶν αὐτῶν πράξεων καὶ πρὸς τούτοις, μετὰ τὴν ἴδρυσίν των, κανο- νίζει τὴν δύναμιν τῆς αὐτονομίας. Ἐπομένως τὸ Κράτος δὲν δημιουργεῖ καὶ δὲν ἐν- σωματώνει ἀπολύτως τὸ ἐξωκρατικὸν δίκαιον, ἀλλὰ κανονίζει τὰς ἐξουσίας τῆς αὐτο- νομίας.

Ἐναντίον αὐτοῦ ὁ καθηγητῆς Guidi ἔγραψε: Αὐτονομία εἶναι μία παραγνώ- ρισις τοῦ ἀποκλειστικοῦ προνομίου τοῦ Κράτους νὰ δημιουργήσῃ δίκαιον.

Ἄν ἀπὸ τὸ θεωρητικὸν μέρος τοῦ συντεχνιακοῦ ὀργανισμοῦ, τεθέντος ὅπως τὸ ἐθέσαμεν μέχρι στιγμῆς ἀφηρημένως, ἔλθωμεν εἰς τὴν ἱστορικὴν πλευρὰν τοῦ ζητή- ματος καὶ θελήσωμεν νὰ προσδιορίσωμεν ὁποῖοι πραγματικῶς ἦσαν καὶ εἶναι ὁ συν- δικαλισμὸς καὶ αἱ συντεχνίαι, ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν τὸ ἐξῆς: ὁ προσυντεχνια- κὸς συνδικαλισμὸς ἦτο ἀσφαλῶς πηγὴ ἐξωκρατικοῦ δικαίου, ἐνῶ σήμερον αἱ συντεχ- νίαι δὲν εἶναι. Τῶ ὄντι ἡ αὐτονομία τοῦ συνδικάτου ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ πρωταρχικοῦ δικαίου τοῦ συνεταιρίζεσθαι: ὄχι εἰς τὴν δημιουργίαν νομικῶν κανόνων οἱ ὁποῖοι ἐπε- βάλλοντο (ἔστω καὶ ἀτάκτως) ἄνευ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Κράτους. Ἐνῶ, εἰς τὰς σημερινὰς συντεχνίας, πᾶσα διακανονιστικὴ ἰσχύς δὲν εἶναι παρὰ ἀπονομὴ εἰς ὀρισμένα σώματα, ὀρισμένων ἐξουσιῶν τοῦ Κράτους: ἡ συντεχνία δηλ. ἀσκεῖ μίαν ἐξουσίαν παραχωρηθεῖσαν εἰς αὐτὴν ἀπὸ τὸ Κράτος.

Ἐν τέλει σημειῶ ὅτι τὸ ἰταλικὸν συντεχνιακὸν φαινόμενον παρουσιάζει ἐξαιρε- τικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μελέτην τῶν σχέσεων μεταξὺ δικαίου καὶ Κρά- τος, ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον διασκελίζει τὰ ὅρια τῆς ἱστορικῆς πείρας.

ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΚΑΙ ΛΑΪΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Ραδιοφωνικὴ ὁμιλία τοῦ διευθυντοῦ Ἐθνικοῦ Ὁδείου Ἀθηνῶν
κ. ΜΑΝΩΛΗ ΚΑΛΟΜΟΙΡΗ

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου)

Μόνο σὰν ἀποχτήσουμε ἀληθινὸ λαϊκὸ τραγοῦδι καὶ βροῦμε τὰ μέσα νὰ τὸ δια- δόσουμε κατάλληλα — πρᾶγμα ποῦ δὲν εἶνε καὶ τόσο εὐκόλο — θὰ σταματήσουμε τὸ θλιβερὸ μουσικὸ κατήφορο ποῦ παίρνει ὁ λαὸς μας.

Μόνο τότε θὰ μπορέσουμε νὰ διατηρήσουμε τὸ τονικὸ του αἴσθημα, νὰ βελτι- ῶσουμε τὴ μουσικὴ καὶ ποιητικὴ του καλαισθησία, καὶ νὰ τοῦ ξυπνήσουμε ἴσως ἀκόμα καὶ τὸ δημιουργικὸ του ἐνστιχτο, ποῦ σήμερα κοιμᾶται... Σ' αὐτὸ ὅμως, καὶ ἰδίως στὸ τελευταῖο, θὰ ἔπρεπε νὰ βοηθήσῃ καὶ τὸ Κράτος με τὰ μέσα ποῦ ἔχει στὴ διάθεσή του γιὰ τὴν διάδοση καὶ τὴν ἐπιβολὴ καλῆς λαϊκῆς τεχνικῆς μουσικῆς.

Καὶ τὸ Κράτος, με τὸ μεγάλο του Ἀρχηγό, τὸν Κυβερνήτη Ποιητῆ, εἶμαι βέβαιος πὸς θὰ ἐνδιαφερθῆ καὶ γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, καὶ νὰ βοηθήσῃ τὴ λύση του, ὅπως ἔκανε καὶ γιὰ τόσα ἄλλα ποῦ ἐθωροῦντο ἄλυτα ὡς σήμερα καλλιτεχνικά μας ζη- τήματα.

Θὰ μποροῦσε νὰ βοηθήσῃ ἀκόμα καὶ με τὴν ἴδρυση ὀρχήστρας ἀπὸ ἐθνικά μας λαϊκὰ μουσικὰ ὄργανα, ποῦ ἔχω ἤδη σὲ παλιὰ χρόνια μάταια προτείνει τὴν ἴδρυσή της, καὶ ἔχω ἐπίσης ἀναπτύξει τὸν τρόπο ποῦ θὰ μποροῦσε νὰ ἐξελιχθῆ.

Θὰ μποροῦσε ἀκόμα νὰ προκηρύξῃ διαγωνισμό μεταξὺ χωρικῶν λαϊκῶν ὀργα- νοπαικτῶν καὶ τραγουδιστῶν γιὰ καινούργιους σκοποὺς, τραγουδιστοὺς καὶ χορευτικοὺς, ποῦ νὰ βραβεύωνται σὲ μιὰ δημόσια γιορτῆ. Ἔτσι θὰ ξυπνοῦσε ἴσως πάλι τὸ ἐνστιχτο τῆς δημιουργίας καὶ ἀναδημιουργίας στὸν χωριάτη ἢ στὸ νησιώτη λυράρη καὶ τρα- γουδιστῆ.

Ἄν ὅσα εἶπα παραπάνω πραγματοποιηθοῦνε, θὰ μποροῦσε, νομίζω, νὰ γίνῃ κάτι σοβαρὸ καὶ θετικὸ γιὰ τὴ μουσικὴ διαπαιδαγώγησιν τοῦ λαοῦ, καὶ γιὰ τὴν ἐπικου- ρωνία του με μίαν ἀληθινὴ ἐξυγιαντικὴ λαϊκὴ μουσικὴ.

Παράλληλα ὅμως ὑπάρχει καὶ κάτι ἄλλο, κάτι ποῦ ἀντίστροφα θὰ βοηθήσῃ καὶ θὰ συντελέσῃ στὸ ἴδιο σκοπὸ ἀπὸ ἄλλη μεριά.

Τὸ Δημοτικὸ τραγοῦδι: Τὸ τραγοῦδι ποῦ ὁ λαὸς ὁ ἴδιος ἐδημιούργησε, ὑφίσταται, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ μας μουσικὴ παράδοση, μίαν ἀπίστευτη κακομεταχείριση στὸν τόπο μας ἀπὸ μουσικοὺς, μουσικολόγους καὶ μουσικοὺς ἐρευνητές. Γιὰ πολλοὺς εἶνε τὸ ἅπαντον, τὸ σύνολο γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο περιστρέφεται ἡ ἔννοια τῆς Νέας Ἑλληνικῆς μουσικῆς δημιουργίας. Γιὰ ἄλλους πάλι θεωρεῖται σὰν ἓνα στοι- χεῖο ἐντελῶς ἀμελητέο, δευτερώτερο, ποῦ δείχνει τὴν ἀδυναμία τοῦ συνθέτη ποῦ τὸ

μεταχειρίζεται. Για άλλους πάλι θεωρείται σὰν κάτι ιερό, σὰν ἓνα εἶδος ταμποῦ τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς, ποῦ δὲν πρέπει νὰ τὸ πλησιάζῃ κανεὶς ἱερόσυλος μήπως καὶ τὸ μιάνη καὶ ἰδίως δὲν πρέπει νὰ τὸ πλησιάζῃ ὅποιος ἔχει τὰ χέρια του μολυσμένα ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ ἁρμονία.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, κάθε νεοέλληνας σοβαροφανῆς μουσικός ἢ μουσουργὸς ἔχει καὶ ἀπὸ μιὰ συνταγὴν γιὰ τὸν τρόπο ἢ καὶ τὸν μὴ τρόπο τῆς ἐναρμόνησής του, τῆς μεταγραφῆς του ἢ τῆς ἐπεξεργασίας του.

Θὰ μπορούσα νὰ δώσω καὶ ἴγῳ καμμιά συνταγὴ. Προτιμῶ ὅμως νὰ μὴν τὸ κάνω, ὄχι μόνο γιὰ νὰ μὴ σᾶς κουράσω, ἀλλὰ γιὰτὶ πιστεύω πὼς μὲ συνταγὸς δὲν λύνεται κανένα καλλιτεχνικὸ ζήτημα. Θὰ πῶ μόνο γενικὰ τὴ γνώμη μου ἢ μᾶλλον τὸ καλλιτεχνικὸ μου πιστεύω ἐπάνω στὸ ζήτημα αὐτό.

Τὸ Δημοτικὸ τραγοῦδι δὲν εἶνε τὸ μόνο στοιχεῖο ποῦ ἐπάνω του θὰ βασανιστῇ ἓνας τεχνίτης γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὸ ἐθνικὸ μουσικὸ δημιούργημα.

Ὅ, τι εἶπα παραπάνω ἰσχύει ἀκόμη περισσότερο ὅταν μιλάμε γιὰ καθαρὰ τεχνικὴ μουσικὴ δημιουργία. Ἡ Ἑθνικὴ μουσικὴ εἶνε πολὺ περισσότερο ἐσωτερικὸ ζήτημα τῆς ψυχροσύνης τοῦ δημιουργοῦ τῆς, καὶ δὲ βρίσκεται μόνο στὸ χρῶμα ἢ στὸ χαρακτῆρα ποῦ μπορεῖ νὰ προσδώσῃ ὁ μουσικός στὴν ἔμπνευσή του, χρησιμοποιῶντας ἢ ἀπομιμούμενος μιὰ δημοτικὴ μελωδίαν τοῦ τόπου του.

Ἀκόμα λιγώτερο δὲ λύνεται τὸ ζήτημα τῆς Ἑθνικῆς μουσικῆς δημιουργίας μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ δημοτικοῦ τραγοῦδιου.

Ἐξω ὅμως ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς ἄμεσης ἐπίδρασης τοῦ δημοτικοῦ τραγοῦδιου στὴ μουσικὴ σύνθεση, τὸ Δημοτικὸ τραγοῦδι εἶνε μιὰ πολύτιμη καὶ ἀνεχτίμητος ὁμορφιάς παρακαταθήκη, ποῦ μᾶς χαρίζει ὁ Ἑλληνικὸς λαός, καὶ ποῦ μὲ κάθε τρόπο ἐμεῖς οἱ μουσικοὶ ἐκπρόσωποί του ἔχουμε χρέος, ὄχι μόνο νὰ διαφυλάξουμε, νὰ μελετήσουμε, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν μεταδώσουμε στὸ μουσικὰ πιὸ καλλιεργημένο κοινόν, γιὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ μὲ τὶς θαυμαστὰς δημοτικὰς μελωδίας τὰ ξενικὰ μουσικὰ προϊόντα «δείγματα ἀνευ ἀξίας», ποῦ μᾶς κατακλύζουνε...

Καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὸ ζήτημα ποῦ γεννάει — καὶ τώρα τελευταῖα ἀκόμη — τόσες συζητήσεις, δηλαδὴ τὸ πῶς πρέπει νὰ ἐμφανίζεται τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι ἀπὸ μὴ λαϊκοὺς ἐκτελεστὰς, καὶ πῶς πρέπει νὰ κανονίζεται ἢ συνοδεῖται του. Ἐπιδέχεται ἢ ὄχι τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι ἁρμονία, ἢ μᾶλλον συνήχηση, θὰ ἔλεγα ἐγώ, καὶ ποιά;

Ἐπάρχουνε πολλοὶ ποῦ ἰσχυρίζονται, καὶ ὄχι ἐντελῶς παράλογα, πὼς ἢ μετὰγιστή του ἀπὸ τὸ λαϊκὸ στόμα στὸ τεχνικὸ ἐπίπεδο βγαίνει πάντα σὲ ζῆμία τοῦ δημοτικοῦ τραγοῦδιου. Ἡ τεχνικὴ του ἐκτέλεση δὲν γεννᾷ τίς ἴδιες ἐντυπώσεις, τὴν ἴδια συγκίνησι ποῦ μᾶς χαρίζει ἢ ἀπόδοσή του, στὴ πηγὴ καὶ στὸ φυσικὸ του περιβάλλον. Αὐτὸ ἴσως εἶνε ὡς ἓνα σημεῖο ἀληθινόν.

Ὅταν βρισκόμαστε ἓνα σούρουπο στὴν βουνοπλαγιὰ ἐνὸς πανώρηου Ἑλληνικοῦ βουνοῦ, κι' ἀκούμε ἀπὸ μακρὰ τὴ φλογέρα ἐνὸς βοσκοῦ νὰ σιγολαλάῃ μὲ καὶμὸ, καὶ τὰ τροκάνια τῶν ἀρνιῶν νὰ ἀχολογᾶνε ἁρμονικά, ἐνῶ τὸ ἀεράκι μυρωμένο μᾶς ψιθυ-

ρίζει τὰ αἰθέρια του μυστικά, κι' ὁ κάμπος φαντάζει ὀλοπράσινος ἀπὸ κάτω, φυσικὰ θὰ νοιώσουμε μιὰ τέτοια ἀσύγκριτη καλλιτεχνικὴ ἔξαρση, μιὰ τέτοια ἀνώτερη ἀνάταση, ποῦ δὲ θὰ τὴ βροῦμε οὔτε στὴν πιὸ ἀριστουργηματικὴ ποιμενικὴ συμφωνία.

Δὲν εἶνε ὅμως μόνο ἡ μουσικὴ τοῦ τσοπάνου, δὲν εἶνε μόνο τὰ τροκάνια τοῦ κοπαδιοῦ, εἶνε ὅλη ἡ φύση ποῦ μᾶς στέλνει τὸ προαιώνιο καὶ ἀθάνατο τραγοῦδι τῆς, καὶ ποῦ μιλάει μέσα στὴν ψυχὴ καὶ στὴν καρδιά μας!

Τὸν ἴδιο τσοπάνο, μὲ τὴν ἴδια φλογέρα καὶ τὰ ἴδια τροκάνια, ἀν τὸν ἀκούσωμε μέσα στὴν αἴθουσα μιᾶς συναυλίας ἢ ἀκόμη καλύτερα ἀπὸ τὸ κουτὶ ἐνὸς ραδιοφώνου, θὰ μᾶς ἀπογοητεύσῃ ἀρκετὰ, ἴσως μάλιστα καὶ μᾶς κάνει νὰ πληξώμε, ἔτσι ξερὴ καὶ γυμνὴ ποῦ θ' ἀκούσωμε τὴ μελωδίαν του, χωρὶς τὴν ὑπέροχη, τὴ θεϊκὴ συνοδείαν ποῦ μᾶς χαρίζει ἡ ἴδια ἢ Φύση, ἡ ἴδια ἢ γῆ τῆς Ἑλλάδας μας...

Τὸ ἴδιο σὰν κάτω ἀπ' τὰ δασὰ πλατάνια, στὴν ἀκροποταμιὰ, βεργολυγερὸς σέρνουν τὸ χορὸ, καὶ τίς συνοδεύουνε τὰ λαϊκὰ ὄργανα, ἢ ἓνας λεβέντης τραγουδάει τὴν ὁμορφιά ἢ τὸν καὶμὸ τῆς ἀγάπης, τὸ Λύγκο τὸ λεβέντη τὸν ἀρχιληστή, ἀν αὐτὰ τὰ μεταφέρωμε στὴν αἴθουσα μιᾶς συναυλίας ἢ στὸ ραδιόφωνο, ξερὰ ὅπως λέγονται, χωρὶς τὴν ἀκροποταμιὰ, χωρὶς τὰ πλατάνια, χωρὶς τίς λυγερὸς ποῦ χορεύουνε, καὶ ἀντὶς τὸ λεβέντη τραγουδιστὴ ἀκούμε ἓναν φρακοφορεμένο κύριο, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶνε ἀρκετὰ μέτριο.

Αὐτὸ τὸ εἶδαμε ἄλλως τε τώρα μὲ τὰ διάφορα λαϊκὰ συγκροτήματα, αὐτὸ τὸ βλέπουμε καὶ σὲ κάθε ἀπόπειρα ἀγνῆς δῆθεν ἀποδόσεως τοῦ Δημοτικοῦ τραγοῦδιου, αὐτὸ τὸ βλέπουμε καὶ σ' ὅλες τίς προσπάθειες πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν θεωριῶν γιὰ τὴν συνηχητικὴ γραμμὴ καὶ ἄλλων παρόμοιων δασκαλισμῶν...

Γιὰτὶ, μουσικὴ εἶνε πρὶν καὶ πέρα ἀπὸ τὴν Ποίηση, ὁ μουσικός συνθέτης πρέπει πρὶν νὰ γίνῃ μουσικός νὰ εἶνε ποιητῆς, πρέπει νὰ νοιώθῃ τὰ ἴδια συναισθήματα, τὴν ἴδια συγκίνηση ποῦ νοιώθει ὁ ποιητῆς, καὶ ἀντὶς μὲ τὰ λόγια νὰ μᾶς τὰ μεταδῆν μὲ τοὺς ἤχους...

Γιὰ νὰ τὸ κατορθώσῃ αὐτὸ προϋποτίθεται βέβαια πὼς θὰ εἶνε τέλεια κάτοχος καὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν ἤχων, τόσο μάλιστα ὥστε μὲ αὐτοὺς νὰ ἔχῃ δημιουργήσῃ μιὰ δική του γλῶσσα, μιὰ μουσικὴ σκέψη ποῦ καμμιά τεχνικὴ δυσκολία νὰ μὴν τὴν ἐμποδίξῃ νὰ ἐκδηλωθῇ.

Ὅμως πέρα καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ νοιώθῃ τὴν ποιητικὴν συγκίνηση, τὴν ποιητικὴν ἔξαρση, τὴν ἀνάταση ποῦ θὰ τὸν κάνει νὰ μᾶς ἀποδώσῃ μὲ ἤχους τὴ συνισταμένη τῶν αἰσθημάτων ποῦ συγκλονίζουνε τὴν ψυχὴ του.

Ὅταν τὰ συναισθήματα αὐτὰ λείπουνε, ὅταν ὁ μουσικός δὲν μπορεῖ νὰ τὰ νοιώσῃ, δὲν μπορεῖ νὰ τὰ ζῆσῃ, δὲν θὰ μπορέσῃ καὶ νὰ τὰ ἐκφράσῃ ποτέ του, οὔτε θὰ μᾶς πῆ τίποτε ποῦ νὰ ἀξίξῃ τὸν κόπο νὰ τὸ ἀκούσῃ κανεὶς.

Ἐτσι καὶ στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι ὅταν θέμε νὰ τὸ μεταφέρωμε ἀπὸ τὰ βουνά, τὰ λαγκαθία καὶ τὰ χωριά στὴν πολιτεία καὶ στὴν αἴθουσα τῶν συναυλιῶν, ἔργο τοῦ μουσικοῦ, τοῦ δημιουργοῦ εἶνε μὲ τὴ μουσικὴ του συνοδείαν νὰ ἀντικαταστήσῃ νὰ ὑπο-

βάλλη την φυσική συνοδεία, την ακαθόριστη και ασύλληπτη εκείνη ατμόσφαιρα μέσα στην οποία τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι ἔζησε καὶ ζῆ τῆ φυσικῆ του ζωῆ.

Καὶ γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καμμιά συνταγή, κανένα γιαιτροσόφι.

Ἔλα τὰ τεχνικὰ μέσα εἶνε ἀνοιχτὰ στὸν καλλιτέχνη, ἀρκεῖ νὰ ἀνταποκρίνονται στὸ σκοπὸ καὶ τὴν αἰσθητικὴ πού ἐπιδιώκει, καὶ μάλιστα ἡ ἀρμονία. Καὶ δὲν ἐννοῦ βέβαια τὴν τρέχουσαν ἀρμονικὴ τῆς σειρᾶς μετὰ τὴν ὁποία μερικοὶ θεωρητικοὶ ἐπιμένουν νὰ τὴν συγγέουν, οὔτε τὴν ἀρμονία τῆς καντάδας πού μεταχειρίζονται σήμερα στὴν ἐκκλησιαστικὴ μας μουσικῆ, ἀλλὰ ἀπλῶς τὴν συνήχηση τῶν ἤχων. Λοιπὸν καὶ ἡ ἀρμονία, καὶ ἡ πολυφωνία, καὶ ἡ ἑτεροφωνία καὶ ἡ μονοφωνία ἀκόμα εἶνε μέσα, πού ὁ μουσουργὸς πού ἔχει κάτι νὰ πῆ θὰ τὰ μεταχειριστῆ γιὰ νὰ ἐκδηλωθῆ, γιὰ νὰ δημιουργήσῃ τὴν τεχνικὴ ὑποβολὴ πού χρειάζεται τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι γιὰ νὰ ζήσῃ μέσα στὸ θερμοκῆπιον τῶν συναυλιῶν τοῦ πολιτισμένου σπιτιοῦ.

Δὲν ὑπάρχουνε μέσα καλὰ καὶ κακά, δὲν ὑπάρχουνε ἀρμονίες πού ἐπιτρέπονται καὶ πού ἀπαγορεύονται, ὑπάρχουνε μόνο μουσικοὶ καλοὶ καὶ κακοί, μουσικοὶ πού νοιώθουνε τὴν Ἑλληνικὴ μουσικὴ συγκίνηση καὶ ἄλλοι πού μένουνε ξένοι καὶ ἀδιάφοροι.

Ἢταν λ. χ. ἓνας μουσικὸς πάρη ἓνα χαριτωμένο τραγοῦδάκι πού μιλάει γιὰ τὸ «καράβι πού πῆγε κι' ἄραξε στὴν ἄμμο καὶ λογάριασε τὸ πόσο πάει τὸ φιλί», καὶ τὸ μεταβάλλει σ' ἓνα εἶδος στοιχειωμένου θαμποῦ καραβιοῦ πού τὸ δέρνουνε οἱ μπόρες καὶ οἱ ἄνεμοι, δὲ φταίει ἡ τεχνοτροπία πού μεταχειρίστηκε γιὰ τὴν ἐναρμόνισή του ὁ συνθέτης: μπορεῖ ἡ τεχνοτροπία αὐτὴ κατὰ τὴν ἄλφα ἢ τὴ βῆτα θεωρεῖα νὰ εἶνε καὶ σωστὴ· φταίει ὅμως ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἴσως ἡ ἠλιθιότης τοῦ συνθέτη, πού δὲν μπόρεσε νὰ νοιώσῃ τίποτε ἀπὸ τὴν ἀπλὴν χάρη τοῦ μικροῦ αὐτοῦ τραγοῦδιοῦ.

Κι' ὅταν ὁ Ρῶσος Γκλαζούνοφ παίρνοντας Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγοῦδια ἔγραψε δυὸ εἰσαγωγὰς πού εἶνε ὑποδείγματα Ρωσικῆς, ἔχει ὅμως καὶ τῆς Ἑλληνικῆς μουσικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, δὲν πρέπει νὰ ζητήσουμε τὴν αἰτία κυρίως στὸν τρόπο πού τὰ ἐναρμόνισε. Ὁ Γκλαζούνοφ, σὰν Ρῶσος, ἐνοιῶθε Ρωσικὰ καὶ ἐδημιούργησε μιὰ καθαρὰ Ρωσικὴ ατμόσφαιρα στὸ συμφωνικὸ σύμπλεγμα τῆς ὀρχήστρας του γύρω ἀπὸ τὸ ζετύλιγμα τῶν τραγοῦδιῶν αὐτῶν.

Ἢμως ἀρκετὰ εἶνε τὰ λόγια: τὰ λόγια στὴν Τέχνη καὶ ἰδιαίτερα στὴ μουσικὴ δὲν ἔχουνε μεγάλη ἀξία ὅταν δὲν συνοδεύονται κι' ἀπὸ ἔργα. Ἴδου ἡ Ρόδος ἰδοῦ καὶ τὸ πῆδημα! Ἀρκετὰ σὰς μίλησα γιὰ τὴ Ρόδο, καιρὸς εἶνε νάρθοῦμε καὶ στὸ πῆδημα. Καὶ τὸ πῆδημα εἶνε ἓνας κύκλος ἀπὸ ἔργα μου πού περιστρέφονται γύρω ἀπὸ τοὺς δυὸ αὐτοὺς σκοποὺς, τὴ δημιουργία Λαϊκοῦ τραγοῦδιοῦ κατάλληλου νὰ τραγουδιστῆ ἀπὸ τὸ λαό, ἢ νὰ ἀκουστῆ μόνο, καὶ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸ ἀπὸ τὸ λαό, πρᾶγμα πού δὲν εἶνε πάντα τὸ ἴδιο.

Καθὼς καὶ τὴν ἀναδημιουργία γνωστῶν δημοτικῶν μελωδιῶν. Μετὰ τὴν τεχνικὴ τους συνοδεία, προσπαθῶ νὰ δημιουργήσω κάποιαν ατμόσφαιρα καὶ νὰ μεταδώσω κάποια συγκίνηση, κάποιον παλμὸ πού ἐνοιῶσα στὸ πρωτογνώρισμά τους.

Δὲν ξεχνᾶω πὼς ἡ κυρία δημιουργικὴ μουσικὴ ἐργασία μου δὲν ἔχει ἀφιερῶθῆ στὴ λαϊκὴ μουσικῆ. Σ' ἄλλον κύκλο τῆς συνθετικῆς μουσικῆς ἀφιέρωσα τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς μουσικῆς μου προσπάθειας, τῶν μουσικῶν μου ὀνείρων.

Ἢμως δὲν πρέπει νὰ νομισθῆ πὼς θεωρῶ ἀμελητέα τὴν λαϊκὴ μουσικὴ ἐμπνευση ἢ τὴ μουσικὴ γιὰ τὸ λαό. Κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν ὑπάρχει διάκριση, δὲν ὑπάρχει ὀρόσημο μεταξὺ σοβαρῆς καὶ ἐλαφριᾶς μουσικῆς. Κάθε μουσικὴ πρέπει νὰ τὴν παίρνομε σοβαρὰ, ἂν θέμε νὰ ἐκτελῆ τὸν προορισμὸ της· κι' ὅπως δὲν ὑπάρχουνε καλὰ καὶ κακὰς τεχνοτροπίες, ἀλλὰ καλοὶ καὶ κακοὶ μουσικοὶ, ἔτσι δὲν ὑπάρχει σοβαρὴ καὶ ἐλαφριὰ μουσικῆ. Ὑπάρχει καλὴ καὶ κακὴ μουσικῆ, καὶ ἡ μουσικὴ πρέπει νὰ εἶνε καλὴ, πρέπει νὰ εἶνε εἰλικρινής, πρέπει νὰ εἶνε πηγαία ὅταν θέμε νὰ ἐκπληρώνη τὸ σκοπὸ της, τὸν ὅποιον σκοπὸ της. Δὲν ξέρω ἂν ἡ μουσικὴ πού ἔχω γράψῃ τὸν ἐκπληρώνει· ἓνα μόνο τολμῶ νὰ σὰς βεβαιώσω, πὼς ὅλη ἔχει γραφῆ μετὰ πίστη καὶ μετὰ εἰλικρίνεια, μετὰ πίστη στὰ ἰδανικὰ τῆς ἀληθινῆς μουσικῆς, μετὰ εἰλικρίνεια στὴν κάποια συγκίνηση, στὴν κάποια ψυχικὴ συγκίνηση πού ἐνοιῶσα γράφοντας καὶ τὴν ἀπλούστερη μουσικὴ σύνθεση, καὶ πού προσπάθησα νὰ τὴ μεταδώσω μετὰ τὴν τέχνη τῶν ἤχων ὅσο καλύτερα μοῦ ἐπιτρέπουν οἱ μικρὰς καλλιτεχνικὰς μου δυνατότητες.

Ἢν ἐπέτυχα ἢ ὄχι δὲν τὸ ξέρω.

Ἢ χρόνος τῶν πάντων κριτῆς θὰ τὸ δείξῃ.

Εἶμαι κι' ἐγὼ ἓνας κάποιος τεχνίτης πού προσπάθησε κάτι νὰ συλλάβῃ, κάτι νὰ τραγοῦδῆσῃ ἀπὸ τὴν ψυχὴ του, πού εἶνε ἡ ἴδια μετὰ τὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ, τῆς φυλῆς του.

Δὲν ξέρω ἂν με νοιώθουν ἢ ἂν θὰ με νοιώσουν. Τὸ παλιὸ βιολί πού ἦτανε θαμμένο ἀπὸ τὸ Γέρο Προφήτη δὲν ξέρω ἂν κατάρθωσα νὰ τὸ βαρέσω ὅπως τοῦ ταιριάζει, καὶ νὰ βάλω τοὺς ἤχους τοὺς παλινοὺς ξαναφτερουγημένους ν' ἀνέβουν στὰ αἰθέρια.

Ἢμως, κι' ὅπως λέει ὁ Ποιητῆς:

Ἢρθαν οἱ γύφτοι οἱ μουσικοί,
φωλιάσαν ὄλοι στὴν ψυχὴ μου,
καὶ καθὼς κόβεις ἀπὸ δῶ
καὶ καθὼς κόβεις ἀπὸ κεῖ
τὴ χλόη, τὸ φύλλο, τὸν ἀνθό,
καὶ ταιριαστὰ κι' ἀπ' ὅλα πλέκεις
μέγα σφιχτόδετο στεφάνι,
δόξα τῆς τέχνης τοῦ ἀνθοπλέχτη,
ἔτσι ἀπ' τοὺς γύρω μου τοὺς ἤχους
κι' ἀπ' τὰ τραγοῦδια τῆς φυλῆς
ἐπλεξ' ἀπάνου στὸ βιολί μου
τὴ μουσικὴ μου...».

ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΛΒΟΥ ΣΤΟΝ ΑΔΕΛΦΟ
ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ

τοῦ καθηγητοῦ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΩΡΑΪΤΗ

Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου μας ποιητοῦ, τοῦ πινδαρικοῦ Κάλβου, παρουσιάζουν πολλὰ σημεῖα ἄγνωστα καὶ σκοτεινά. Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι καὶ τὰ οἰκογενειακά του: ὄχι μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχικὴν καταγωγὴν τῆς οἰκογενείας του, ἀλλὰ καὶ τοὺς πλέον στενοὺς συγγενεῖς του.

Πολὺ ὀλίγα γνωρίζομεν διὰ τοὺς γονεῖς του. Αἱ σχέσεις μὲ τὴν μητέρα του εἶναι ἐλάχισται. Μόλις ὀκταετής, ὁ νεαρὸς Ἀνδρέας ἀποχωρίζεται αὐτῆς καὶ δὲν τὴν ἐπαναβλέπει πλέον. Κατὰ τὰ μακρὰ ἔτη τῆς διαμονῆς του εἰς τὰ ξένα, δὲν ἀλληλογραφεῖ μαζὺ τῆς, οὔτε φαίνεται νὰ φροντίζῃ πολὺ δι' αὐτήν. Μόνον μετὰ τὸν θάνατόν τῆς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξιλεωθῇ μὲ ἐκείνην ποὺ τοῦ εἶχε δώσει τὴν ζωὴν καὶ εἰς μίαν ὀπτασίαν τῆς ποιητικῆς φαντασίας του, γράφει τὴν λαμπρὰν ἐκείνην ᾠδὴν «Εἰς θάνατον».

Διὰ τὸν πατέρα του αἱ εἰδήσεις δὲν εἶναι ἐπίσης πολλαί. Γνωρίζομεν ὅτι μετὰ τὸ διαζύγιόν του ἀνεχώρησε μὲ τὰ δύο μικρὰ τέκνα του, τὸν Νικόλαον καὶ τὸν Ἀνδρέαν, καὶ μετέβη εἰς Λιβόρνον, ὅπου ἤνθιζεν Ἑλληνικὴ παρειαία, καὶ ἐπεδόθη εἰς τὸ ἐμπόριον. Ἀλλ' αἱ ἐργασίαι του δὲν φαίνεται νὰ ἐσημείωσαν μεγάλας ἐπιτυχίας, ὥστε οἱ δύο ἀδελφοὶ Κάλβοι ὑπέφεραν ἀρκετὰ καὶ προσεπάθησαν μόνον τοὺς νὰ ἐπωφεληθῶν τῆς πρώτης εὐκαιρίας ποὺ τοὺς παρουσιάσθη διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν ἔστω καὶ μόνον τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα. «Τόσον περισσότερον δυνάμεθα νὰ εἴμεθα εὐχαριστημένοι ἐκ τῆς τύχης, ὅσον αὕτη εἶναι καρπὸς τῶν ἰδίων μας ἰδρώτων καὶ τῶν σπουδῶν τὰς ὁποίας συνετελέσαμεν μόνονι μας», γράφει ὁ Νικόλαος μὲ ἱκανοποίησιν εἰς τὸν ἀδελφόν του.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του, ὁ Ἀνδρέας μετέβη εἰς Φλωρεντίαν ὅπου συνεδέθη διὰ στενῆς φιλίας μὲ τὸν μεγάλον συμπατριώτην του, τὸν Φώσκολον, τὸν ὁποῖον καὶ ἠκολούθησε βραδύτερον, ὡς γραμματεὺς του, εἰς Ἑλβετίαν καὶ Λονδίνον. Ἐκεῖ μὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἰταλικῆς κατώρθωσε ἂν ὄχι νὰ πλουτίσῃ, πάντως νὰ ἀποκτήσῃ κάποιαν οἰκονομικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ κυρίως ἀξιόλογον φήμην ὡς λόγιος: «σὺ εὕρισκσαι εἰς μίαν χώραν ὅπου ἡ ἐπιστήμη ἐκτιμᾶται, καὶ ἀποδίδεται δικαιοσύνη εἰς τὴν ἀξίαν σου», τοῦ λέγει ὁ ἀδελφός του.

Ὁ Νικόλαος τέλος, πρακτικώτερος, μετέβη εἰς Τεργέστην καὶ ἐπεδόθη εἰς τὸ ἐμπόριον, καὶ μετὰ διαφόρους περιπετείας καὶ προσπαθείας κατώρθωσε — καθὼς γράφει ὁ ἴδιος — νὰ καταλάβῃ ἱκανοποιητικὴν θέσιν εἰς τὸν ἐμπορικὸν κόσμον τῆς πόλεως ἐκείνης.

Ἄλλὰ καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ δὲν εὕρισκονται εἰς στενάς σχέσεις μεταξὺ των καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν Ἀνδρέαν, ὁ ὁποῖος παραμελεῖ τὸν ἀδελφόν καὶ δὲν ἀπαντᾷ

εἰς τὰς ἐπιστολάς του. Ἀντιθέτως ὁ Νικόλαος δεικνύει μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὸν Ἀνδρέαν καὶ διὰ τὰς προόδους του. Χαίρεται διὰ τὴν φήμην του καὶ τὸν παρακαλεῖ συνεχῶς νὰ τοῦ γράφῃ. Αὐτὸ ἐξάγεται καὶ ἀπὸ τὴν κατωτέρω ἐπιστολὴν τὴν ὁποίαν ἀπέστειλε πρὸς τὸν Ἀνδρέαν τὸ ἔτος 1818, ὅταν δηλαδὴ ὁ Κάλβος εἶχε πλέον ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τὸν Φώσκολον: Ἴδου τὸ κείμενον ἐν μεταφράσει:

«Τεργέστη, 10 Δεκεμβρίου 1818

Ἀγαπητὲ ἀδελφέ,

Μόλις ἐπληροφόρηθην τὴν διαμονήν σου εἰς Λονδίνον, σοῦ ἔγραψα ἐπιθυμῶν πάντοτε νὰ ἔχω εἰδήσεις σου· ἀλλ' ἠπατήθην εἰς τὰς προσδοκίας μου νὰ λάβω ἀπάντησίν σου. Σοῦ ἀποστέλλω ἐκ νέου τὴν παρούσαν, ἡ ὁποία ἐπιθυμῶ νὰ πιστεύω δὲν θὰ ἔχη τὴν τύχην τῆς πρώτης.

Καίτοι γνωρίζεις μέχρι ποίου σημείου δύναται νὰ φθάσῃ ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη, μόλις θὰ κατορθώσῃς νὰ φαντασθῆς τὴν εὐχαρίστησιν τὴν ὁποίαν ἠσθάνθην ὅταν ἔμαθον τὸ λαμπρόν σου στάδιον, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβες εἰς τὰ γράμματα, ὡς καὶ τὴν φήμην τὴν ὁποίαν ἀπέκτησες εἰς τὴν αὐτοῦ πρωτεύουσαν διὰ τῶν ἀρετῶν σου. Ἀγαπητὲ μου ἀδελφέ, ἦτο ἀσφαλὲς ὅτι ἡ τύχη θὰ ἀπέκαμε τοῦ νὰ μᾶς κατατρέχῃ, καὶ ὅτι θὰ μᾶς ἤνοιγε μίαν φορὰν τὴν ὁδὸν διὰ νὰ γίνωμεν κἀτι ὁ εἰς διὰ μιᾶς καὶ ὁ ἄλλος δι' ἑτέρας ὁδοῦ. Σὺ εὕρισκσαι εἰς μίαν χώραν ὅπου ἡ ἐπιστήμη ἐκτιμᾶται, καὶ ἀποδίδεται δικαιοσύνη εἰς τὴν ἀξίαν σου· ἐγὼ, μετὰ πολλὰς ταλαιπωρίας, ὅπως ἐξέλθω ἀπὸ τὴν ἡλιθίαν ἀμάθειαν, εἰς τὴν ὁποίαν δυστυχῶς εἶχον ἀνατραφῆ, κατώρθωσα νὰ καλλιτερεύσω τὰς ἐμπορικὰς μου γνώσεις, ὥστε νὰ γίνω γραφεὺς τοῦ μεγαλυτέρου οἴκου τοῦ ἐμπορικοῦ τούτου κέντρου. Τόσον δὲ περισσότερον δυνάμεθα νὰ εἴμεθα εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν τύχην, ὅσον αὕτη εἶναι καρπὸς τῶν ἰδίων μας ἰδρώτων καὶ τῶν σπουδῶν, τὰς ὁποίας μόνονι μας συνετελέσαμεν.

Δύναμαι νὰ ἐλπίζω ὅτι θὰ λάβω ἀπάντησίν σου διὰ νὰ μὲ πείσῃ ὅτι εἶμαι ἀκόμη ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφός!

Ἐδῶ εὕρισκονται δύο λογοτέχναι: ὁ ἱππότης Μουστοξύδης καὶ κάποιος Σκορδίλλης· ἀμφότεροι σὲ γνωρίζουν ἐκ φήμης ἀπὸ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔμενες ἀκόμη μὲ τὸν Φώσκολον. Μοῦ ζητοῦν διαρκῶς εἰδήσεις σου, καὶ ἔδειξαν μεγάλην χαρὰν ὅταν τοὺς ἔδωσα νὰ διαβάσουν τὸ ἄρθρον τῶν «Τάϊμς» σχετικῶς μὲ τὴν ἀκαδημαϊκὴν διάλεξίν σου εἰς τὸ Argyle Rooms.

Ἄν δύναμαι νὰ σοῦ φανῶ χρήσιμος δι' ὅτιδήποτε, μὴ ἔχῃς δισταγμούς. Σὲ παρακαλῶ καὶ πάλιν νὰ μοῦ γράψῃς, καὶ νὰ πιστεύσῃς ὅτι εἶμαι πάντοτε.

Ὁ ἀφοσιωμένος ἀδελφός σου

Νικόλαος

Τὰ γράμματά σου θὰ διευθύνῃς ὡς ἐξῆς:

Nic. Calvo

Care of Messrs Grant Hepburn & C.

(Via France)

Trieste

Τὰ γράμματα πού φθάνουν μέσω Γερμανίας, ἐκτός τοῦ ὅτι φθάνουν μέ μεγάλην ἀργοπορίαν εἶναι εὐκολόν νά χαθοῦν».

Ἡ διεύθυνσις εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Νικόλαος Κάλβος ἔστειλε τὴν ἐπιστολὴν του εἶναι ἡ ἐξῆς:

A. Calvo
Soho Square no 10

(Via France)

London

Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι γραμμένη εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν ⁽¹⁾ τῆς ὁποίας ὁ Νικόλαος Κάλβος δεικνύει τελείαν γνώσιν καὶ εὐχερῆ χρῆσιν, καίτοι δὲν λείπουν δύο — τρία ὀρθογραφικὰ σφάλματα. Παράξενον πρᾶγμα ὅτι οἱ δύο Ἕλληνες ἀδελφοὶ ἀλληλογραφοῦν ἰταλιστί: ἴσως ὁ Νικόλαος ἐπιδοθεὶς εἰς τὸ ἐμπόριον εἶχε παραμελήσει τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν, καὶ ἴσως δὲν ἐγνώριζε νά τὴν γράφῃ. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν του αὐτὴν βλέπομεν τὴν

(1) Τὸ ἰταλικὸν πρωτότυπον τῆς ἐπιστολῆς ἐδημοσίευσεν ὁ γνωστὸς μελετητὴς τοῦ Φωσκόλου Camillo Antona Traversi εἰς τὸ περιοδικὸν « Rassegna critica della letteratura italiana », 1916. Ἴδου τὸ κείμενον:

Trieste 1° dicembre 1818

Caro Fratello,

La tua dimora in Londra appena seppi, ti scrissi desioso sempre di avere tue nuove; ma rimasi deluso nella mia aspettativa di riceverne il riscontro. Ti replico questa, la quale voglio credere non avrà la sorte della prima. Tu, sebbene conosci a quanto giunga l'amore fraterno, a stento potrai supporti il piacere che ebbi quando intesi l'onorevole carriera delle lettere che hai intrapreso, e la fama che in codesta capitale ti sei acquistata co' tuoi talenti. Mio caro fratello, era ben necessario che la fortuna si stancasse di perseguitarci e che ci aprisse una volta il campo di diventar qual cosa: eccoci, mio caro, giunti, tu per una strada ed io per un'altra; tu ti ritrovi in un paese dove la scienza è apprezzata, e viene fatta giustizia a' tuoi talenti: io, dopo tanti stenti, per togliermi da quell'idiotismo, in cui purtroppo ero cresciuto, giunsi a migliorare le mie condizioni nel commercio, al di divenire il scritturale della prima Casa di questa piazza: tanto maggiormente possiamo essere contenti di nostra sorte, quanto che ella è frutto dei nostri proprj sudori e di studj fatti da per noi stessi.

Potrò sperare d'avere tuoi riscontri che mi persuadino che io sono tuttora il suo caro fratello? Qui vi sono due letterati: il Cavaliere Mustoxidi ed un tale Scardilli: entrambi ti conoscono per fama, da tempo ancora che eri con Foscolo: mi domandano incessantemente tue nuove, ed ebbero gran piacere quando li feci leggere l'articolo nel Times che riguarda l'accademia da te data ad Argyle Rooms. Se ti posso essere qui di qualche utilità, non risparmiarmi: ti prego nuovamente di scrivermi, e di assicurarti che io sono sempre

il tuo affettuoso fratello

NICCOLA

Le tue lettere le dirigerai così:

Nic. Calbo
Care of Mess'rs Grant Hepburn & C.

(Via France)

Trieste

ἀδελφικὴν ἀφοσίωσιν καὶ σχεδὸν πατρικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ Νικολάου πρὸς τὸν Ἀνδρέαν, τὸν ὁποῖον ἐπανειλημμένως παρακαλεῖ νά τοῦ στείλῃ εἰδήσεις του. Βλέπομεν ἐπίσης ὅτι ὁ Νικόλαος ἦτο ὑπερήφανος διὰ τὰς προόδους καὶ διὰ τὴν φήμην, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀποκτήσει ὁ ἀδελφός του καὶ ὅτι εὐχαρίστως ἐπεδείκνυε εἰς τοὺς γνωστούς του τὰς ἐφημερίδας, αἱ ὁποῖαι ἔγραφον δι' ἐκεῖνον. Μᾶς παρέχονται ἐπίσης καὶ πληροφορίες τινες διὰ τὰ νεανικά του χρόνια. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς ὅμως ἐξάγεται καὶ κάτι ἄλλο: ἡ ἀδιαφορία τοῦ Ἀνδρέου διὰ τὸν ἀδελφόν του ἢ τοῦλάχιστον ἡ ἀμέλεια νά ἀπαντᾷ εἰς τὰ τόσον εὐγενικά καὶ ἐγκάρδια γράμματά του. Εἶναι γνωστὸν ὅτι πολλὰ ἐγράφησαν διὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Κάλβου καὶ διὰ τὸν ἐγωϊσμόν του, φαίνεται δὲ ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀπλῶν συκοφαντιῶν, ὡς καὶ διάφοροι ἄλλαι μαρτυρίαι καταδεικνύουσι

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΩΔΙΞ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΟΥΛΤΑΝΩΝ

Ἀνακοίνωσις τοῦ κ. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΒΙΚΚΙΟ τ. φ.

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου)

Τότε ὁ Σουλτᾶνος ἐτοιμάσθη καὶ ἐμάζωζε τὰ φουσσᾶτα του καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν Μωρέα καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Κόρινθο νὰ πολεμήσῃ νὰ πάρῃ καὶ τὰ ἄρματα τῆς ὅπου εἶχε πολλὰ καὶ ὁμορφα. Ἄμῃ δὲν τὴν ἐπῆρε τότε, καὶ ἀποκεῖ ἀπέρασε καὶ ἐδιάβη εἰς τὰ Βασιλικά. Ἄμῃ ἐγύρισε καὶ ἔβαλε ἀπάνω εἰς τὸν Φλιούν, ψηλὸν τόπον καὶ ἀποκλείσανε τὴν Κόρινθο τάχα διὰ νὰ παραδοθῇ.

Καὶ οἱ Κορινθαῖοι δὲν εἶχασιν τροφὴς νὰ φῶνε διατὶ ξάφνου ἤρθε ὁ Τοῦρκος καὶ ἤτونه ἀφέντης μέσα εἰς τὴν Κόρινθο, ὅπου τὴν ἐκυβέρνηα ὁ Κύρ Λούκας καὶ ὁ Ἀσάνης, ὁ ὁποῖος δὲν ἠύρεθη ἐκεῖ μέσα. Ἄμῃ ὡς τὸ ἔμαθε ἐδιάβη εἰς τὸ Ἀνάπλι, ὅπου ἤτونه τῶν Βενετζάνω, καὶ ἐπῆρε πλεούμενα καὶ τὰ ἐφόρτωσε φαγητά, παξιμάδι καὶ ἄλλα, καὶ πολεμιστάδες, καὶ ἐδιάβη διὰ θαλάσσης εἰς τὴν Κεχρές, ὅπου τὴν ἐλέγανε παλαιὰν Οὐτικα, καὶ ἐβγήκανε καὶ ἐδιάβησαν διὰ νυκτὸς μέσα εἰς τὴν Κόρινθο, κρυφὰ ἀπὸ τὴν Τούρκους.

Καὶ ὁ Σουλτᾶνος ἐδιάβη μέσα εἰς τὸν Μωρέα καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν Ταρσό, καὶ ἄφησε καὶ ἐπολεμούσανε τὴν Κόρινθο. Καὶ ὁ Τόκος, ἓνας ἀπὸ τοὺς Μωραῖτες, καὶ ἐμάζωξε πολλοὺς Μωραῖτες λέγοντας νὰ ἀντισταθῇ τὸν Σουλτᾶν Μεχεμέτη καὶ ἐδιάβη καὶ ἐστάθη ἀπάνω εἰς τόπον λεγόμενον Φλιούν, εἰσὲ δυνατὸν τόπον. Καὶ ὁ Σουλτᾶνος ἐδιάβη καὶ ἐπῆρε τὸν Ταρσό καὶ ἐπῆρε τριακόσια παιδιά καὶ ἐπῆρε τοὺς Ρωμαίους ὅλους καὶ ἔβαλε Τούρκους φυλάκτορες.

Καὶ ἀποκεῖ ἐδιάβη καὶ ἐπῆρε ἄλλον ἓνα καστέλλι, τὸ λέγουνε Ρούμπηδα, καὶ ἄλλον ἓνα καστέλλι, τὸ λέγαν Ἀκρίβα, καὶ εἶχανε φυλάξει τὰ παιδιά τους καὶ τὴν γυναῖκες τους, καὶ αὐτοὶ ἀντιστάθησαν καὶ ἐπολεμούσανε τρεῖς ἡμέρες καὶ ἐσκοτώθησαν πολλοὶ Τοῦρκοι. Καὶ ὡς εἶδανε οὕτως (64) ἠθέλανε νὰ πᾶνε νὰ τὸ ἀφήσουνε. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ μέσα ἐστεῖλανε μαν[τα]τοφόρους ὅτι νὰ παραδοθῶνε καὶ νὰ κάμουνε ἀγάπη καὶ με τοιοῦτο ὅτι νὰ τοὺς φυλάξῃ ἀπὸ τὴν μανίαν τῶν γιαννιτζάρων, ὅπου ἐλαβώθησαν πολλοὶ εἰς τὸν πόλεμον.

Καὶ οὕτω ἔστερξε, ἀμῃ νὰ ἐβγοῦνε ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ νὰ σταθοῦνε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι. Καὶ οἱ Χριστιανοὶ ὡς ἤκούσανε αὐτὰ ἐφύγανε οἱ περισσότεροι. Ἄμῃ ἐπῆρε τὰ παιδιά τους, καὶ ὅσους ἔπιασε ἔκοψε τὰ χέρια τους καὶ τὰ πόδια τους. Καὶ ἀποκεῖ ἐδιάβη μέσα εἰς τὴν Μαντεῖνια, τὰ μέρη τῆς Καλαμάτας, καὶ εἰς τὴν χώρα τὴν Πατζανίκα καὶ ἐκράξανε τὸν κύρ Μανοῆλ τὸν Κατακοζηνό, ὅπου ἤτونه καπετάνιος τῶν Μωραϊτῶν καὶ τῶν Ἀλβανητῶν καὶ ἤτونه εἰς βοήθειαν τοῦ Σουλ-

τάνου καὶ ἠνάγκαζε νὰ παραδίδουνται τὰ κάστρο τοῦ Μωρέως, εἰς τὸν Σουλτᾶνο. Ἄμῃ κάποιοι Χριστιανοὶ Μωραῖτες δημιουργήτες εἶπανε τοῦ Σουλτάνου « ὅτι ὁ κύρ Μανοῆλ ὁ Κατακοζηνός ἔλεγε ὅτι νὰ κρατοῦμε δυνατὰ νὰ μὴν παραδίδόμεσταν εἰς τὴν ἀφεντία σου ».

Καὶ ὡς τὸ ἤκουσε ὁ Σουλτᾶνος τοῦ ἐκακοφάνη πολλὰ καὶ τὸν ἐδιώξε ἀπὸ τὸ φουσσᾶτο του, καὶ δὲν ἤθελε νὰ τοῦ ἀκολουθῆ, ἀλλὰ μὴδὲ τὰ λόγια του μὴδὲ τὴν βουλὴν του δὲν τὴν ἤθελε.

Καὶ ἀπο-κεῖ ἐδιάβη ὁ Σουλτᾶνος καὶ ἐπολέμα τὴν Μαντεῖνια. Ἄμῃ ἤτونه δυνατὸ κάστρο καὶ δὲν ἠπόρειε νὰ τὸ πάρῃ. Καὶ ἀποκεῖ ἐσηκώθη καὶ ἐδιάβη εἰς τὸ βουνὸ τοῦ Ἁγίου Ἡλία, ὅπου ἓνας τὸ μέρος τῆς Μεζυθῆς, τὸ ὁποῖο βουνὸ τὸ λέγασιν παλαιὰ Ταγέτο. Ἐκεῖ ἤτανε πολλοὶ Ρωμαῖοι μαζωμένοι καὶ ἤτونه καὶ ὁ δεσπότης Δημήτριος, καὶ δὲν ἠπόρειε νὰ πάγῃ ἐκεῖ καὶ ἀπέρασε καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Λακωνία κάτω τὰ μέρη τῆς Μεζυθῆς καὶ ἐθυμήθη νὰ πάρῃ τὴν Μονοβασίαν, διατὶ ἔφυγε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἄρχοντες τοῦ Μωρέως, ὅπου ἐκράτειε τὴν Μαντεῖνια καὶ δὲν ἄφηγε νὰ παραδοθῇ εἰς τὸν Σουλτᾶνο.

Ἄμῃ ὡς τὸ εἶπανε ὅτι τὸ κάστρο, ἢ Μονοβασία, ἓνας δυνατὸ κάστρο καὶ δὲν ἔχει παρμό, ἐγύρισε ὀπίσω καὶ ἐδιάβη εἰς τὸ (64*) παλαιὸ Μουχλί, ὅπου ἤτونه εἰσὲ δαῦτο κυβερνήτης ὁ ἀφέντης ὁ Ἀσάνης Δημήτριος, καὶ ἐδιάβη με ὅλα του τὰ φουσσᾶτα καὶ ἐτεντώσαν τὸ γύρο καὶ ἀπὸ τὸν κάμπο, τὸ ὁποῖο Μουχλί στέκει ἀπάνω εἰσὲ μία κορφή βουνοῦ καλὰ ἀρματωμένο καὶ δυνατὸ, διατὶ εἶχε τὸ γύρο τρία τειχία, καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐπῆρανε τὸ νερό τους, ὅπου ἤτونه ὄξω τοῦ κάστρου.

Τότε ἐστεῖλε μαντατοφόρον ὁ Σουλτᾶν Μεχεμέτης εἰς τὸν Ἀσάνη, ὅτι νὰ παραδοθῇ, καὶ ὁ Ἀσάνης ἔδωσε ἀπόκρισιν ὅτι « κάλλιο νὰ ἀποθάνωμε παρὰ νὰ παραδοθῶμε ». Τότε ὤρισε ὁ Σουλτᾶνος καὶ ἠφέρανε τὴν λουμπάρδες καὶ τὴν ἐστήσανε κοντὰ εἰς τὰ τειχία καὶ εἰς τὴν πόρτες καὶ ἐβαρούσανε καὶ ἐχαλούσανε τὰ τειχία. Καὶ εἶδε ὁ Ἀσάνης ὅτι ὁ πρῶτος τεῖχος δὲν θέλει σταθῇ δυνατὸς εἰς τὴν λουμπάρδες καὶ τὸν ἐχαλούσανε. Καὶ ὡς εἶδανε οἱ Ρωμαῖοι οὕτως ἀρματώθησαν καὶ ἐβγήκανε ὄξω καὶ ἐπολεμούσανε. Ἄμῃ δὲν ἠμπορούσανε νὰ ἀντισταθοῦνε καὶ ἐμπήκανε μέσα στὸ κάστρο.

Τότε ἐμπήκανε οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν πρῶτον τεῖχον καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐμπήκανε εἰς τὸν δεύτερον καὶ ἀντιστέκανε. Καὶ πάλι ἐρρίζανε τὴν λουμπάρδες καὶ ἐρρίζανε ἓνα μέρος τοῦ τεῖχου ἀπὸ τὸν δεύτερον. Τότε οἱ Ρωμαῖοι ἐμπήκανε καὶ εἰς τὸν τρίτον τεῖχον καὶ ἀντιστέκανε. Τότε ἐσώθησαν τὰ φαγητά τους καὶ δὲν εἶχανε τί κάμει, ὅτι τοὺς ἐπολέμα ὀκτὼ ἡμέρες, καὶ ὁ Ἀσάνης καὶ ὁ κύρ Λούκας, ὅπου ἤτανε πρῶτοι ἐβγήκανε καὶ ἐδιαβήσανε με τὸ θέλημα τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐδιάβησαν ὄξω καὶ ἤγυραν τὸν Σουλτᾶνο εἰς τὴν τέντα του καὶ ἐμιλήσανε διὰ νὰ κάμουνε ἀγάπην.

Καὶ ὁ Σουλτᾶνος τοὺς εἶπε ὅτι: « νὰ μοῦ παραδώσετε τὸ Μουχλί καὶ τὴν Πάτρα καὶ τὴν Ἀχαΐα με τὰ σύνορά τους καὶ ὅσον τόπον ἐπάτησε τὸ φουσσᾶτο μου ἐδῶ εἰς τὸ Μουχλί νὰ τὸν ἐξαγοράσετε, τότε νὰ χωρῶμε ἀγάπην ». Καὶ ὁ Ἀσάνης τοῦ

εἶπε: « Ἀφέντη, ἐγὼ δὲν ὀρίζω τόσα, ἀμὴ νὰ στείλω λόγο τοῦ ἀφεντός μας, τοῦ δεσπότη Δημητρίου, ὅπου ἔναι εἰς τὸ βουνὸ τοῦ Ἀγίου Ἡλία, ὅπου τὸ ζέρει ἡ ἀφεντία σου καὶ θέλει γενῆ τὸ θέλημά σου ».

Καὶ τότε ἐδιάβη (65) καὶ ἔστειλε λόγο εἰς τὸν Δεσπότη Δημήτριον ὅπως « ἔτζι πάγει [ἡ] ὑπόθεσις καὶ δὲν ἠποροῦμε νὰ κάμωμε ἀλλέως, μόνε νὰ δώσουμε ἐτοῦτα ὅπου γυρεῖ οἱ Σουλτάν Μεχεμέτης καὶ νὰ κάμωμε ἀγάπη, εἴτε δὲ ἀλλέως εἶπε ὅτι θέλει τὰ πάρει μὲ τὸ σπαθὶ του ». Καὶ ὁ Δεσπότης τοῦ ἔστειλε θέλημα ὅτι νὰ τὰ δώκῃ νὰ γένη ἀγάπη καὶ κάλλιο νὰ δώσῃ τὰ ὀλίγα νὰ γλυτώσῃ τὰ πολλά, περὶ νὰ χάσῃ καὶ τὰ ἐπίλοιπα τοῦ Μωρέως.

Τότε ἤρθε ἡ ἀπόκρισις καὶ ἐπαραδόθησαν εἰς τὸν Σουλτάν Μεχεμέτη καὶ ἐπερίλαβε τὰ Κάστρη καὶ ἔβαλε φυλάκτορες εἰς αὐτὰ καὶ ἐξαγοράσαν οἱ ἔλεεινοὶ Μουχλιῶτες τὰ χωράφια τους καὶ τὰ ἀμπέλια τους καὶ ἐδίδανε καὶ δίδουε χαράτζι. Τότε ὁ Σουλτᾶνος ἐχάλασε τὸ κάστρο τὸ Μουχλί καὶ δὲν ἄφησε πέτρα ἀπάνω εἰς πέτρα, καὶ τοὺς χριστιανοὺς τοὺς ἔβγαλε ὄξω καὶ ἐκαθήσανε εἰς τὰ χωρία ἕως τὴν σήμερον. Καὶ ἀπὸ κεῖ, ὡς τὰ ἐπερίλαβε ὅλα αὐτά, ἐπῆρε τὰ φουσσᾶτα του καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν θρόνον του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι, χαρούμενος καὶ νικητής.

Καὶ περάσοντας ὁ χρόνος ἐπῆρε τὴν Ἀθήνα, διατὶ ἀπόθανε ὁ Νέρης ὁ Ἀτζιάβολος Φιορεντίνος δούκας, ὅπου ὠρίζε τὴν Ἀθήνα μὲ τὰ σύνορά της· ἀπόθανε καὶ ἄφησε τὴ γυναῖκά του μ' ἓνα παιδί ἀρσενικό. Ἡ ὁποία γυναῖκα ἐστάθη κυρὰ εἰς τὴν ἀφεντία τοῦ ἀνδρός της, ἕως νὰ μεγαλώσῃ τὸ παιδί διατὶ ἔστειλε εἰς τὸν Σουλτᾶνο καὶ πολλὰ χαρίσματα διὰ νὰ στέκῃ εἰς τὴν ἀφεντία· ὁ ὁποῖος Ἀτζιάβολος εἶχε θεῖο του καὶ ἐστεκέτονε εἰς τὸν Σουλτᾶνο ὡς μπάιλος.

Καὶ περάσοντας ὀλίγο ἐδιάβη εἰς τὴν Ἀθήνα ἓνας Τζιντιλόμος βενετζᾶνος, ὅπου ἦτονε κονσεγιέρης μὲ τὸν πᾶιλο τοῦ Ἀναπλίου, καὶ ἐπῆρε πολλῶ λογίωνπραματιὰ καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Ἀθήνα, ὡς εἶπαμε. Καὶ αὐτὸς δὲν ἐδιάβη τόσο διὰ τὴν πραγματιάν, μόνον διὰ νὰ μιλήσῃ νὰ πάρῃ τὴν γυναῖκα τοῦ ἀφεντός τοῦ Ἀτζιάβολου διὰ τὴν γυναῖκα, διὰ νὰ πάρῃ (65α) καὶ τὴν ἀφεντιάν, διότις καὶ αὐτὴ φράγκα ἦτονε καὶ αὐτὸς νέος τζιντιλόμος τὸ γένος του Παλμερῖνος. Καὶ πολλὰς βολὰς ἐμιλούσανε οἱ δύο φράγκικα. Αὐτὸς νέος καὶ ἡ δουκίσσα νέα ἀγαπήθησαν καὶ ἐπῆρε τὴν διὰ τὴν γυναῖκα μὲ τοιοῦτο ὅτι νὰ χωρίσῃ τὴν γυναῖκα του ὅπου εἶχε εἰς τὴν Βενετία. Καὶ ἔστερξε καὶ ἐπαράδωσέ του τὴν ἀφεντιάν τῆς Ἀθήνας, ἤγγουν τὸ δουκάτο. Καὶ ἀποκεῖ ἐδιάβη εἰς τὴν Βενετία καὶ ἔκαμε κατασκευὴ καὶ ἀπόθανε ἡ γυναῖκα του διὰ τὴν ἀγάπην τῆς δουκίσσας καὶ διὰ τὸ δουκάτο. Λέγουσι ὅτι ἦτονε ἔμορφη κατὰ πολλὰ.

Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς εἶδαν αὐτά, τὰ ἐδώσανε γνωστὸ τοῦ Σουλτάν Μεχεμέτη, καὶ ἡ δουκίσσα ἔλεγε τῶν Ἀθηναίων ὅτι ὁ δούκας ὅταν ἀπόθανε ἔκαμε διαθήκη καὶ παραγγελία ὅτι ἐτοῦτον τὸν τζιντιλόμο νὰ τὸν ἐκάμω ἐπίτροπον τοῦ παιδίου.

Τότε τὸ ἔμαθε καὶ ὁ θεῖος τοῦ ἀποθαμένου δούκος, ὀνόματι Φραντζέσκος, καὶ τοῦ ἐκακοφάνη πολλά, καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν Σουλτᾶνο, ὅπου ἦτονε κοντὰ του μπάιλος, ὡς εἶπαμε, καὶ εἶπε του τὴν ὑπόθεσι καὶ ἔκαμε τρόπον καὶ ἐπῆρε αὐτὸς τὴν ἀφεντιάν,

τὸ δουκάτο, καὶ ἐγένη δούκας εἰς τὴν Ἀθήνα μὲ ὀρισμὸ τοῦ Σουλτάνου. Καὶ ἔπιασε τὴ δουκίσσα καὶ τὴν ἔβαλε στὴ φυλακὴ εἰς τὰ Μέγαρα. Καὶ περάσοντας ὀλίγες ἡμέρες ἔκοψε τὸ κεφάλι της.

Καὶ ὁ τζιντιλόμος ὡς εἶδε πὼς ἔχασε τὴ γυναῖκα του καὶ τὴν ἀφεντιάν, ἐδιάβη εἰς τὸν Σουλτάν Μεχεμέτη καὶ ἐγκάλεσε τὸν Φραντζέσκο Ἀτζιάβολο, ὅπου ἔκοψε τὴν γυναῖκα του. Τότε ὁ Σουλτᾶνος ἔδωσε μέρος ἀπὸ τὸ φουσσᾶτο τοῦ Ὁμέρ Τζιχαλῆ καὶ τὸν ἔστειλε εἰς τὴν Ἀθήνα διὰ νὰ τὴν ἐπάρῃ ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Φραντζέσκου. Καὶ αὐτὸς ὡς τὸ ἔμαθε, ἐμπῆκε μέσα στὸ κάστρο μὲ ὅλους τοὺς ἄρχοντες καὶ ἀντιστάθῃ ὀλίγο τοῦ Ὁμέρ μπέτη. Τόσο ὅτι ἐμίλησε μαζὺ μὲ τὸν Φραντζέσκο καὶ ἐσυβάστησαν ὅτι νὰ παραδώσῃ τὴν Ἀθήνα μὲ τὸ κάστρο, ὡς καθὼς εὐρίσκειται καὶ νὰ τοῦ δώσῃ τὴν Θήβα. Καὶ οὕτως ἐστέρξανε, καὶ ἐπῆρε τὴν Θήβα καὶ ἔδωσε τὴν Ἀθήνα.

Καὶ ὅταν ἐβγήκε ὁ Σουλτᾶνος (66) ἀπὸ τὸν Μωρέα ἐδιάβη εἰς τὴν Ἀθήνα καὶ ἐστάθῃ ἐκεῖ καὶ ἐδιάβησαν οἱ ἄρχοντες τοῦ Μωρέως καὶ ὁ Δεσπότης Δημήτριος καὶ ἐσυβάστησαν νὰ δίδουε χαράτζι, καὶ ἐκάμανε ἀγάπην μὲ τοὺς Τούρκους. Καὶ ἐζήτησε καὶ ἐπῆρε διὰ τὴν γυναῖκα τὴν θυγατέρα τοῦ Δεσπότη Δημητρίου.

Ἦτονε ἐκεῖ καὶ ὁ ἀδελφός του, ὁ Δεσπότης Θωμᾶς, ὅπου ἦτονε ὁ μικρότερος, δὲν ἠθέλησε τὴν αὐτὴν σύβασιν καὶ ἐκύτταζε νὰ σηκώσῃ φουσσᾶτα τοῦ Μωρέως διὰ ἀντισταθῆ τοῦ Σουλτάνου. Καὶ τὸν ἐσυβούλευε ὁ κύρ Λούκας, ὅπου ἦτονε ἓνας πρῶτος τοῦ Μωρέως.

Καὶ τότε τὸ ἔμαθε ὁ Σουλτᾶνος πὼς ὁ Θωμᾶς ἐβγήκε ἀπὸ τὸν συβασμὸ καὶ ἄρχισε νὰ παίρῃ τις χῶρες τοῦ Μωρέως, ὅπου τις εἶχε παρμένες ὁ Τούρκος. Ὁμοίως ἐδιάβη καὶ ἐναντίος τοῦ ἀδελφοῦ του, τοῦ Δεσπότη Δημητρίου. Καὶ λέγουσι ὅτι ὁ Ὁμέρ μπέτης τὸν ἐνάγκαζε εἰς αὐτὰ καὶ ἐσήκωσε κεφάλι. Διὰ τοῦτο ἐδιώξε τὸν Ὁμέρ μπέτη καὶ τὸν ἔκαμε μαζίλη.

Τότε ἐσηκώθη ὁ Σουλτᾶνος καὶ ἐδιάβη τὰ μέρη τῆς Οὐγγαρίας μὲ τὰ φουσσᾶτα του, διατὶ εἶχε στείλμενο τὸν πασσᾶ, ὡς εἶπαμε, μὲ 80 χιλιάδες φουσσᾶτα καὶ εἶχε ἀπεράσει τὸν Ντούναβι ποταμὸ καὶ ἤρθανε οἱ Οὐγγαροὶ καὶ ἐπολεμήσανε καὶ ἐνίκησε ὁ πασσᾶς τοὺς Οὐγγάρους καὶ ἔπιασε πολλοὺς σκλάβους καὶ τις ἔστειλε τοῦ Σουλτάνου εἰς τὰ Σκουπιά.

Καὶ ὡς ἐδώσανε τὰ μαντᾶτα τοῦ Σουλτάνου πὼς ὁ Θωμᾶς ὁ Δεσπότης ἐσήκωσε κεφάλι καὶ φουσσᾶτα εἰς τὸν Μωρέα, καὶ πὼς παίρνει τις χῶρες του καὶ σκοτώνει τοὺς γιαννιτζάρους, ὅπου ἐφυλάγαν τὰ κάστρη του, ἐπικράθη καὶ ἔστειλε τὸ φουσσᾶτο τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Θεσσαλίας μέσα στὸν Μωρέα μὲ τὸν Μπεργλέρμπετη, ὀνόματι Καμουτζα, καὶ ἐδιάβη καὶ ἀπέρασε τὸ μέρος τῆς Παλαιᾶς Πάτρας, καὶ ἀπόκλεισε τὸ Βαροῦσι. Καὶ ἐβγήκανε καμπόσοι ἀπὸ τις Πατριναίους τοὺς ἄρχοντες καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὸ Λοντᾶρι καὶ εἶπανέ του πὼς οἱ Τούρκοι ἤρθανε στὴν (66α) Πάτρα καὶ πολεμοῦνε.

Καὶ ὡς τὸ ἦκουσε ὁ αὐτὸς Δεσπότης Θωμᾶς ὁ Δεσπότης, ἐμάζωξε τὸ φουσσᾶτο

ὅπου εἶχε τοὺς Μωραῖτες καὶ ἠθέλησε νὰ πολεμήσῃ, ἵνα δοκιμάσῃ τὴν τύχην. Ἄμῃ ἔμαθε πὺς ἦτανε καὶ ἄλλο φουσαῖτο τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐρχέτο ἀπάνω του. Ἐβουλήθησαν νὰ κατεβοῦνε ἀπὸ τὸ κάστρο τοῦ Λονταρίου, νὰ κατεβοῦνε στὸν κάμψο νὰ πᾶνε κατὰ τὰ Μουχλία. Ἄμῃ οἱ Τοῦρκοὶ ἐδράμανε καὶ ἐτριγυρίσαν τὸ κάστρο τοῦ Λονταρίου καὶ ἐπιάσανε ἕως διακόσους Ρωμαίους καὶ Ἀλβανίτες καὶ οἱ ἐπίλοιποι μετὰ τὸν κύριον Θωμᾶ ἐμπήσανε στὸ κάστρο καὶ ἐγλυτώσανε.

Τότε οἱ Τοῦρκοὶ δὲν ἠπορούσανε νὰ στοῦνε διατὶ τοὺς ἔπιανε τὸ θανατικὸ καὶ ἀποθαίνασι καὶ ἀπὸ τὴν πείνα, καὶ εἶχανε καὶ πολλὴ σκλαβία, ὅπου τὶς ἐπῆραν ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἀχαΐας καὶ διὰ τοῦτα δὲν ἠπορούσανε νὰ σταθοῦνε καὶ ἐγυρίσανε ὀπίσω.

Τότε ἤρθε ἀδεία ὁ Δεσπότης Θωμᾶς καὶ ἐπῆρε τὸ φουσαῖτο του καὶ τὴν δυνάμιν του καὶ ἐπῆγαινε καὶ ἔπαιρνε τὶς χώρες καὶ τὰ κάστρα τοῦ Μωρέως, ὅπου τὶς εἶχε παρμένες προτύτερα ὁ Σουλτάν Μεχεμέτης, καὶ ἐσκότωνε τοὺς γιαννιτζάρους. Καὶ τοῦτα διατὶ ὁ Σουλτάνος ἐδιάβη μετὰ τὰ φουσαῖτα του ἀπάνω εἰς τὴν Οὐγγαρία, εἰς τὸ κάστρο εἰς τὴν Σιδεροβία εἰς τὴν Ρωσσίαν. Καὶ τοῦτο, διατὶ ἀπόθανε ὁ Δεσπότης ὁ Λάζαρος καὶ ἔμεινε ἡ γυναῖκα του χήρα μετὰ ἕνα παιδί θηλυκόν, καὶ ἐκράτει τὴν ἀφεντία καὶ τὸ κάστρο, τὴν Σιδεροβία, τὴν ὁποίαν θυγατέρα τὴν ἐπάνδρεψε καὶ τὴν ἔδωσε τοῦ ἀφεντός τῆς Μπόσινας καὶ ἔβαλε ὅτι νὰ κάμῃ τὸ δουκάτο τὸ ἐδικόν του καὶ τῆς γυναικός του νὰ τὰ κατασιμῆσῃ, νὰ τὰ κάμῃ ἕνα.

Καὶ ὁ Τοῦρκος εἶδε τὰ πράγματα πὺ γίνεται οὕτως ἐπῆγε καταπάνω νὰ πολεμήσῃ τὴν Σιδεροβία, καὶ εἶδανε ὅτι δὲν ἠποροῦνε νὰ ἀντισταθοῦνε. Τότε ἔδωσε ἡ γυναῖκα τὰ κλειδιά τοῦ κάστρου τῶν ἀρχόντων τῆς καὶ τὰ ἔστειλε τοῦ Σουλτάν Μεχεμέτη καὶ τὸ ἐπερίλαβε μετὰ πάσης χαρᾶς, καὶ χαρίσματα τοὺς ἐχάρισε καὶ ἔδωσε θέλημα τῆς κυρᾶς νὰ πάρῃ ὅ, τι θέλει ἀπὸ τὸ κάστρο τῆς καὶ τὸ βίον τῆς, νὰ πάγῃ ὅπου θέλει. Καὶ οὕτως ἔκαμε καὶ ἐδιάβη μέσα εἰς τὴν Οὐγγαρία καὶ [ὁ] Σουλτάνος ἐπερίλαβε τὸ κάστρο τὴν Σιδεροβία (67) μετὰ τὴν ἀφεντία τῶν Σερβίων, καὶ ἀποκεῖ ἐγύρισε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὸν θρόνον του χαρούμενος.

Καὶ περάσοντας ἐπῆρε τὰ φουσαῖτα του καὶ ἐδιάβη καὶ ἐτένωσε εἰς τὴν Ἀμάσια, εἰς τὴν Ἀνατολή, τὴν ὁποίαν Ἀμασιά τὴν ὠρίζανε οἱ Γενουβῆσοι. Λέγουσι ὅτι οἱ Γενουβῆσοι ἔστειλανε λόγο τοῦ Σουλτάν Μεχεμέτη, ὅτι νὰ τοὺς δώσῃ τὸ Γαλατᾶ, ὅπου ἦτονε δικός τους, «ὅπου ἐμεῖς εἶχαμε καὶ ἔχομε ἀγάπην καὶ δὲν σοῦ τὴν ἐδώσαμε». Καὶ [ὁ] Σουλτάνος τοὺς εἶπε, ὅτι «ἐγὼ δὲν τὴν ἐπῆρα μόνον οἱ γέροντές σας, ὅπου ἦτανε μέσα, μοῦ τὴν ἐπαραδώσανε καὶ τὴν ἐπερίλαβα».

Καὶ οἱ Γενουβῆσοι δὲν ἐστεργήθησαν ταῦτα τὰ λόγια, μόνον ἐκάμανε ἀμάχη μετὰ τὸν Σουλτάνον, καὶ διὰ τούτην τὴν ἀφορμὴν ἐδιάβη εἰς τὸν Ἀμάστρο καὶ ἐπολέμα. Καὶ πολεμῶντας δὲν ἠπόρειε νὰ σταθῇ εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐπαραδόθη. Καὶ ἐπῆρε τὰ δύο μερτικὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὶς ἔστειλε εἰς τὴν Πόλιν καὶ ἕνα μερτικὸν τὸ ἄφησε εἰς τὴν χώρα. Καὶ κάμοντας ἐτοῦτα τότε ἤρθε εἰς δαῦτον ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως Δαβὴλ τῆς Τραπεζόντας μετὰ τὸν χαρατῆζιν καὶ ἐβεβαίωσε πάλιν

τὴν ἀγάπην, ὅπου εἶχανε καὶ πρῶτα, ὅποιος ἦτονε ἀπὸ γένος βασιλικὸν παλαιὸν τῶν Κομνηνῶν τῆς Πόλης, καὶ διὰ τοῦτο ἐκάμανε συμπεθεριὸν μετὰ τοὺς ἀφεντάδες, ὅπου ἦτανε τὰ μέρη ἐκεῖνα. Καὶ εἶχε κάμει παλαιὸν καιρὸν ὁ πάππος του συμπαθεριὸν μετὰ τὸν Ταμερλάνον.

Τότε πάλιν ἤρθε μαντᾶτο τοῦ Σουλτάνου ἀπὸ τὸν Μωρέα πὺς ὁ Δεσπότης Θωμᾶς πολεμᾷ τὰ κάστρα τοῦ Μωρέως καὶ ἐπῆρε πολλὰ καὶ ἔκοψε πολλοὺς Τοῦρκους. Καὶ ἐδιάβη φουσαῖτο τουρκικόν νὰ τὸν ἐπιάσῃ, καὶ αὐτὸς ἔφυγε καὶ ἐγλύτωσε μέσα στὸ Λοντᾶρι, ὡς εἶπαμε, καὶ εἶχε καὶ ὠρίζε τὴν Μαντεῖνια καὶ ἄλλους τόπους κάμει ὅτι θέλει. Τότε ὡς ἤκουσε τοὺς πολέμους τοῦ κύριου Θωμᾶ, καλὰ καὶ εἶχε βουλήν νὰ πάγῃ εἰς τὴν Ἀνατολήν νὰ πολεμήσῃ τὸν Οὐζούν πασσαῖ. Ἄμῃ ἄλλαξε τὴν βουλήν του καὶ ἐμάζωξε τὰ φουσαῖτά του καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Κόρινθον νὰ τὴν ἐπολεμήσῃ, ὅπου ἦτονε ἀπάνω εἰς δαύτην ὁ Ἀσάνης ἀφέντης (67α).

Ἄμῃ πηγαίνοντας ὁ αὐτὸς Ἀσάνης ἀπάνω εἰς τὴν Κόρινθον τὸν ἤρθε οἱ Τοῦρκοὶ καὶ τὸν ἐπιάσανε μετὰ ὅλους τοὺς συντρόφους καὶ τὸν ἐδιάβασαν εἰς τὸν Σουλτάνον καὶ τοὺς ἐφυλάκωσε καὶ ἔστειλε τὸν Μεχεμέτη πασσαῖ μετὰ φουσαῖτο καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν Μεζυθρᾶ. Καὶ ἦτονε μέσα ὁ Δεσπότης Δημήτριος καὶ ἠθέλε νὰ πολεμήσῃ, ἀμῃ ἔμαθε πὺς ἐπιάσανε τὸν γαμπρόν του τὸν Ἀσάνην καὶ τὸν ἔχει ὁ Σουλτάνος χάρῃ. Τότε ἐσηκώθη καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν νέντα τοῦ Σουλτάν Μεχεμέτη καὶ ἐγονάτισε ὀμπρός του καὶ ἐδέκτη τονε μετὰ χαρὰ καὶ μετὰ ἰλαρὸν πρόσωπον καὶ μεγάλην τιμὴν τοῦ ἔκαμε καὶ τοῦ εἶπε: «μὴν πικραίνεσαι, μόνον στάσου καλόκαρδος καὶ μὴ φοβᾶσαι τίβοτα διὰ τὰ περασμένα καὶ ἐγὼ νὰ σοῦ δώσω ἄλλους τόπους νὰ σὲ ἀναπάσω νὰ περάσῃς τὴν ζωὴν σου ὡσὰν σοῦ πρέπει, ὡσὰν βασιλιόπουλος ὅπου εἶσαι. Ἄντις τὸ Μεζυθρᾶ νὰ σοῦ δώσω ἄλλον τόπον». Καὶ ἐπρόσταξε νὰ τοῦ ἔχουνε τὴν ἔννοιαν τοῦ εἶ τι τοῦ κάμει χρεῖαν, καὶ τὰ τὸν ὑπηρετοῦνε μετὰ τιμῆν.

Τότε ἐσηκώθη ὁ Σουλτάνος ἀπὸ τὸν Μεζυθρᾶ ἀπότις τὸν ἐπερίλαβε, καὶ ἐπῆρε καὶ τὸν Δεσπότην Δημήτριον μαζί του καὶ ἐδιάβη εἰς τὸ Καστρὸν τὸ κάστρο καὶ ἐπῆρε τὸ ἐξώχωρον, καὶ ἐπαραδόθη καὶ τὸ κάστρο μετὰ πόλεμον καὶ ἐπῆρε καὶ ἔκοψε τριακόσους καστριῶτες καὶ τὸν ἀφέντην τοῦ κάστρου τὸν ἐπιριώνησε εἰς τὴν μέσην μαζί μετὰ κεινοῦς, ὅπου ἐπολεμούσανε.

Καὶ ἀποκεῖ ἐσηκώθη καὶ ἐδιάβη τὴν μερῆα τῆς Μεγαλόπολης, καὶ ὡς τὸ μάθανε οἱ ἔλεεινοὶ Ρωμαῖοι, ἐφύγανε ἀποκεῖ καὶ ἐδιάβησαν καὶ ἐμπήσανε εἰς τὸ κάστρο τὸ Γαρδίκι, κάστρο δυνατόν, καὶ ἦτονε ἀπάνω εἰς δαῦτο ὀνόματι Μπόκας, καὶ τὸ ἀπόκλεισε μετὰ πόλεμον. Καὶ εἶδανε οἱ χριστιανοὶ ὅτι δὲν ἠπορούσανε νὰ ἀντισταθοῦνε τοῦ Σουλτάνου, ἀνοίξανε τὶς πόρτες τῆς νύκτα καὶ ἐφύγανε τὰ βουνὰ εἰς τοὺς δρυμῶνες, ὅπου εἶναι ἐκεῖ κοντά. Τότε ἐπαραδόθη καὶ ἐκόψανε ὅλα τοὺς τὰ ζῶα. Καὶ οἱ Χριστιανοὶ ὅπου ἐφύγανε ἐδιάβησαν οἱ Τοῦρκοὶ ἀπὸ τοὺς δρυμῶνες καὶ τοὺς εὗρισκανε καὶ τοὺς ἐκάμανε σκλάβους.

Καὶ ὁ Σουλτάνος ἔβαλε διαλαλημὸν εἰς ὅλον τὸ φουσαῖτο ὅτι ὅλους [τοὺς] χριστιανούς ὅπου ἐπιάσανε νὰ (68) τοὺς φέρουνε, καὶ ὅποιος δὲν τὸν ἐφέρει, ὅποιος

χριστιανός σκοτώσει τὸν ἀφέντη του νὰ ἔναι καλὰ σκοτωμένος καὶ αὐτὸς νὰ ἔναι ἐλεύτερος. Τότε τὶς ἠφέρανε ὅλους, χίλιους τριακόσιους, τοὺς ὁποίους ἔβαλε καὶ ἐκόψανε τὰ κεφάλια τους ὀλονῶνε τῶν ἐλεεινῶν. Καὶ ἔπιασε καὶ ἀτούς ἐλεεινοὺς Μεγαλοπολίτες ἕως ἑξὶ χιλιάδες καὶ ἔβαλε καὶ τοὺς ἔκοψε ὅλους, καὶ δὲν ἄφησε μηδὲ ἓναν ζωντανό.

Καὶ τότε ἐβγήκε ὁ λόγος εἰςὲ ὅλον τὸν Μωρέα πὼς κάμει ὁ Σουλτάν Μεχεμέτης τόση σφαγὴ εἰς τοὺς ἐλενοὺς τοὺς Μωραΐτες, τοὺς χριστιανοὺς. Τότε ἐπηγαίνανε θεληματικῶς τὰ ἄλλα κάστρο καὶ καστέλλια καὶ χῶρες καὶ ἐπαραδιδόντησαν εἰς τὸν Σουλτάνο. Τότε ἤρθε καὶ ἐπαραδόθη καὶ τὸ κάστρο τὸ Σαλβάρι, ὅπου ἦτονε κοντὰ εἰς τὸ Ναυαρίνο καὶ ἐμάζωξε ἀποκεῖ τὸ γύρο δέκα χιλιάδες χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἔστειλε στὴν Κωνσταντινούπολι διὰ νὰ τὴν ἐγεμίση διατι δὲν εἶχε πολλοὺς ἀνθρώπους.

Καὶ ὡσὰν εἶχε τὸν Δεσπότη Δημήτριον τὸν ἔκραξε κοντὰ του καὶ ἐμιλήσανε ἀντάμα πολλὴ ὥρα. Καὶ ἐσυβάστησαν ὅτι νὰ πάρῃ ὁ Σουλτάνος τὴν θυγατέρα τοῦ Δεσπότη Δημητρίου διὰ γυναῖκα. Τότε ἔστειλε ὁ Δεσπότης τὸν υἱόν του Ἰσακίον μὲ ὄρισμὸ εἰς τὶς Μονοβασιῶτες ὅτι νὰ δώσουν τὴν φαμελία του, ἦγουν τὴν γυναῖκα του καὶ τὴν θυγατέρα του, ὅπου ἔναι αὐτοῦ. Ὅμοίως νὰ δώσουνε καὶ τὸ κάστρο τῆς Μονοβασίας τοῦ Σουλτάν Μεχεμέτη.

Ἄμῃ οἱ Μονοβασιῶτες δὲν ἐστέρζανε τὸν ὄρισμὸν τοῦ Δεσπότη Δημητρίου, μηδὲ τὸν ὄρισμὸν τοῦ Σουλτάνου, μόνε ἐβγάλαν ὄξω ἀπὸ τὸ κάστρο τὴν γυναῖκα του καὶ τὴν θυγατέρα του καὶ τὶς ἐπαραδώσανε τοῦ υἱοῦ του τοῦ Ἰσακίου καὶ τὶς δουλεύτρεις καὶ ἐδιάβασέ τις εἰς τὸν Σουλτάνο καὶ ἔβγαλέ τον πρῶτό του μουνούχο μ' ἄλλους μουνούχους καὶ συντροφία πολλὴ καὶ τὶς ἐδιάβασε εἰς τὴν Ἑγριπο.

Λοιπὸν ὡσὰν ἐπῆρε τὰ κάστρο τῶν Ρωμαίων εἰς τὸν Μωρέα, ἄρχισε νὰ βάλῃ χέρι καὶ εἰς τὰ κάστρο, ὅπου ὠρίζαν οἱ Βενετζᾶνοι εἰς τὸ Μωρέα. Τότε ἐδιάβη τὸ μέρος τῆς Κορώνης καὶ ὁ Τζογᾶνος πασσᾶς ἐδιάβη μὲ φουσσᾶτο εἰς τὴν Καλαμάτα καὶ τὴν ἐπῆρε ἀπὸ τὸν πρίντζιπον (68α) τὸν Τουντάκι.

Καὶ ἀποκεῖ ἐδιάβη εἰς τὸν Γρεμπενὸ τὸ κάστρο ὅπου ἔναι ἀπάνω εἰςὲ βουνὸ σκληρότοπος καστέλλι καὶ δὲν ἠπόρησε νὰ τὸ πάρῃ. Καὶ ὁ Σουλτάνος ἐβγήκε ἀπὸ τὴν Κορώνη καὶ ἐδιάβη νὰ δοκιμάσῃ τὸ Ναυαρίνο, ὅπου ἦτονε μέσα φευγᾶτος ὁ Δεσπότης Θωμᾶς, διατι ἀκαρτέρειε τὸ τέλος τοῦ Μωρέως πὼς θέλει ἀπογενῆ. Καὶ ὡσὰν εἶδε καὶ ἔμαθε τὰ γενόμενα καὶ τὴν καταδίκην τοῦ ἐλεεινοῦ Μωρέως, καὶ ἐπῆρε τὴν φαμελία του καὶ ἐμπῆκε εἰςὲ καράβι καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Ρώμη, εἰς τὸν Πάπα καὶ ἐτελείωσε τὴν ζωὴ του εἰρηνικά.

Καὶ τότε ἤρθανε καράβια βενέτικα εἰς τὸ Ναυαρίνο μὲ τοὺς ἡμπασσαδόρους τῶν Βενετζᾶνων, καὶ ἐδιάβησαν εἰς τὸν Σουλτάν Μεχεμέτη, καὶ ἐστερέωσαν τὴν ἀγάπην, ὅπου εἶχανε καὶ προτύτερα. Ἐτρέχανε οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰ χωρία τὰ Βενέτικα καὶ ἐπιάσανε πολλοὺς καὶ τοὺς ἐκάμνανε σκλάβους.

Καὶ ἀποκεῖ ἐσηκώθη ἀπὸ τὸ Ναυαρίνο καὶ ἐπῆγε χαλῶντας τὴν Ἀχαΐα. Καὶ τότε

ἔστειλε τὸν Δεσπότη Δημήτριον καὶ ἐπήγαινε τὰ μέρη τῆς Θήβας μὲ συντροφία· καὶ ἐπειδὴ ἐπήγαινε ὁ Σουλτάνος τὰ μέρη τῆς Ἀχαΐας τῶν Πατρῶν καὶ ἔσυρνε μαζί του καὶ τὸν Ἀσάνη, τὸν γαμπρό του, τότε ἤρθανε χριστιανοὶ ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Ἀγίας Μαύρας καὶ ἀπὸ ἄλλους ἀγαπημένους, πὼς ὁ Τζογᾶνος μπέτης ἔπιασε πολλοὺς ραγιᾶδες χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἔκαμε σκλάβους. Τότε τοὺς ἔδωσε ὄρισμὸ ὅτι νὰ εἶναι ἐλεύτεροι καὶ τὸν Τζογᾶνο τὸν ἔβγαλε ἀπὸ τὴν τιμὴν του, τὸν ἐδιώξε καὶ τὸ φλαμπουρό του τὸ ἔδωσε τοῦ Φλαμπουριάρη τῶν Σκουπίων, τὸν ὁποῖον τὸν ἔστειλε καὶ ἐδιάβη καὶ ἐπῆρε τὸ Γρεμπενὸ καὶ ὁ Σουλτάνος ἐπήγαινε τὸ μέσος τοῦ Μωρέως ἀπὸ τὰ χωρία καὶ ἔπιασε τοὺς ἐλεεινοὺς χριστιανοὺς καὶ ἄλλους ἐσκοτώνει καὶ ἄλλους ἔκαμε σκλάβους.

Καὶ οἱ ἐπίλοιποι Χριστιανοὶ δὲν εἶχανε τί κάμει διὰ νὰ γλυτώσουνε καὶ ἐμαζώνανε τὸ βίον τους καὶ ἐπηγαίνανε καὶ ἐπροσκυνούσανε τὸν Σουλτάνο καὶ τοῦ τὸ δίδανε καὶ ἐγλυτώνανε. Καὶ τὸ φουσσᾶτο οἱ Τοῦρκοι ἐπηγαίνανε ἀπὸ τὰ χωρία καὶ ἀπὸ τὶς χῶρες καὶ ἐδιαλέγανε τοὺς καλλίτερος (69) καὶ τοὺς ἐκάμνανε σκλάβους καὶ ἐδιαγουμίζανε τὰ ἐλεεινὰ χωρία καὶ ἔγινε πρόβατο ὁ ἐλεεινὸς Μωρέας εἰς τὰ δόντια τοῦ λύκου.

Καὶ ἀποκεῖ ἐδιάβη εἰς τὴν Πάτρα μὲ ὄλο του τὸ φουσσᾶτο καὶ ἐπερίλαβε τὸ κάστρο καὶ ἔστειλε φουσσᾶτο εἰς τὸν Σαλμενίκο ὅτι νὰ παραδοθοῦνε, καὶ ἀποκρίθησαν καὶ εἶπανε: « Δὲν ἤξέρομε τί νὰ κάμωμε, διατι εἶδαμε τὴν καταδίκην, ὅπου ἔκαμες εἰς τὶς ἄλλε[ς] χῶρες καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους καὶ ἐπαραδιδόντησαν καὶ ἀπέκει τοὺς ἔκοφτες ».

Λοιπὸν τὸ Σαλμενίκο στέκει εἰςὲ μίαν κορφή βουνοῦ δυνατό. Ἐκεῖ εἶχανε τὲς γυναῖκες τους καὶ τὰ παιδιά τους, ὁμοίως καὶ τὰ ἄλλα χωρία. Λοιπὸν τότε ἐδώσανε πόλεμον εἰς τὸ Βαρούσι καὶ ἐπολεμούσανε ἐφτά ἡμέρες καὶ τοὺς ἐπῆρανε τὸ νερὸ ὅτι δὲν εἶχανε μέσα, καὶ δὲν εἶχανε τί κάμει διψασμένοι, πεινασμένοι καὶ ἐπαραδόθησαν. Καὶ τοὺς ἐπῆρε καὶ τοὺς ἔκαμε ὅλους σκλάβους καὶ τοὺς ἐμέρασε τοῦ φουσσᾶτου του καὶ ἐπῆρε ἐννιακόσα παιδιά ἀρσενικά καὶ τὰ ἔκαμε διὰ γιαννιτζάρους καὶ τοὺς χωριάτες τοὺς ἔβγαλε καὶ τοὺς ἐπούλησε σκλάβους.

Καὶ ὁ Παλαιολόγος, ὅπου ἦτονε ἀφέντης εἰςὲ δαῦτο ἦτονε εἰς τὸ δυναμότερο καστέλλι τοῦ Σαλμενίκο καὶ ἔστειλε λόγο, ὅτι ἂν ὀρίση νὰ μακρύσῃ ἀπὸ τὸ Σαλμενίκο ἕως ἓνα μίλι μὲ ὄλο του τὸ φουσσᾶτο στέργει νὰ παραδώσῃ τὸ κάστρο κατὰ πῶς ἔναι. Καὶ τότε ἔστερξε ὁ Σουλτάνος καὶ ἐδιάβη, ἀμῆ ἄφησε τὸν Καμουτζ πασσᾶ νὰ περιλάβῃ τὸ κάστρο. Καὶ οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἠθέλανε νὰ ἠκούσουνε τοῦ Παλαιολόγου, διατι εἶχανε τὰ ρούχα τους κρυμμένα καὶ εἰς τὰ κάστρο τῶν Βενετζᾶνων, μόνε ἀνοίξανε τὶς πόρτες τῆ νύκτα καὶ ἐφύγανε. Καὶ ὁ Καμουτζ πασσᾶς, ὅπου ἐφύλαγε ὄξω τοὺς ἔπιασε καὶ τοὺς ἔκαμε σκλάβους. Καὶ ὡσὰν εἶδανε οἱ ἐπίλοιποι Ρωμαῖοι ὅπου ἐμείνανε, δὲν ἠθέλανε νὰ παραδοθοῦνε, μόνε ἐστειλανε εἰς τὸν Σουλτάνο πὼς « ὁ Καμουτζ πασσᾶς δὲν ἐστάθη στὸ λόγο του, μόνο ἔπιασε (69α) ἀνθρώπους μας καὶ τοὺς ἔκαμε σκλάβους καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπαραδώσαμε τὸ κάστρο ». Τότε ἔβγαλε τὸν Καμουτζο ἀπὸ τὴν τιμὴν του καὶ ἔβαλε τὸν Τζογᾶνο νὰ κυττάξῃ τὰ πράματα τοῦ Μωρέως.

[Ἐπεταὶ συνέχεια]

LA LETTERATURA NEO-GRECA

dei Proff. SILVIO GIUSEPPE MERCATI e GIORGIO ZORAS
della R. Università di Roma

[Riproduciamo dall'Enciclopedia Italiana Treccani il seguente articolo riguardante l'evoluzione della Letteratura greca nel periodo post-bizantino].

Come la letteratura bizantina è la continuazione della letteratura dello età ellenistica e imperiale, così la letteratura neogreca continua quella bizantina. Veramente le origini delle nuove tendenze nella lingua e nello spirito e nelle forme vanno ricercate nella poesia popolare e nei vari poemi romanzeschi in volgare che s'incontrano fin dal sec. XII. Siccome però questa produzione si suole considerare entro il periodo bizantino il presente esame s'inizia dalla caduta dell'impero bizantino, la quale, se distrusse il centro intellettuale della capitale, che restò solo religioso, non soffocò totalmente la vita spirituale greca. Pur sotto il giogo turco il popolo seppe conservare la sua fisionomia etnica, benchè l'alta cultura nazionale si perdesse, eccetto quei pochi residui che si conservarono nei monasteri e presso le cospicue famiglie greche di Costantinopoli. Perciò il popolo era risospinto a quel primitivo grado di cultura, in cui le tradizioni religiose e i canti popolari sono il suo esclusivo nutrimento spirituale. Mentre i canti, celebrando i gloriosi ricordi del passato e le eroiche azioni di Digenis Acritis contro gl'infedeli, tenevano desto nel popolo un ideale nazionale, il capo spirituale, il Patriarca di Costantinopoli, godendo delle prerogative riconosciutegli dal sultano, di supremo amministratore e giudice dei Romei ortodossi, conservava un riflesso dell'antico impero bizantino. Ma tutto ciò era ben poco. Sotto il giogo della tirannia turca e la continua minaccia della morte era impossibile non solo un progresso sistematico, ma persino l'esistenza di una letteratura; qualunque movimento spirituale e culturale viene ben presto soffocato in tutto il paese.

Rodi, Cipro, Creta. — In una condizione privilegiata si trovarono le isole di Rodi, Cipro, Creta e l'Eptaneso, che sotto la signoria dei cavalieri e veneta riuscirono a sottrarsi, più o meno a lungo, al dominio turco. L'occupazione veneta esercitò su queste isole una larga e benefica influenza, favorendo un'importante fioritura letteraria. Per Rodi si ricordano le cosiddette poesie amorose di Rodi (benchè non esclusivamente rodiesi): « La peste di Rodi » del 1498 e il « Belisario » di Emanuele Georgilàs. Più abbondante la produzione di Cipro: una traduzione di sonetti del Petrarca ci attesta la conoscenza nell'isola della poesia italiana, la cui influenza è evidente anche in

canti d'amore scritti in lingua vernacola. Passate anche queste isole — Rodi nel 1522 e Cipro nel 1570 — sotto i Turchi, unico centro letterario resta Creta, ove il dominio veneto si protrae sino al 1669, procurando all'isola prosperità e benessere.

Anche la letteratura cretese, soprattutto epica e drammatica offre un'altra prova dell'estesa influenza italiana. L'opera di gran lunga più importante è l'« Erotoerito » di Vincenzo Cornaros. Il grazioso idillio « Ἡ βοσκοπούλα » (La pastorella), pubblicato da Drimytinós, erroneamente ritenutone autore, a Venezia nel 1627, che ci richiama al melodramma pastorale italiano dell'epoca, fu apprezzato in Occidente e pur oggi si canta in varie isole dell'Egeo. Ricordiamo l'« Apókopos » di Mpergadis, pallida imitazione della « Divina Commedia », che descrive un viaggio fantastico nell'Adè; e la « Rima lamentevole sull'amaro e insaziabile Adè » di Pikatoros (inizio del sec. XVI). Appartengono pure al sec. XVI la « Rima di una fanciulla e di un giovane », poema d'un amore tradito, l'« Esilio » d'ignoto autore che descrive le sofferenze di chi vive lontano dalla patria; l'« Assedio di Malta » di A. Achelis, riduzione in versi del racconto di P. Gentil de Vendôme sull'assalto dei Turchi contro quell'isola (1565), e le poesie di Sachlikis. L'epica lotta tra i Veneziani e i Turchi (1648-1669) viene narrata in 12 mila versi nella « Guerra di Creta » di M. Zanes Mpunialis. Ma è importante specialmente la ricca letteratura teatrale cretese. Viene in prima linea, se non in ordine di tempo (si dubita dell'esistenza dell'edizione principe del 1535), certamente per i pregi artistici il « Sacrificio di Abramo » il cui ignoto autore, pur servendosi di modelli italiani (tra cui l'« Isacco » di Luigi Groto), per i motivi attinti dalla poesia popolare e specialmente per la trattazione psicologica dell'amore materno e la vivacità dell'azione ha saputo creare un'opera in certo modo originale. Meglio conosciuta e molto più popolare è l'« Erofile » di Giorgio Chortakis, in cinque atti, pubblicata per la prima volta nel 1637. Sono da annoverare anche lo « Zenone, » imitazione della tragedia latina omonima del gesuita Giuseppe Simon (Roma 1648); lo « Stathis, commedia analoga al « Fedele » di Pasqualigo; il « Gyparis, » tragicommedia postorale, ove compaiono tradotti versi del Guarini, del Tasso e dell'Ongaro, che descrive la conversione all'amore di due pastorelle, che prima l'avevano deriso; il « Fortunato » di Marco Antonio Foscolo.

L'importanza della letteratura cretese, che ebbe vasta risonanza in Grecia, consiste nell'unità e freschezza della lingua, che è un dialetto elevato alla dignità di idioma letterario, capace di esprimere musicalmente e plasticamente tutte le situazioni liriche e drammatiche. Si presenta poi come argomento degno di accurato studio l'influenza della letteratura italiana, la quale si manifesta anche nel lessico e qualche volta persino nella sostituzione della scrittura latina ai caratteri greci.

La letteratura fuori di Creta. I fanarioti. — In Creta sarebbe indubbia-

mente sorta una vera letteratura neogreca, se si promettenti germogli non fossero stati troncati dalla conquista turca del 1669.

Certo non mancarono anche altrove tentativi poetici rappresentati da lamenti sulla perdita delle città più importanti, Costantinopoli, Atene, Cipro, da poemetti didattici o storici, come quello di Giovanni Koronòs che in 500 versi canta le gesta del condottiero Mercurio Bua al servizio di Venezia, la « Storia di Taliapiera » e la « Storia del re di Scozia e della regina d'Inghilterra, » tratta dal « Decamerone », di Giacomo Trivolis. Questi poemi però e altri numerosi che videro la luce fino al sec. XVIII hanno importanza solo documentaria, ma scarso valore artistico. Superiori le favole di Giorgio Etolòs (sec. XVI), che riduce in versi le favole esopiche. Anche la lirica non ha molto da presentare in quest'epoca.

I pochi componimenti degni di nota, tra cui una serie di sonetti, sono dovuti a Greci che avevano studiato in Italia o si erano definitivamente stabiliti in Occidente. Solo verso l'inizio del sec. XVIII s'incontrano nelle Isole Ionie, specialmente a Zante, alcuni tentativi sotto l'influenza italiana; si rendono più sensibili verso la fine del secolo, quando il dominio francese e quello russo, succedutisi al veneto, diedero luogo a scissioni e lotte tra i nobili e il popolo. Una poesia a sfondo satirico e polemico annuncia il risveglio letterario in quelle isole. Le opere di N. Kutuzis (1746-1819) di A. Martèlaos (1754-1819) e di T. Danelakis presentano alcuni pregi come pitture degli odi personali e della satira del tempo.

Un movimento più serio si avverte a Costantinopoli, ove per iniziativa del patriarcato si era fondata la « Grande scuola nazionale » che fu per tutto il periodo della schiavitù il centro più attivo degli studi, e sul cui modello si aprirono più tardi scuole minori in altre parti. Intorno al Patriarca, che è ormai capo supremo della nazione, si concentrano le famiglie più ricche e più colte, che dalla località (Fanár), dove esso risiede dal 1601, sono denominate fanariote. I loro discendenti, che attingono la loro cultura dal mondo classico e dall'Occidente, ove spesso vengono educati, riescono presto a occupare i posti più elevati nell'amministrazione ottomana; tra essi sono scelti i principi delle Province Danubiane, le quali diventano così un altro centro di cultura greca e un focolare per il movimento d'insurrezione. Senonchè la loro produzione letteraria, ispirata da calcoli patriottici e dalla costante preoccupazione di un ritorno verso il passato, ritenuto unico mezzo di salvezza per la lingua e per la razza, riesce generalmente fredda e poco interessante.

Fra la letteratura, prevalentemente teologica e didattica, sono di maggior rilievo le opere di Nicola Sofianòs di Corfù, il quale, educato a Roma, comprese fra i primi gli inconvenienti della tendenza arcaicizzante, e cercò di farsi maestro ai suoi contemporanei. Publica nel 1554 a Venezia una traduzione in lingua parlata dell'« Educazione dei giovani » di Plutarco,

esprimendo nel prologo le sue idee sulla questione linguistica; e compila anche una grammatica della lingua popolare, rendendosi così il promotore della tendenza volgareggiante. Anche Francesco Skufos ed Elia Miniàtis seguono in fatto di lingua idee non molto diverse. Il primo, rifugiatosi in Italia dopo la conquista turca di Creta, sua patria, e divenuto professore alla scuola greca di Venezia, è principalmente noto per la sua « Arte retorica ». Del secondo, nato a Cefalonia nel 1689, ma educato a Venezia, ebbero larghissima diffusione la « Pietra dello scandalo » (sulla causa dello scisma) e il libro di prediche « Insegnamenti », che fu tradotto anche in italiano. Vincenzo Damodòs (1679-175-) da Cefalonia adotta nelle sue opere filosofiche il volgare e nella logica ne spiega le ragioni. Degni di nota anche due scrittori ecclesiastici: Niceforo Theotòkis (1736-1800) di Corfù ed Eugenio Bulgaris (1716-1806) che, oltre a opere teologiche e polemiche contro i Latini, composero o tradussero trattati di filosofia, geografia, matematica e scienze naturali e cercarono di diffondere le idee filosofiche occidentali. Benchè il Theotòkis abbia reso omaggio alla lingua volgare col suo « Κυρι-αχοδρόμιον » (Corso di Vangeli domenicali), pure seguiva un indirizzo strettamente classicheggiante e può considerarsi il precursore della « katharevusa ». Cesario Dapintos, nato a Scopelo nel 1714 e, dopo una vita avventurosa, morto monaco al M. Athos nel 1789, compose molte opere « Specchio delle donne, Giardino delle Grazie, Efemeridi Daciche » di stile sciatto, in lingua vicina a quella parlata.

Poesia popolare. — Mentre la letteratura dotta in generale decade, prende grande sviluppo la poesia popolare, che in Grecia costituisce un elemento importante della produzione artistica. Ai canti popolari della Grecia antica seguono quelli del periodo bizantino che culminano nei canti acritici (da ἀκρίτης « limitaneo »); a questi si riallacciano quelli dell'epoca post-bizantina, che costituiscono durante il periodo della schiavitù un elemento culturale dei più caratteristici e importanti. Anche dopo la creazione dello stato libero e la rinascita spirituale, la poesia popolare continuò a essere largamente coltivata e a esercitare grande influenza sulla letteratura. Alla poesia popolare s'ispirarono i giovani poeti della scuola ionica e più tardi quelli del gruppo ateniese, quando, stanchi delle correnti predominanti che imitavano servilmente la letteratura romantica dei paesi nordici e latini, vollero acquistare una propria originalità e libertà di spirito, aderendo alla lingua, ai sentimenti, alla vita del loro paese. La poesia popolare greca, caratteristica per la vivacità, per la semplice e chiara espressione, per i sentimenti profondi e sinceri, per l'agilità della lingua e della ritmica, si presenta non come una poesia primitiva ed elementare, ma progredita e perfezionata.

Tra le varie classi di questi canti ricordiamo quelli « cleftici »: piccole epepee piene di passione e drammaticità descrivono con vivi colori la vita

avventurosa e randagia dei clefti. Ben si comprende come questi tesori di poesia popolare destassero in Europa la più viva ammirazione.

Albori di rinascita. — Nel sec. XVIII incomincia un lavoro più organico e si scorgono i primi bagliori di un'alba novella. I Greci soprattutto col commercio avevano raggiunto un certo benessere economico, mentre il clero e i fanarioti intraprendevano un'intensa azione educatrice con l'istituzione di scuole e società letterarie, con la diffusione di libri stampati a Venezia, Trieste, e Vienna, dove erano fiorenti colonie. S'intensificano i contatti con l'Occidente e si allarga la conoscenza delle letterature italiana e francese, mediante numerose traduzioni. Dai giovani, che hanno compiuto la loro educazione in Italia e in Francia, si propagano in patria le nuove idee dell'enciclopedismo e della rivoluzione francese. Maturano così i primi frutti di un risveglio intellettuale e nazionale. In questo periodo di fermento si acuisce la questione della lingua che prosegue fino ai nostri giorni. Nel nuovo regno di Grecia si adotta come lingua ufficiale la «katharevusa».

Intanto Rigas di Ferrè (o Velestino, 1750–1798) lancia il suo appello agli oppressi e, nuovo Tirteo, incita i Greci alla riscossa con canti infocati d'amor patrio che suggella con la vita; Giovanni Vilaràs (1771–1823) scrive liriche, favole e satire argute in lingua dialettale, Atanasio Christòpulos (1772–1847), lirico e drammatico, mette in ridicolo le esagerazioni puriste nella commedia «Korakistika» (Lingua dei corvi; con allusione a A. Korais), che sarà poi imitata da Demetrio Byzántios nella «Babilonia». Si arriva così all'epoca dell'insurrezione greca.

Scuola ionica. — Un sano e fecondo movimento letterario di produce nelle Isole Ionie, che, sottratte come possedimento veneto alla barbarie turca, avevano goduto i vantaggi d'una grande cultura, sotto l'influenza italiana, in parte controbilanciata dalla diversità di culto, dall'immigrazione di profughi greci e dall'intimo contatto con i fratelli oppressi della vicina sponda. Mentre le classi alte dipendevano per l'istruzione ed educazione dall'Italia (si frequentavano le università italiane; l'italiano fu la lingua ufficiale sino al 1851), cresceva fra il popolo l'influsso dei canti dei clefti. Così tra i giovani, che addestrati alle finezze della poesia italiana comprendevano i pregi di una lingua scritta in contatto con la vita, sorse una scuola poetica, che coscientemente s'ispira alla poesia dei canti nazionali e adopera la lingua popolare. Di questa schiera, che si contraddistingue per finezza artistica, vigoria d'espressione, profondità di pensiero, patriottismo, giusto temperamento di classicismo e romanticismo, diventa presto capo e maestro Dionisio Solomòs (1798–1857), l'amico di Foscolo, Monti e Tommaseo, il massimo poeta della Grecia moderna.

Nato a Zante, viene giovane in Italia, ove compie gli studii universitari e scrive le prime poesie in lingua italiana. Indipendente economicamente, dedica la sua vita all'arte e alla poesia, ma, di carattere strano e

irregolare, lascia molti suoi lavori incompiuti. Qui ricordiamo solo l'«Inno alla libertà», che per l'entusiasmo patriottico e poetico, l'arditezza della fantasia e la vigoria della lingua nobile, ma naturale, meritò di assurgere a inno nazionale della Grecia. Grandissima l'influenza del Solomòs sulla scuola ionica e sulle generazioni posteriori. Vicino a lui il pindarico Andrea Calvo (Kalbo), pure di Zante (1782–1867). Educato anch'egli in Italia, scrisse in italiano due tragedie e in greco due raccolte di poesie «Lira» e «Liriche». Originale nei concetti, con una lingua nè purista nè popolare, ma tutta personale, con nuovi schemi metrici d'impronta italiana, sorpassa spesso in forza poetica lo stesso Solomòs. Tra i migliori discepoli del Solomòs sono: Giacomo Polylàs (1826–1896) di Corfù, profondo osservatore e critico, fine traduttore dal tedesco, dall'inglese e dal greco antico; il sentimentale e mistico Giulio Tipaldo (Typaldos) di Cefalonia (1814–1883), vissuto a lungo in Italia, ardente del greco popolare, traduttore della «Gerusalemme Liberata»; Giorgio Tertsetis (1800–1874), che scrisse in italiano la «Morte di Socrate», e, tra le varie opere greche, il mediocre «Sogno del re Ottone», che, a imitazione della Divina Commedia, descrive il viaggio nell'oltretomba del re e della regina per ricevere ammaestramenti dagli antichi; Gerasimo Markoràs (1826–1911), corretto verseggiatore il cui «Giuramento» è stupenda rievocazione di episodi dell'insurrezione cretese del 1866; S. Marzokis (1855–1913; figlio di un Marzocchi oriundo bolognese), che ha schiuso nuovi orizzonti alla poesia neogreca riaccostandola alle forme classiche e riproducendo metri italiani (in italiano scrisse «Poesie e Ore di tormento»); Lorenzo Mavilis (1860–1912), finissimo cesellatore di sonetti e traduttore da lingue europee e dal sanscrito, ucciso a Driskos sotto la divisa di capitano garibaldino; Giorgio Kalosguros (1849–1902), fine critico e traduttore delle poesie italiane del Solomòs, dei «Sepolcri» del Foscolo, del «Saul» dell'Alfieri, dell'«Inferno» di Dante. Ricordiamo pure Andrea Laskaratos di Cefalonia (1811–1901), poeta satirico, che esercitò grande influenza con le sue aspre censure e con la severità dei suoi costumi. In italiano scrisse «Le mie sofferenze e le mie osservazioni nelle prigioni di Cefalonia» e l'«Autobiografia». Alla scuola ionica si riconnettono due grandi poeti, per quanto abbiano alcune speciali caratteristiche: l'epirota Giorgio Zalokostas (1805–1858), il soldato che con poemetti epico-lirici canta episodi e scene della gloriosa epopea nazionale; duramente provato dalla sorte, effonde nelle sue liriche il dolore e l'amarezza. Molto superiore a lui, Aristotele Valaoritidis di Leucade (1824–1879), che nei «Ricordi dei morti» e nei grandi poemi epico-lirici canta la lotta dell'anima greca contro la malvagità del tiranno Ali pascià (Frosyne), l'avversione alla signoria straniera (Fotinòs) e le eroiche imprese della rivoluzione (Atanasio Diákos). Pretto romantico, si abbandona talvolta all'enfasi vittorughiana. Con le sue poesie, che possono definirsi poesia popolare sollevata a poesia d'arte — tanto s'ispira nella forma

e nel contenuto ai canti cleftici — contribuì efficacemente alla formazione della nuova lingua poetica.

Scuola ateniese. — Parallelamente alla scuola ionica, nella Grecia continentale sorgeva e rapidamente si propagava la scuola ateniese o romantica, che predomina dalla costituzione del regno sino al 1880. Ne sono fondatori Greci fanarioti, accorsi allo scoppio della rivoluzione per cooperare alla causa nazionale e stabilirsi in Atene, divenuta la capitale e il centro culturale dello stato. Ammiratori della letteratura francese, soggiacciono alle tendenze romantiche, presto degenerate in romanticismo esagerato e pessimismo deleterio: adoratori dell'antichità e fautori, come tutti i fanarioti, della lingua purista, questa adottano nelle loro opere letterarie.

Emergono fra essi i fratelli Sutsos che, educati in Occidente, traduttori poliglotti, introducono per primi in Grecia il romanticismo. Il maggiore, Alessandro (1803–1863), nelle satire, nell'«Errante», ispirato dal «Childe Harold», e nella «Grecia lottante contro la Turchia», sfoga il suo odio contro Capodistria, la reggenza bavarese e i Turchi; l'altro, Panagiòtis (1806–1868), nelle sue opere («Ο ὄδοιπóρος — Il Viandante — suggerito dal «Manfredo» di Byron) rivela un'indole più sentimentale e pessimista. Con essi Alessandro Rizos Rangabis (1810–1902), scrittore straordinariamente fecondo e di notevole finezza stilistica, le cui liriche, complicate nella forma, riescono fredde; Elia Tantalidis (1818–1879) da Costantinopoli, Giovanni Karasutsas (1824–1876) da Smirne, Teodoro Orfanidis (1817–1886), scrittore di vasta coltura e rinomato botanico. Rappresentano l'imperante romanticismo Achille Paraschos da Nauplia (1838–1895), che, dotato di facile lirismo, fu a suo tempo popolarissimo; e poeti immaturamente rapiti, Demetrio Paparrigopulos (1843–1873), profondo pensatore pessimista e Spiridione Vasiliàdis (1845–1874), lirico anche nei suoi drammi. Alla stessa scuola appartiene Angelo Blachos (1838–1909), di larga cultura, traduttore dal greco antico e da lingue moderne; Giorgio Paraschos (1822–1886), fratello d'Achille; Alessandro Byzantios (1841–1898) e parecchi altri.

Per quanto le due scuole differissero nell'indirizzo e nell'uso della lingua, possedevano alcuni elementi comuni; anzitutto il sentimento patriottico, che in alcuni trascende in patriolatria (la «Grande Idea», la ricostituzione dell'impero con capitale Bizanzio, è il miraggio che seduce i poeti di questo periodo) e la predilezione per la forma epica e per il verso politico (decapentasilabo), che man mano si perfeziona diventando il metro preferito.

La prosa progredisce lentamente. La piccola Grecia, improvvisata socialmente, politicamente e moralmente, priva di tradizione filologica, si abbandona ai facili entusiasmi e al lirismo. I temi delle novelle e dei romanzi si cercano non nella vita quotidiana, ma nella storia, oppure si attingono dalle società occidentali, conservando sempre lo sfondo romantico. Perciò

da principio la prosa non partecipa, anzi resta estranea all'anima del popolo, come ne è indice l'uso pragmatico della lingua pura arcaicizzante.

Presentano dunque mediocre valore alcune opere dei fratelli Sutsos, di Rangabis, di Blachos, di Pop. Poche le eccezioni, tra cui il «Thános Blekas», fedele pittura della vita montanara e della società dell'epoca del re Ottone, del dotto Paolo Kalligàs (1814–1890), che può considerarsi il padre del romanzo neoellenico, e la «Papessa Giovanna» di Emanuele Roidis (1835–1914), romanzo storico, che si attirò la scomunica del S. Sinodo. Ricordiamo anche Demetrio Vikelas (1835–1909), la cui opera (Λουκῆς Λάρας, e altri bozzetti) si distingue per lo spirito realistico e per la vivacità e semplicità della narrazione; Stefano Xenos, noto specie per «Ἡ ἥρωὶς τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως» (L'eroina della rivoluzione greca); Giovanni Zampèlios per i «Κρητικὸὶ γάμοι» (Nozze cretesi) e altri ancora.

Straordinariamente abbondante è la produzione drammatica, per quanto non riesca a toccare alte mete. Nella maggior parte degli autori manca la analisi psicologica e l'originalità. Gli uni, ammiratori della tragedia classica, ricalcano le antiche orme, gli altri, imbevuti di idee occidentali, imitano il teatro shakespeariano e i classici italiani e francesi del sec. XVI. Si credeva che la società greca, povera e semplice, non potesse offrire materia adatta, e non si pensava che quella società, dai costumi primitivi e dall'animo schetto, poteva essere una vera miniera per l'artista. Anche quei pochi che, avendo compreso gl'inconvenienti dell'indirizzo dominante, si propogono di liberarsi dall'imitazione straniera, non sempre ci riescono. Grande ostacolo offre la metrica e la lingua arcaica, che toglie vivacità e naturalezza al dialogo e impaccia l'azione.

Le tragedie di Giovanni Zampèlios (1786–1866) d'ispirazione patriottica risentono l'influenza dell'Alfieri (Timoleonte); i drammi dei Sutsos sono impregnati di byronismo e romanticismo pessimista e quelli di Rangabis hanno un'impronta arcaica. Più interessanti i drammi di Demetrio Vernardákis (1834–1907) e di Spiridione Vasiliàdis (Galatea).¶

Nuova scuola ateniese. — Nell'ultimo quarto del 1800 si ha, in tutti i campi della letteratura, una rinascita favorita dalle migliorate condizioni dello stato, dall'incremento della coltura e dalla maggiore conoscenza delle letterature straniere, di cui si traducono le opere più significative e si seguono le nuove tendenze. Il parnassianesimo, il simbolismo, l'espressionismo, e tutte le altre correnti dell'Europa nordica e latina, specialmente della Francia, si propagano presto e trovano numerosi seguaci, ai quali non manca ormai una propria tradizione letteraria e un indirizzo nella severa critica del Roidis, che per primo condanna le tendenze fino allora prevalenti. Si cercò di liberarsi dalle chimere ed esagerazioni sentimentali del passato, abbandonando nello stesso tempo l'indirizzo arcaicizzante. La poesia divenuta più pensata e riflessa, si avvia verso larghi orizzonti e affronta i grandi pro-

blemi. Dirige questo movimento Costis Palamàs, e con lui specialmente Giorgio Drosinis e Giovanni Polemis. Una reazione ben più violenta inizia nel 1888 Giovanni Psycharis con «Τὸ ταξίδι μου» (Il mio viaggio), in cui si rende pioniere audace della lingua volgare. Il suo riformismo, radicale anche in fatto di ortografia, è adottato con entusiasmo dai giovani, alcuni dei quali si spingono a esagerazioni estremiste creando quell'indirizzo «scapigliato» conosciuto sotto il nome di malliarismo (μαλλιαρισμός). Rinnovato lo spirito informatore e resa più agile e naturale la lingua, il progresso è rapido e sicuro.

Nella poesia, prevalentemente lirica, primeggia il Palamàs, nato a Patrasso nel 1859, poeta di fama universale. La sua poesia fortemente impregnata di tradizioni popolari è stata dapprima descrittiva e sentimentale, poi è divenuta poesia di idee. Vi si trova grazia, potenza, profondità, una tendenza a rendere visioni e sogni fluttuanti con grandi voli lirici, che talvolta si perdono nelle altezze. È vero artista della rima e del ritmo. Con le sue opere «'Ο τάφος» (La tomba), «Τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου» (Gli occhi della mia anima), «Ἰαμβοὶ καὶ ἀναπαιστοὶ» (Giambi e anapesti), «'Ο δωδεκάλογος τοῦ γύφτου» (Il dodecalogo dello zingaro), «Ἡ φλογέρα τοῦ βασιλιᾶ» (Il flauto del re), ecc., segna una data nell'evoluzione della letteratura neogreca. Ha scritto anche articoli di critica letteraria e una novella molto ammirata, «'Ο θάνατος τοῦ Παλληκαριῶ» (La morte del Pallicaro). Tra i numerosi seguaci della nuova scuola emergono Nirvanas (pseudonimo di Apostolidis), profondo studioso, cultore di quasi tutte le forme letterarie; E. Vutieridis, noto oltre che per le sue liriche, per le traduzioni e i suoi studi sulla letteratura neoellenica; Porfyras (Sypsomos), poeta dalla lira triste e delicata, Malakasis, Chatzòpulos, oltre che poeta anche notevole pensatore; Gryparis, lirico e pensatore acuto, traduttore di Eschilo, che con Pietro Blastòs coltiva di preferenza il sonetto; L. Papantoniou, anche garbato prosatore; Skipis, pure scrittore drammatico; Sikelianòs, l'umanista adoratore delle antichità; Filyras (Ikonómopulos), Pasagiànnis, Dafnis, Jofyllis, Uranis e altri. Intanto Costantino Skokos e Giorgio Suris (fondatore del giornale satirico «Ρωμὸς») continuano l'opera di Andrea Laskaratos nella satira e nell'epigramma.

Anche il dramma fa notevoli progressi. I giovani autori ispirati dalla nuova tendenza comprendono che per rendersi originali devono abbandonare gli ambienti storici o stranieri per rivolgersi alla realtà e alla vita greca, adottando anche la lingua parlata.

Tra gl'innovatori si distinguono Anninos, anche critico e spiritoso umorista, lo storico Kampùroglu, Dimitrakòpulos, Làskaris, autore di saggi sulla storia teatrale. T. Moraitinis commediografo e valente prosatore, Demetrio Tankòpulos, pure egregio prosatore e poeta, fondatore della rivista «Νουμάς», organo dei volgaristi. Xenòpulos infine introduce il dramma sociale realista, seguito dalla maggior parte dei nuovi autori tra cui Kampysis (1872–1902), Spiro Melàs, Pantellis Chorn, Mpogris.

Anche la prosa, fino allora fredda e scolastica, diventa interessante e viva. Trionfa la novella folkloristica e verista, senza per altro escludere altre tendenze ed aspirazioni.

Sono precursori del nuovo indirizzo Alessandro Moraitidis (1851–1929) e Alessandro Papadiamantis (1851–1911), novellieri veristi che fanno rivivere i ricordi della loro isola (Skiathos) e la vita marinaresca; Andrea Karkavitsas (1866–1922), narratore appassionato della vita provinciale e rurale; Christovasilis (1861), novelliere della vita montanara epirotina, Damberghis, di quella cretese. Oggi la novella costituisce forse il genere più progredito della letteratura contemporanea, e ciò si deve soprattutto a Xenòpulos, che segna un nuovo periodo per la prosa. Si distinguono pure Epachtitis (Blachogiànnis), i due fratelli Chatzòpulos, Eftaliòtis, Vutyràs, Paroritìs, Papantoniou, e anche Moraitinis, Nirvanas, Melàs. Contemporaneamente alla novella progredisce il romanzo, che, ispirato dall'ambiente regionale, riveste anche un carattere sociale. Primeggia la figura di Gregorio Xenòpulos, nato a Zante nel 1871, il più fedele pittore della vita greca di carattere psicologico. Il romanzo di Xenòpulos si avvicina a quello occidentale, senza per altro allontanarsi dal suo ambiente. Gareggia con lui Kòkkinos, conoscitore profondo della società ateniese, dotato di spirito analitico e psicologico: grazioso narratore sa tener viva l'attenzione dei lettori. Oltre a questi due maggiori rappresentanti, il romanzo trovò in Grecia degni cultori in Lykudis, Kondylàkis, Nirvanas, seguace di Schopenhauer e di Nietzsche, Chatzòpulos, fondatore della rivista «Τέχνη», che fu l'organo dei giovani scrittori, Christomanos, Theotokis che subisce l'influsso di Tolstoj e Dostoevskij. Sono pure da ricordare Travlantonis, Emilia Dafni.

Nel secolo scorso la critica in Grecia era superficiale e guidata generalmente da motivi unilaterali e da passioni personali. Ad eccezione di Roidis e Polyàs, i critici sono pedanti e di ristrette vedute. Ma con il tempo anche la critica si perfeziona, diventa più profonda, più analitica, più serena. Idee ed apprezzamenti errati vengono rettificati: caratteristica la rivalutazione della scuola ironica. Scrivono articoli di notevole valore artistico Palamàs, Kalosguros, Xenòpulos ed anche alcuni giovani con adeguata preparazione, come Kampanis, Politis, Ngolfis, Tsirimokos, Cleone Paraschos.

BIBL.: Le storie letterarie di Rizos Nerulòs (1828), Rangabis (1877), Nicolai (1876), Lamber 1882 (tradotta in italiano da A. Boccardi, Napoli 1883) sono antiquate. K. Dietrich, «Geschichte der byzant. und neugriech. Literatur», Lipsia 1902; D. C. Hesselung, «Histoire de la littérature grecque moderne» trad. a cura di H. Pernot, Parigi 1924; A. Kampanis, «Ἱστορία τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας», Alessandria d'Egitto 1925; E. Vutieridis, «Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας», I, II, I, Atene 1925–1927 (in corso di pubblicazione). Saggi particolari: «Διαλέξεις περὶ ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ 19' αἰῶνος», voll. 2, 2ª ed., Atene 1925; U. Pernot «Études de littérature grecque moderne», s. 2ª, Parigi 1916–1918; F. De Simone-Brouwer, «La Grecia moderna», s. 1ª–3ª, Napoli 1909–13; id., «Per gli studi neoellenici in

Italia», in «Rend. Acc. Lincei», scienze morali, XVII (1908), fasc. 10, ivi la bibl. degli studi neogreci del Canna, Teza, Palumbo, Pavolini, Ciuti, ecc.; È. Legrand, «Bibliothèque grecque vulgaire», voll. 9, Parigi 1880-1902; voll. 10 «Ἐρωτοπαίγνια» a cura di Hesseling-Pernot (1913); id., «Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néohellénique», fasc. 22 in due serie, Parigi 1869-1875; id., «Bibliographie néohellénique... aux XVe et XVIe siècles», voll. 4, Parigi 1885-1906; «Bibliogr. néohell. . . au XVIIIe siècle», voll. 5, Parigi 1894-1903; «Bibliogr. néohell. . . au XVIIIe siècle», voll. 2, a cura di Petit-Pernot, Parigi 1918-28; «Bibliogr. ionienne», voll. 2, Parigi 1910.

Canti popolari: Collezioni generali di C. Fauriel (voll. 2, Parigi 1824-23), A. Passow (Lipsia 1860). E. Legrand (Parigi 1882), N. Politis (Atene 1914). Collez. particolari: P. Aravantinòs (1880) per l'Epiro, A. Jannarakis (1876), e A. Kriáris (1921) per Creta; A. Sakeláriος (1890-91) e Lipertis (1923) per Cipro; Michailidis-Nouaròs (1928) per Scarpanto, P. Gneftòs per Rodi; N. Tommaseo, «Canti popolari greci», Venezia 1842 (ristampa con aggiunte e introd. di P. E. Pavolini, Palermo 1903); P. Aporti, «Canti popolari della Grecia», Milano 1881. — Principali edizioni di autori neoellenici nelle collez. Elefterudakis, Fexis, Kollaros, ecc.

Antologie: F. De Simone-Brouwer, «Μικρὰ ἐκλογή πεζῶν καὶ ποιήσεων», Napoli 1906; E. Brighenti, «Crestomazia neoellenica», Milano 1909; Legrand-Pernot, «Chrestomathie grecque moderne», Parigi 1899; Hesseling-Pernot, «Chrestomathie néohellénique», Parigi 1925. Numerose le antologie liriche: G. Polemis, «Ἄδρα», Atene 1910; C. Skokos, «Νεοελληνική Ἀνθολογία», voll. 2, Atene 1923; T. Agras, «Οἱ νέοι» (1910-1920). Atene 1922.

E. I. A. P. — ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΤΑΛΛΟΣΕΙΣ ΡΑΔΙΟΣΤΑΘΜΩΝ ΜΠΑΡΙ ΚΑΙ ΡΩΜΗΣ.

Δευτέρα	Ραδιοσταθμὸς Μπίτσι (μ. 283,3 κχ. 1059) Ραδιοσταθμὸς 2R09 βραχέων κυμάτων (μ. 31,02 κχ. 9.670). Καθημερινὰ μεταδόσεις: ὄρα Ἀθηνῶν 9,15 — 10 μ. μ.	Σταθμὸς Ρώμης (βραχέων κυμάτων: μ. 31,13 κχ. 9630) ὄρα Ἀθηνῶν: 0,40-1 πρώτῃ.	Διεθνῶνσις τμήματος Ἑλληνικῶν μεταδόσεων καὶ περιοδικῶ «Ραδιο-Ἐπιθεώρησις»:
Τρίτη	Ἐθνικὸς Ἑλληνικὸς ὕμνος. Διεθνῆς εἰδησογραφικὸν Δελτίον. Διάλειξις. Εἰδήσεις ἀπὸ τὰς ἐπιρχίας καὶ τὸν ἔξω Ἑλληνισμὸν. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραγούδι καὶ δίσκοι).	Ἑλληνικαὶ καὶ διεθνεῖς εἰδήσεις. Μετάδοσις ἑλληνικῆς μουσικῆς.	E. I. A. P. Sezione Trasmissioni Greche Via Montello 5 ROMA (Italia)
Τετάρτη	Ἐθνικὸς Ἑλληνικὸς ὕμνος. Διεθνῆς εἰδησογραφικὸν Δελτίον. Διάλειξις. Οἰκονομικαὶ εἰδήσεις καὶ νέα διάφορα. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραγούδι καὶ δίσκοι).	Ἑλληνικαὶ καὶ διεθνεῖς εἰδήσεις. Νέα διάφορα.	
Πέμπτη	Ἐθνικὸς Ἑλληνικὸς ὕμνος. Διεθνῆς εἰδησογραφικὸν Δελτίον. Διάλειξις. Εἰδήσεις ἀπὸ τὴν πνευματικὴν κίνησιν. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραγούδι καὶ δίσκοι).	Ἑλληνικαὶ καὶ διεθνεῖς εἰδήσεις. Μετάδοσις ἑλληνικῆς μουσικῆς.	Ἀναποκαρπὶτὴς τμήματος Ἑλληνικῶν μεταδόσεων καὶ περιοδικῶ «Ραδιο-Ἐπιθεώρησις» ἐν Ἑλλάδι:
Παρασκευή	Ἐθνικὸς Ἑλληνικὸς ὕμνος. Διεθνῆς εἰδησογραφικὸν Δελτίον. Διάλειξις. Τουριστικὴ εἰδήσεις. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραγούδι καὶ δίσκοι).	Ἑλληνικαὶ καὶ διεθνεῖς εἰδήσεις. Νέα διάφορα.	
Σάββατον	Ἐθνικὸς Ἑλληνικὸς ὕμνος. Διεθνῆς εἰδησογραφικὸν Δελτίον. Διάλειξις. Εἰδήσεις καὶ νέα διάφορα. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραγούδι καὶ πιάνο).	Ἑλληνικαὶ καὶ διεθνεῖς εἰδήσεις. Μετάδοσις ἑλληνικῆς μουσικῆς.	κ. Μάριος Βαΐάνος ὁδὸς Ἀκαδημίας 26 ΑΘΗΝΑΙ
Κυριακή	Ἐθνικὸς Ἑλληνικὸς ὕμνος. Διεθνῆς εἰδησογραφικὸν Δελτίον. Θεῖον Κήρυγμα. Ἐβδομηθιαία πολιτικὴ ἐπιθεώρησις. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραγούδι καὶ πιάνο).	Ἑλληνικαὶ καὶ διεθνεῖς εἰδήσεις. Ἐβδομηθιαία πολιτικὴ ἐπιθεώρησις.	

Εἰδικὰ προγράμματα καὶ μεταδόσεις διοργανοῦνται ἐπὶ εὐκαιρίᾳ ἐπέτειων ἢ ἄλλων ἑθνικῶν ἑορτῶν καὶ γεγονότων.

RADIO

RIVISTA

PUBBLICAZIONE MENSILE DI CULTURA GRECO-ITALIANA

ANNO II - N. 10

OTTOBRE 1939-XVII

Il presente fascicolo contiene scritti di:

T. VOREAS, già Presidente dell'Accademia di Grecia e Rettore dell'Università di Atene;

S. G. MERCATI, professore alla R. Università di Roma;

V. BIAGI, professore all'Università di Atene;

G. ZORAS, professore alla R. Università di Roma;

G. GONELLA, professore alla R. Università di Bari;

M. CALOMIRIS, direttore del Conservatorio Nazionale di Atene;

G. MORAITIS, professore, letterato;

F. VICCHIO;

Il presente fascicolo contiene le rubriche:

Filelleni italiani.

Pagine greche sull'Italia.

Traduzioni di poesie greche.

ROMA

Via Montello 5